

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
Б. 716

MONTENEGRINA.

ПРИЛОШЦИ ИСТОРИЈИ ЦРНЕ ГОРЕ

НАПИСАО

Иларион Руварац.

ДРУГО ИЗДАЊЕ.

Поклон
ЈОЦЕ ВУЈИЋА из Сенте
УНИВЕРЗИТЕТ. БИБЛИОТЕКИ
У БЕОГРАДУ

У ЗЕМУНУ

ШТАМПАРИЈА ЈОВАНА ПУЉО

1899.
Библиотека

ЈОЦЕ ВУЈИЋА

у Сенти

ЊАПОМЕНА.

Прилошци у Montenegrina, излазили су у „Бранкову Колу“ 1897. и 1898. год., од куда су у 200 примерака отштампани у књигу.

Од тих 200 штампаних примерака, доста је знатан део поклоњен од писца пријатељима и заводима. Мали је део доспео у књижаре.

Како Montenegrina многи траже; то сам се решио по пристанку *Иларионову*, да их поново издам.

У овом другом издању исправљене су грешке, што су се у првом поткрале, а којих је било по доста. Подједно сам узео и овај формат, који већма одговара и самој садржини.

У *Земуну*, 22. фебруара 1899.

ДИМИТРИЈЕ РУВАРАЦ.

Добрио сам! Стало ме је доста муке; морао сам пискарати на све стране, и кога све нисам молио и мољакао, и ком све нисам с молбом досађивао, и на чија све врата нисам куцао, и како сам се умиљавао да покренем могућнике, да се потруде набавити ми ону новину или књигу, ону давно жељену књигу, за коју сам најпре дознао из белешке у „*Бранкову Колу*“ од прошле године (бр. 45. стр. 1439.), у којој је белешци поменуто, да је недавно изишла књига »Montenegro.«

С почетка сам мислио, да се књига та може купити за новце, и писао сам *Геролду* у Бечу и молио га, да распита за ту књигу и у Млецима, и у вечитом граду, у Риму, и колико круна или лира стаје књига та. И кад сам на то добио одговор, да се књига поменута не може добити ни по које новце; онда сам се тек распалио жељом и пожудом за том бесцен-књигом, и нисам мировао, и не дадох веђама својима сна, ни очима дремања, све једнако мислећи и домишљајући се и снујући, како да дођем, како да се докопам, од кога да измолим, којом ли хитрошћу да измамим, кога да подмитим, да на силу отме књигу ту, — коју не мо'ш купити, — за мене.

У чекању и ишчекивању повољног гласа о успеху молби, захтева и претња, прошла ме је прошла зима. И баш кад је била на измаку зима, а на помолу бајно пролеће, — добио сам књигу, о којој је реч.

А што сам сретан био, те је добио, за то сам дужан хвалу прво земљаку свом, уреднику овога листа, а много већу хвалу и похвалу пријатељу и знанцу уредника овога листа, господину *Др. Лазару Томановићу* тајнику на Цетињу, а највећу и најтоплију хвалу и захвалу, господину командиру *Мартиновићу*, опет на Цетињу, који је на прву

реч Др. Лазара Томановића, свој екземплар, што га је добио, бивши у Риму у сватовима краљевића талијанскога и кнегињице Црногорске с осталима пустосватима, мени не на време позајмио, већ великодушно и безусловно уступио.

Задужили су ме, дакле, и уредник, и тајник и Црногорски командир. И како свој тројици да се одужим једним махом?

Ја не знам, чим и како друкчује, већ овим малим прилогом или прилошцима за повест Црногорску, од владике Данила до владике Петра I., с обзиром на историје, које су прошле године 1896., када се хтела прославити, и када је у ужем кругу и скромним начином прослављена *Двадесетогодишњица* куће *Петровића* од *Његоша*, која данас влада у Црној Гори.

А те су историје и историјска грађа, за повест Црногорску, које су ми при руци, и на које се ја морам обазрети, ово:

1. „*Владика Данил*“ написао *В. М. Г. Медаковић*. Дјело ово посвећено је двјестагодишњој прослави владајуће куће Петровић Његош. У Београду 1896. (С предговором стр. 98.).

2. „*Два Петровића Његоша, владика Данило Петровић и кнез Никола*“ *Г.* Београд 1896., (стр. 98.) написао *Ђорђе Поповић*.

3. „*Историја Црне Горе*“, у кратко извео *Ђорђе Поповић*. Београд 1896. (стр. 266.).

4. „*Зетски Митрополит Данило I.*“ *Ослобођење Црне Горе* (одломак из српске историје XVIII. века) од *Гргура Јакшића*. По препоруци Академског Сената Вел. Школе, наградила општина Београдска стотином динара. Београд 1896.

5. У „*Српском Магазину*“ годишњем часопису за 1896. год., што га издаје и уређује *Дионисије Миковић* игуман, Нови Сад 1896., написао је *Лазар Т. Перовић* чланак: *Теократска влада у Црној Гори* (стр. 80—96.).

6. Горепоменута, краљевским трошком најсплендидније приређена књига, у којој на једној страни пише: *Il Montenegro dall' anno 1687 al 1735*, на другој *Editione Principe di cinquecento esemplari Ferd. Ongania*, на трећој

Il Montenegro da relazioni dei Proveditori Veneti (1687—1735.) Roma M.DCCC.XGVI., и на четвртом месту: Documenti dall' Archivio di Stato in Venezia. А то ће рећи, да је то зборник листина и листова — извештаја — Млетачких провидура у Далмацији, и листова Црногорских главара и других Брдских племена, у оно доба, кад су Црногорци и друга Брдска племена пристајала и устајала уз господство Млетачко и Млетачку војску против Турака, а наиме у доба владика Црногорских Висариона и Данила (1687—1735.).

Но обећаном обзору поменутих избројаних дела, претпослаћу као неки прелудиј, први безимени приложак, из којег ће се тек на крају видети, шта сам хтео натукнути њиме.

I.

У *оштим* српским летописима (оним, на пр. што их је уредио и издао 1883. г. *Љ. Стојановић*, помињу се осим деспота српских и деспотовића, *Зетски* господари *Балишићи*. Помиње се и последњи *Босански краљ и Херцег Стефан и Херцеговићи*. Ти летописци српски знаду и помињу *Скендербега Ивановића*, *Арбанашког* господина. Помињу и *Деренжула (Деренчина) Хрватскога* бана, и погибију његову на пољу Крбавском (ухватили га Турци, вођени Јакуп- (Хадум-) пашом жива и одвели у Цариград). Но не знаду, или бар не помињу ти *ошти* српски летописи ни за једнога *Црнојевића*: ни *Стефана*, ни *Ивана* сина му, ни *Ђурђа* сина Иванова, последњег војводу Млетачкога у Зети и господина.

Тек претпрошле године нађен је и приопштен свету у „*Гласнику Земаљског Музеја*“, што се издаје у Сарајеву, 1894. св. 3. летопис, писан по свој прилици у Осоговском или Сарандопорском манастиру, у првој половини XVI. века, у ком се под г. 7005—1496|7 бележи (в. стр. 462): »в љето 7005 побјеже Гјур'г Црнојевик к дужду, и бист с ним љето једно и видјев тјех прјелст и скврнују вјеру их, и многоју хитростију паки тјех избјег пријде к царју Бајазиту и пријми га с радостију и даст му војеводство в Анатолији.«

О том бегству Ђурђа Црнојевића, војводе на крају 1496. у Млетке, и како је утекао из Млетака и пребегао Цару Бајазиту, и добио од цара војводство у Анадолу,

види у „Гласу XL Срп. Краљ. Академије: О Цетињској штампарији“ Београд 1893. стр. 22.—24.

Осим тога јединога податка о Црнојевићу Ђурђу, у општим српским летописима, који су продуживани и настављани све до краја XVII. и до половине или и до краја XVIII. века, нема о Црнојевићима, и уопште о Црногорцима помена.

Но Д. Милаковић помиње у „Историји Црне Горе“ (Задар 1856.) на стр. VI. »Летопис Црногорски«, који допире до 1749. закључно. Већ је сам Милаковић напоменуо, да је тај Црногорски Летопис врло оскудан. Нема у њему више од 25 догађаја забележених, од којих су 16 наведени у историји поменутој на дну страница.

Први податак из тога летописа гласи: »ва лето 1471. огосподи се над Зетом Иван бег Черноевић.« Већ тај *погрешни* податак доказује, да то није стари или из старога преписани, већ много доцније, а наиме око половине XVIII. в. састављени и скрипљени Летопис.

Осим тога податка се помиње у том Летопису Црногорском из XV. века само још то, да је исти Иванбег »саградио 1484. митрополију на Цетиње, храм рођаства пресвете богородице.« Из XVI. века није у њему приопштено ништа, а тако исто ништа и из прве половине XVII. в., и тек под г. 1685. записано је, да »те године постави се Висарион Баица епискуп Зетски: — ва лето 1687. примише Латини *Нови*; и то лето епискуп Висарион изведе Латине на Цетиње у манастир, *провидура* и *кавалијера* — и владику Висариона отроваше и умрије; по сем Сулејман-паша од Скадра скупи војску велику и дође на Цетиње: нађе Латине у манастир, па Латине пушти на веру а цркву раскопа; — ва лето 1692. постави се епискупом Сава Очинић и епискупова *три* лета и умрије; — ва лето 1692. скупише се главари Црногорски на збор на Цетиње, и избраше себи за владику и пастира Данила Његуша *Скепчевића*“.

Василије Петровић, који се родио око 1709. а преставио 1766. у Русији у Петрограду, и који је био уз *Саву* владику, последника *Данилова* и писао се такође Митрополит Црногорски, трона српскога ексарх (1751.—1766.), написао је и штампао 1754. књижицу: „Историја о Черној

Гори“ у Москви. *П. Ј. Шафарик* помиње у »Geschichte der serb. Literatur.« II. Abth., Prag, 1865., писца књижице те на стр. 307., а саму књижицу на стр. 418. За писца вели, да му је »seinen übrigen Lebensumständen nach, gänzlich unbekannt,« а књижицу је поменуо по *Смирдинову Распису*, бр. 239., овако: »Вас. Петровича Историја о Черној Горје, в Москвје, 1754., 8^о« Види се, да Шафарик није имао у рукама те књижице, јер да ју је имао, казао би, и колико страна има књижица та. И г. *Стојан Новаковић*, издајући, 1869. „*Списку библијографију за новију књижевност 1741. до 1867.*“, није знао више што о тој књижици, по свој прилици с тога, што је ни он није видео својим очима.

Докле сам био у Карловцима, тражио сам и тражио у митрополитској библијотеци ту Василијеву књижицу, и, не могући је у библијотеци наћи, чудио сам се, да покојни Стефан Стратимировић, који је био велики књогољубац и купио старе књиге, и јако се интересовао за географију и историју свих српских земаља, није имао у својој библијотеци историје, о којој је реч. Тек сам доцније сазнао из једне белешке покојног *Вл. Красића* у „*Бршљану*“, листу, што га је издавао пок. Ђорђе Рајковић у Н. Саду, бр. 10. 1885., да је покојни велики митрополит, некад имао Василијеву историју о Црној Гори, и да је он у свом екземплару прибележио нешто на оно, што је Василије казао за родоначеоника Стратимировића у Угарској. Где је и у кога је нашао Красић Стратимировићев екземплар Василијеве Историје, то нам он није открио, већ је само казао, да има така књига, а ја мислим, да је он књижицу ту нашао у Пакрацу, камо ју је, може бити, донео *Јосиф Путник*, владика негда Пакрачки, и љубимац покојног Стратимировића. Из Красићеве белешке дознајемо, да књижица та има *43 стране*.

А да је та Василијева, у Москви 1754. штампана, »Историја о Црној Гори,« и код нас доцније, и у Русији била врло ретка књига, и да је мало њих знало за њу; то се види и отуд, што је покојни др. *Јован Суботић*, као уредник „*Летописа*“, 1845. судио, да послани му од *Д. Владисављевића* из Трста „рукопис тога сочињенија, који као самим састављањем поставши, за прави рукопис

самог митроносног списатеља држати морамо,« треба приопштити у „*Летопису*“ (в. књ. 68. стр. 1—28), а није ни поменуо, да је састав тај још 1754. штампан у Москви. Но и данас не знам, зашто је покојни Суботић из Василијева »Предисловија« историји тој, изоставио оно, што се тиче тобожњег деспота српскога Ђорђа Бранковића, и Богића Стратимировића Херцеговца, родоначеоника угарских Стратимировића?

А да та у Русији штампана књижица, није и тамо постала библијографиска реткост, зашто би познати Рус *Бођански* поново издао ту историју о Црној Гори у „*Чте-нија в императорском Обшчествје Историји и древностеј Рос-сијских* 1860. II.« с »Предисловијем« Василијевим у целости?

Да ли се у самој Црној Гори знало што за ту прву кратку »Историју Црне Горе« од Василија митрополита? На то питање не бих ја управо морао ништа одговорити овде, где само и поглавито питам, тражим и истражујем: *шта се и колико се знало међу Србима ван Црне Горе о Црној Гори и Црногорцима* у XVI., XVII. и XVIII. веку и у почетку XIX. века; али ћу ипак, ако не тачно одговорити на горње питање, а оно бар нешто напоменути.

Поменути владика *Василије* преставио се, као што је већ казано, у Москви 10. марта 1766., и кажу, да се при смрти његовој десио и синовац његов, јерођакон *Петар Петровић*, који је, вративши се из Русије у Црну Гору, постао после смрти *Саве* митрополита († 1782.) и *Арсе-нија* митрополита, Црногорским митрополитом, а посвећен је био за архијереја у Карловцима 13. октобра 1784.

Већ под старост своју, стао је тај велики човек и по смрти († 1830.) народни светитељ писати и записивати т. ј. скупљати грађу за повест Црне Горе, и дотерао је до 1711., те је тај одломак приопштио секретар његов, *Д. Милаковић* у „*Грлицу*“, календару Црногорском за 1835.

И у тој својој краткој историји, митрополит Петар не спомиње штампану историју свога стрица и претходника. Па као што он митрополит Петар, није напоменуо, да се и митрополит Василије трудио око састављања исто-рије Црне Горе, тако и *С. Милутиновић Сарајлија*. — пишући по усменом казивању митрополита Петра и других старих Црногораца „*Историју Црне Горе од искона до*

новијег времена“, која је први пут штампана у Београду 1835., и у којој говори и о раду митрополита Василија, — не помену ни једном речи, да је Василије митрополит написао и штампао »Историју Црне Горе«, у којој помиње »славна и храбра дела народа Црногорскога.« Но Сима Милутиновић није баш ни хтео, — као што изреком помиње у предисловију своје »Историје«, — поменути ништа, што је записано или наштампано; али зашто митрополит Петар не помену дело свога претходника и стрица? Или и он није хтео споменути — или није знао за оно дело? Узео или оно или ово, ни једно није похвално.

И наш славни *Јован Рајић*, који се учио у Русији, није знао или бар нигде у својој »Историји« не спомиње »Историје Црне Горе«, штампане у Русији од Василија митрополита.

Па не знам ни то, да ли је наш славни стихотворац и велики библијограф, владика *Лукијан Мушицки* знао за ту Василијеву »Историју Црне Горе«? Он је баш на Нову Годину 1821. написао »Оду Петру Петровићу митрополиту Црногорском и Черногорских Сербов повелитељу«, која је печатана у додатку к броју 6. »Новина Сербских«, 1821., у Бечу. У тој оди помиње Мушицки Гору, наравно Црну Гору, »идјеже јест независимост остала древња сербска царства; злата идјеже отцев свобода сином блистајет.« А у 8. напмени те своје оде пита Мушицки: »Кто из Сербов не читал би с утјехоју, удовољством и радостију, на возвишение духа народнаго, летописи дјејании Черногорских Сербов«? w

Па кад ни Мушицки, као што се из свега види, није знао за »Историју Црне Горе«, састављену и штампану 1754. у Москви; то за остале писатеље и списатеље, старије и млађе не треба ни питати: да ли су знали за ту историју или нису знали, јер се може у напред знати, да нису знали за њу. Толико је »невјежество« владало у последњој четвртини XIX. века међу нашим оцима и праоцима.

Но није то главно питање: да ли су наши стари знали и да ли су читали она »славна и храбра дјела народа Црногорскога«, која се помињу и причају у тој »Историји Црне Горе« од Василија митрополита, већ је

свакако, а данас највише, важније и главније питање друго, а наиме оно: *да ли вреди што оно, што се прича и каже у тој „Историји“ Василијевој, и како је тај Василије митрополит саставио то дело, ко му је казивао и од куд је дознао, из каквог ли је повесног извора поцрпао оно, о чему прича и казује он у тој својој историји.* Али сада не могу овде претресати питање то, већ ће доцније бити и наћи ће се повода, да се дотакнем и тога главног питања.

Него сад да видимо: колико је знао прослављени наш *Рајић* о Црној Гори и о Црногорцима — и како их помиње он у својој »Историји Бугара, Срба и Хрвата.«

1. *Јован Рајић* (1726. † 1801.), описујући у II. чести (стр. 93.—94.) стање Илирика за свога доба (а он је састављао ту Историју између 1760. и 1768.), напоменув у § 7. гл. VI. књ. III., да се Далмација дели, »по правителству потентатов,« на Далмацију Угарску, Млетачку, Турску и Дубровачку, вели даље: »Турци в Далмацији придержат Херцеговину или Дукат св. Савви и от Босни до Албанији простираетсја владјеније их тиранское. В сеј части Далмацији јест и *Чернаја Гора, котораја по подобију некија Ресублики ни Турком ни Венецианом непокарјаетсја, но во особ своими војводами управљаема јест, по чему многија пакости обоим странама често причињает.*«

Ето, колико је наш *Рајић* знао и написао о Црној Гори и о Црногорцима у својој волуминозној Историји! Није ти он знао, нити помиње он што о славном и витешком владици Црногорском Данилу, ни о оснивању династије, која још и данас влада у Црној Гори, нити је што чуо *Рајић* наш о погибији турској на Цареву Лазу, — једном речи не помену ти он ни једно од оних славних и храбрих дела Црногораца, која садржи »Историја« *Василијева*. Па што је још веће чудо: *Рајић* помиње, да се Црногорци управљају, или да њима управљају, *војводе* као племенски главари, за владике или митрополите Црногорске, не зна ти *Рајић* ништа, као што то, на прилику, данас зна онај стари протођакон на Цетињу.

Оно у *Рајића* на крају: »по чему (*Чернаја Гора*) многија пакости обоим странама (и Турком и Млечаном) често причињает,« изостављено је у другом (Будимском),

не знам по ком или од кога приређеном, издању Рајићеве Историје, 1823. II., стр. 115.

Поделу је Далмације узео Рајић из *Саскијева* дела, изданог у Пожуну 1746.: »Illyricum vetus et novum«, где Саски у свом додатку к прештампаном Диффренову делу: »Familiae Dalmaticae et Sclavonicae« на стр. 146 говори о Турској Далмацији.

И Саски и Рајић знали су за Бомбардијеву топографију magni Regni Hungariae, која је штампана у Бечу 1718., где на стр. 213. пише: »Mons Niger Albaniae a Venetis attributus, cujus incolae partim Reipublicae (то јест Млечачкој), partim Turcis, quibus sese magnam partem An. 1712. adjunxere, parent,« а то ће рећи, да Млечани Црну Гору приписују Албанији и да се *Црногорци поковавају од чести Млечаном а од чести Турцима, којима су се године 1712. великим делом придружили*, дакле, оне исте године, које су они Црногорци, као што они певају и казују, на Цареву Лазу хаметом потукли Турке.

Нисам никако могао изнаћи извор, из којег је Рајић црпао и дознао, да се Црна Гора, не поковавајући се ни Турком ни Млечаном, као нека република управља по својим војводама, и да тако многе пакости, обема странама, често чини и причињава.

По Саскију (в. горепоменутог дела стр. 203.) помиње Рајић у IV. чести, стр. 196., како су за рата између Аустрије и Турске, 1737.—1739., „*Херцеговци и Черногорци* приимше оружје с Хорватами хотјели соединитисја: но Турки предупредивше их и началници их строго казнили, а прочи народ под иго свое покорили и горше прваго обичаја начали утјеснати, јако измјеников.« О том покушају Херцеговаца пореди: Johann Langer's Nordalbanien und der Herzegowina Unterwerfungs-Anerbieten an Oesterreich 1737—1739. Wien 1880.

2. Исте године 1726., које се родио Јован Рајић, угледао је свет и *Захарија Орфелин*, а упокојио се 1785. (в.: у *Х. Споменику* Срп. Краљ. Академије живописну-књижевну црту о Захарији Орфелину од Д. Руварца). Орфелин је осим других књижица и књига сачинио и у две чести издао у Венецији, 1772. историју »О житији и славних дјелах Императора Петра Перваго — на сла-

венском јазикје,» и у тој историји, у II. делу, помиње он на неколико места Црногорце и преписао је први од Србаља грамате, које је *Петар Велики* писао и отпратио у Црну Гору. А у том су му, као што на крају II. дела напомиње, »о Черногорских и других Србах которие в сеј Историји мјесто имјели, вспомошествовали *разнија*, с тјех времен *в сербских земљах находјашчијасја писма и записки, и извјестија имовјерних особ.*“

На стр. 22. помиње Орфелин Србина *Саву Владисављевића*, родом из Херцеговине, који је потсетио цара Петра на Црногорце и остала суседна племена, и приклонио цара, да им пише и позове их, да устану на оружје против Турчина. И та је царева позивница или грамата од 3. марта 1711. приопштена на стр. 23.—25. О носиоцу грамате те капетану *Ивану Лукачеву* из Подгорице, и о »купцу« пуковнику *Михаилу Милорадовићу* прича Орфелин на стр. 78. и 79., а даље све до 89. о одзиву Црногораца на позив царев, и како су Црногорци 1712. потукли Ахмет-пашу серашћера, кога је отпратила Порта са 60.000 војске, да их казни за њихову дрскост, што су устали били на оружје, и »под предводителством своих Сердаров и воевод виступили с обикновеноју својеју смјелостју на граници турецкија, и завоевав многими мјестами, разбили Турков нешчадно.«

Бој од г. 1712. описује Орфелин укратко овако: »Как скоро принесена била в Черноју Гору вједомост о приближенији Турков, то њеколикие корпуси самих виборних Черногорцов, под предводителством воевод *Мандушича* и *Рогана* виступив немедљено, атаковали турецкују авангардију у мјеста, називаемаго *Острог*, которују они на голову разбили. Между тјем виступили и прочија Черногорскија корпуси, которије прињали Сараскјера с таким учтивим мужеством, что он едва мог бјегством спаситисја, а прочие, који не били погубљени, разбјежалисја с великим поспјешением.«

Орфелин и не помиње у опису боја или бојева од год. 1712. »великога владику и господара Данила,« већ помену по имену само војводе *Мандушића* и *Рогана*, и он није знао, да је у тој славној битци на Цареву Лазу »управљао Црногорском војском велики владика Данил.« Према

том незнању Орфелинову, колико отскаче знање нашег старца, војводе Милорада Медаковића, који је умео тако живо и живописно описати, испричати и испевати песму о том крвавом боју на Цареву Лазу, е би могао помислити, кад не би противно знао, да је и он, тај војвода Милорад, учествовао у том боју од г. 1712.¹⁾

Орфелин помиње даље, како је Отоманска Порта отпратила везира *Думан-* (погрешно место Нуман-) *пашу Буарилића* с војском од 120 тисућа људи на Црну Гору, и како је исти Нуман-паша, употребивши хитрост, свезао »седмеронадејсјат человек главних начальников Черногорских,« који су на позив његов дошли били у стан турски, да уговарају мир, и затим изненада упао с војском у Црну Гору, и »пети дио земље огњу и мачу предао и запљенио две тисуће душа, а поменутим свезаним главарима Црногорским главе одрезати дао.«

Орфелин је у тој својој историји, стр. 86.—88., приоштитио и друго писмо или грамату Петра Великога од 9. јула 1715., с којом су послани новци и дарови у Црну Гору, (5.000 рубаља за пострадале Црногорце и 5.000 рубаља митрополиту Данилу, ово за исплату учињених дугова, а ово за оправку разорених и оштећених цркава и манастира, а осим тога 160 златних колајни с ликом царевим, да се поделе војводама и главарима). Даље прича Орфелин, шта је било с тим царским портретима или колајнама, а наиме, да је мали број од њих дан војводама, а друге су остале у митрополита, док није митрополит Василије Петровић, »котори мењеје, нежели предки јего чесној крови имјел,« све заостале колајне стуклао, од којих је изашло 12 фуната злата, које је преко попа *Марка Мирковића* из Маина, у Млецима дао за цекине.

Још помиње Орфелин, како је руска царица *Јелисавета Петровна*, хтела о свом и државном трошку подићи и уредити школе у Црној Гори, да би се Црногорска младеж обучавати могла у духовним, политичким и војеним наукама: но да то поменути митрополит Василије, није

¹⁾ То сам написао био два дана пре 18. марта, којег сам из новина наших дознао, да се Б. М. Г. Медаковић упокојио, и приложио к оцима својима, и отишао Богу на истину, а нас оставио, да се и даље до воље Божје мучимо, испитујући и трежећи истину.

хтео никако допустити „за тјем без всјакаго сумњенија, што, јест ли народ учитисја станет, усмотрит всеконечно обман своего вишаго Духовенства и недопустит митрополитам бољеје над собоју правленија и власти. Било би много о сеј материји говорити, — додаје Орфелин, — токмо не принадежит оно к нашему намјеренију; пускај другие об том говорјат, а ми возвратимсја в Германију.»

Оставимо Орфелина, нек путује из Црне Горе у Германију; а ја ћу само напоменути то, да је Орфелин, као што се то види из поменуте животописне цртице, у своје доба био оно и онакав, да би га данас, кад би нешто оживео, звали и називали народњаком, антиклирикалцем, или простије радикалом, и да је он, — живећи у Млецима, камо су често долазили и пролазили Црногорци, путујући у Русију, — вести и помене о Црној Гори и њеним митрополитима, добијао од Црногорских гувернадура или гувернадуровића, противника и такмаца Црногорских владика.

3. *Јеромонах Стефан Зорановић.* Живан, син Зорана, житеља Буковачког у Срему, родио се у селу Буковцу 1710.; рукоположен је за презвитера 1728. и био је поп у Лединцима до 1739., а те године, оставши удов, покалуђери се у манастиру Врднику и би назван Стефан. Око 1753. био је игуман у Врднику, но већ друге године писао се проигуман, а доцније је бивао често слат као духовник на исповед. Још као Лединачки поп, изучавао је 1733. у Карловцима науку о св. тајнама. У протоколу комисије, изаслане од митрополита Павла Ненадовића 1753., да прегледи и попише све манастире Сремске, каже се за Стефана Зорановића, тада игумана у Врднику, да »добро зна читати, писати и *списки*¹⁾ појати, и да зна таинства, блаженства и заповеди цркве.»

Стефан Зорановић је био један од највреднијих преписивача, између Фрушкогорских калуђера у XVIII. веку.

Једну је његову рукописну књигу, узео из библијотеке ман. Врдника покојни *Милорад Шапчанин* још 1866. и однео у Београд. Садржај рукописне те књиге изложио је покојни Шапчанин и приопштио из ње „*Летопис Ра-*

¹⁾ Друкчије, вештачко појање, звало се грчко и учило се у Београду за митрополита Мојсија Петровића и Вићентија Јовановића (1721.—1737.)

ванички“ у XX. св. „Гласника Српског Ученог Друштва“, 1866., стр. 1.—21; а „Историју или Родословије сербских цареј“ је исписао г. Панта Срећковић из те исте, од Милорада уступљене му књиге, и приопштио у XXI. св. истога „Гласника“, стр. 226.—276., са својим ученим напоменама и исправцима.

У XIX. „Своменику Срп. Краљ. Академије“, 1892. који би по насловном листу имао садржавати само „Повесницу од почетка времена вожда српског Карађорђа Петровића, написану од Антонија Протића“ г. 1853., има, осим те повеснице, још много штошта, чему се не би могао ни у сну надати, да ту има, као, нпр., на стр. 59. „Ехо Харфе Шишатовачке“, а на стр. 60. „Регула титулирања: Немешу: 1. Благородниј Господине! Меншему г.: Благопочтени Господине!“ итд., — једном речи, има ту свашта и свачега, па између других ствари наћи ћеш ту и неке исписе „Из Летописа Јеромонаха Стефана даскала Раваничанина,“ па ћеш на твоје велије чудо наћи и то, да међу тим тобожњим исписима из тога Летописа, нема ни једне врсте, што би потицала од Стефана даскала Раваничког.

Зна се, кад је Стефан јеромонах и даскал Раванички живовао и записивао, а зна се и то да се Стефан Раваничанин 1718., из Врдника Сремскога вратио натраг у Србију, и у Србији обновио запустелу Раваницу те исте године, и премда се каже, да је у Раваници поживео »љета довољна,« опет се зна, да га 1730. није било међу живима (в. „Гласник“, књ. 56. стр. 135.); а Стефан Зорановић постригао се у ман. Сремском Врднику, као што је горе већ поменуто г. 1739. и преставио се иза 1775.

Кад све то знаш; како онда да се чудом не зачудиш, кад под рубриком »Из Летописа Стефана даскала Раваничанина« наиђеш на стр. 69.: »Самртни темесућ Марка Николића, старца, од 27. Авг. 1774. године“?

Онај, који је исписао то и друге податке из Фрушкогорских манастира: О Винци и Сланцима и напоследку Белешке из манастира Студенице, није се потписао, нити нам игде у том XIX. „Своменику“ каже, ко је те разнолике ствари приопштио, и ко добар стоји за исправност тих исписа и преписа разних рука; али се ипак зна, да је шаровиту мешавину ту приопштио г. Панта Срећковић,

и да је по томе он помешао јеромонаха Стефана Зорановића, са Стефаном даскалом, старим Раваничанином.

Но вратимо се к јеромонаху Стефану Зорановићу, који је на крају Летописа Раваничког штампаног у XX. „Глиснику“ приопштио неке податке и нека писма, што се тичу лажнога цара *Шћепана Малог* на стр. 19.—21. То је он добио по свој прилици, 1768., у Митровици или у Митровачком протопопијату, где је тада, као одређени духовник, исповедао, било од Авакума Милаковића архимандрита, било од сапутника му Григорија архимандрита од Дрекаловића, којег је као пострижника Врдничкога, добро познавао. Из те исте рукописне књиге Стефана Зорановића, приопштио је напоскон г. Панта Срећковић у XIX. „Споменику“ стр. 64., нешто, што је Стефан написао по казивању туцака Ристе Белопавлића из села Дубраве близу Црне Горе, о боју, ког су Црногорци 1768. у лето 15. августа, почели бити с Турци; и да је у том боју погинуло 65 хиљада Турака од Србаља витезова; и да је међу њима био император Петар Теодоровић (Шћепан Мали). Даље је казивао Ристо Белопавлић, да у манастиру на Цетињу пребивају два владике (Сава и Арсеније Пламенац) и да ту пребива и патријар Василије Бркић; да је ту дошао под именом Мали Стефан император руски Петар Теодоровић са својима велможама, по имену Вукале сердар и Вукота Петровић, Ђуро Пешикан и још с њима храбри витезови ходе више од стотине, који чувају живот царев. Још је казао исти Риста Белопавлић, да су Црногорци натерали Турке 15. августа на реке Морачу и Црницу, и »јесу се истопили сви аки древни Вараонитјани ва мору, и могло се прејти по мртви Турци аки по мосту преко исти река.« Још је забележио Стефан Зорановић у Врднику у јануара 1769., да, по казивању поменутог Ристе Белопавлића, племе *Пјешивац* слави св. Јована усекновеније; а *Бјелопавлићи* св. Параскеву; *Пишери* св. Арханђела Михајила; *Кучи*, сирјеч *Дрекаловићи* светитеља Николаја; а *Братоножићи* такође св. Николу; до њих близ *Васојевићи* славе светитеље патријархе Цариградске, 30. августа, Александра, Јована и Павла; *Ровци* или *Ровчани*, племе изредно и јунаци витезови, славе св. Апостола и еванђелисту Луку; и до их седјат *Лешчани*

вамилија, славе светога Ћирила Философа. И ове више именовате земље и крајеви јесу под властију Црне Горе, и доселе нису били подајници Турком никагда, и сад с Турци бој имјејут и бранет се.»

Да још кажем нешто, што се не тиче Црне Горе и Црногораца, већ толико пута поменуте рукописне књиге Стефана Зорановића. Хвала г. Панти, што је из те Стефанове књиге, својине ман. Врдника у Срему, исписао „Родослов“, после 25 година „Воинствена времена“ или године („Споменик Срп. Краљ. Академије“ V.) и причање Ристе Белопавлића о Црногорцима и Брђанима, — али му не хвала, што рукопис тај по употреби није вратио онамо, откуд је пре 30 година узет, већ га држи и задржава неовлаштено код себе до сего дне!

4. Оне године 1739., које се поп Живан из Лединаца постригао у ман. Врднику под именом Стефан, те се године родио у Чакову у Банату *Димитрије*, син Ђурђа Обрадовића, који је у калуђерству наречен *Доситије*. Доситије сâм каже, да се зађаконио у Карловцима, а запопио у *Гори Црној* (в. „Дела Доситијева“, Возаровићева издања, ч. IX., стр., 89.), као што прича у свом »Житију« (ч. II., 14. и 15.), у манастиру на *Стањевићима* у Маинама, (кад је на Ускрс, 1764., као ђакон, служио с владиком Василијем и с многима другима литургију, па му том пригодом владика, не имајући нигде никога да запопи, рекао: »Оћеш да те запопим, барем да знаш, да си у *Черној Гори* био?« А иначе је докле је боравио тамо, желећи се опростити грознице, живео у Манастиру св. Петке, такође у Маинама).

У писму свом из Липске, дне 5. јула 1784., Јосифу Јовановићу од Шакабент, тада епископу Бачком (ч. X., стр. 8. и 9.), помињући, како је на острву Хију живео једанаест месеци с 26 Енглеза, а у Саксонији већ целу годину дана, уверава владика, »да се српске нације карактер ни мало не различествује од Енглескога и Саксонскога, нека се само нађу у подобним обстојателствама, и нека добро воспитаније получе. Но може ли ко рећи, камо међу Србљи и енглески дух слободе? Некдер оде такови у *Црну Гору*, Куче, Паштројевиће, Рисан и Кривошије, пак ће видити ни длаке мањи, него енглески слободе дух. За наша су времена храбри Кучани (Кучи) числом

једва 600 обратили у бјегство 20.000 љути Албанеза, Бошњака и Турака! Са *Стефаном Малим* није било више од 7.000 Црногораца и побједили су и от себе отразили 70.000 Турака. Правда ушли су Арнаути у Црницу; али на своју превелику и злу несрећу ушли; јер једва се их трећа част с крвавим главама натраг вратила. (Пореди с тиме оно казивање Ристе Белопавлића о бици од г. 1768., што је записао Стефан Зорановић у Врднику). *Но књигу би ко могао напунити*, додаје још Доситије, *кад би хтео сва храбра и преславна дјела онг не многочисленог но непобједимог и вавјеки непорабоштеног народа описати*. Ови сам само приклад напоменуо за доказати, да је воопште карактер Славено-Српског народа чист, мужествен и хероически, колико и ког најславнијег народа у Европи. Сасвим их је натура обдарила с преимушчествама тјела, срдца и душе. Једно само потребују; но ово једно више од полака чини: воспитаније! А зашто то сад опомињем, рећи ћете? Управ за вас, Преосвјаштени и мили Господине! (и т. д.).«

Налазећи се Доситије међу Хормовитима у Албанији, 1768., »чу се по свој Албанији, да је *Стефан Мали с Черногорци Турке*, који су на њи пошли били, разбио; и много се о њему говораше и казиваше. Прође то лето и све се више о Стефану Малом почну туда гласови разносити.« (II. ч., стр. 40.)

У списима својима помиње гдешто Доситије, што му се у Црној Гори догодило. На пр. у „*Совјети здравога разума*“ (II. издање. Н. Сад, 1808., стр. 67.) спомиње владику Саву и владику Василија, и неког игумана, који се, на питање Доситијево: шта је дуга и зашто је шарена, није дао смести, већ одговорио, како је знао и умео. И Доситије, причајући о том, каже за игумана, кога је мислио довести у забуну својим питањем: »Ови да ти се смете, не би био прави Црногорац.« Слично томе прича Доситије о истом игуману у својим „*Баснама*“ (I. издање стр. 137.). У свом „*Првенцу*“ (Возаровића издање, ч. IX., стр. 22.) помиње Доситије Црногорку, »чији син бјеше утекао с боја и издао своју дружину. Узе његову пушку, пак му њом разби главу, говорећи: »Умри, хрђо, како не ваља, кад нећеш да живиш како ваља.«

У одговору свом на укорно писмо калуђера Серафима (в. „*Совети здравога разума*,” II. издање, стр. 56.), каже Доситије за себе, »да би весма радо у Паштровићи, у Чрници (Црмници) или у Кучи моје оставше дне провести соизволио, кад би се могао надати никаква препјатствија не наћи, за учинити сродним својим толико, колико би кадар био, ползе: но ако ништа — ово твоје писмо (Серафиме!) довољно ми показује, да не би се могли понагодити; зато боље је издалека љубити се, него изблиза не сложити се и мрзити.« А мало по даље, стр. 80., вели он Серафиму: »Знаш ти добро, да *Албанез и Црногорац убије човека како год дивљу козу, пак отиости*; крађу, лажи и сваку обиду и неправду узда се, да ће с запапченим пасуљом раздувати, и као с громом растерати (и т. д.)« С тим треба узети и прочитати и она места у „*Баснама*“, стр. 192.—195., која се тичу Албанеза и Црногораца, где се осим другог и то каже: »Погани су, проклети и вечне срамоте достојни неки места обичаји, гди за осветити крв једнога, оде нечовек, пак убије другог, који томе ништа није крив. Ова се љута и проклета дела онде творе, гди не има добри закона ни управленија. Људи! људи! Оћете ли кадгод на небо погледати, и помислити, да је Бог над вама, који вас гледа и види, и који ће вам судити? — А у време мира крв човеческу пролити и живота га лишити! Такови нити је кад вјеровао, нити вјерује Христа, но самога дјавола, коме с такови дјели служи. Дакле, они, који су такови, или нек престану од такови проклети и вражији обичаја и дјела, и нека уведу између себе поредак, законе и суд, или барем нека не лажу, него нека се и словом Христа одреку, којег пресвету науку и правду нити слушају нити познају. Они, кад се међу собом поздрављају, веле један другом: Свјетао ти образ! Ово је прекрасан поздрав! Али ваља чисто знати да они, који у време мира туђе неправедно грабе и отимају, и друге лупешким начином убијају, они су за вешала. А може ли икада светао образ бити онога, ко је достојан да на вешали виси. Њему је црн образ пред људма и Богом, и он је нико и ништа, и поганин. Али ће се покајати, кога је срце тако опогањено, да у време мира човека може убити? Никад до века. Он не зна, шта

је покајаније, него само у време болести лаже, а оће Бога да превари. Но мисле такови, да су храбри јунаци. И у томе се љуто варају, нити знаду, што је право, разумно и поштено јунаштво. — Дакле, за живог Бога! Поредак уводите међу се, *изберите поглавара и дајте себи законе добре*, по којима, ко се год не буде владати и управљати, да се с судом наказује, а не без суда и како ко оће и може: и на овај начин уверени будите, да ћете бити дика и слава нашега рода и имена; и тада биће вам пред Богом и пред светом светли и пресветли образ, и бићете управ слободни, храбри и славни народ, које вам жели срце и душа моја од благога Бога до века!»

Тако довикује Доситије Црногорцима 1788., кад је издао своје „*Басне*“, и кад је, као што воли да каже протођакон Цетињски г. Филип Радичевић, „*владао*“ и »господарио«, у Црној Гори, »*владалац*« и »*господар*«, митрополит Петар I. Само не знам, каквог је главара мимо насљеднога владаоца и господара митрополита Петра I. мислио Доситије, кад је довикивао и силним гласом световао Црногорцима: „*да изберу себи поглавара и да даду себи добре законе?*“ То је једно питање, на које ћу чекати одговор с Цетиња. А друго је питање: да ли је наш Сава Текелија знао за Црногорце?

5. У бијографији или белешкама Савиним о свом животу, нисам нашао помена о Црногорцима. Но у преводу његову с енглескога: „*Римљани у Шпанији*“, (Будим, 1805.,) помиње Сава Црногорце на два места, у ноти на стр. 62. и на стр. 86. На првом месту, поменувши погрешку, коју је учинио Мелас у том, што је Бонапарти допустио прећи преко брда Швајцарских и на ширину изаћи, где је своју војску могао раширити, наставља Сава: »Колико су пути Црногорци сатрли Баше Шкутарске (Скадарске) у тесна брда с мало људи; а да се они забораве или онебриже тесне путе препречити, то би они давно, свободу своју изгубили и били би робље турско.« А на стр. 86.: »Овако су Москаљи Запорошце истребили: ово жребије чека свакога доброга, јуначкога народа, ако се само на снагу ослоњава, зашто нема стене те, коју човек пробити неће; али ту ваља употребити политику, што зову, да се мали обдржати може, то јест, помешати

и друге у дружество. Стрепим за јунаке Црногорце и бојне Србље, да их чрез неискуство та несрећа кадгод не трефи, особито ако сами по себи остану, и један другом не усхоће помагати.«

За кога још да питам, да ли је чуо и зна што и написао што о Црној Гори и о Црногорцима? За Лукијана Мушицкога 1777., који је у „Гласу народољубца“, 1819., питао »Босанац добри зна л' за Сремца, Зна ли тај за Черногорца там'?« — већ сам казао, да је на Нову Годину, 1821., саставио „Оду“ Петру Петровићу, Епископу и Митрополиту Черногорском и Черногорских Србов поветељу,« — и у напомени, под 8., питао: »Кто из Србов не читал би — љетописи дјејанији Черногорских Србов?« У тим истим напоменама помиње Мушицки »л. 1788. и 1796. рат с Туркама. Посљедњују (л. 1796.) описа стихами Викентиј Ракић, мон. Фенека Проигумен.« А тај је опис под насловом: »Пјесн Црногорска о побједи над Скадарским нашом, Махмутом Бушатлијом, која се случила у два сраженија. Прво сраженије било је л. 1796. мјесеца Јулија 11-га, второ тогоже года мјес. Септ. 22-га; в Будиње Градје л. 1803. в 8. в странах 16.«

Мушицки вели, да почетак те песме гласи:

„Књигу пише Махмута везире,
„Арбанас је а од Турске вјере.
„Он је пише баш у Скадру граду,
„Књигу пише, глади своју браду,
„Пак је пише он у Гору Черну
„Баш владики горе у Цетињу. . .“

Ја песме те нисам ни видео, а камо ли читао, но сам читао негда у митрополитској архиви у Карловцима, писма ефимера Тријестанског Вићентија Ракића, писана г. 1806. митрополиту Стефану Стратимировићу, у којима извешћује о рату, што су те године Црногорци водили у Боци Которској с Французима. Но у писму од 18. јула 1806. каже Вићентије: »Црногорци истина показали су се добри јунаци у боју јоште бољи него Руси, но њихово варварство и неподчиненије све помрачава; како су се показали мужествени, да нису онако варварски са селима и сеља-

нима поступали, досада би сву Далмацију очистили од Францеа, тако су Францезом страх задали; но Далматини, видећи, да они немају разбора међу непријатеља и пријатеља, страше се њих примити у содружество, а и Руси стиде се њихови послова и варварства. (В. „Беседу“, лист за црквене, школске потребе, 1869., стр. 30. 45. и даље).

Да поменем овде још два млада племенита рода Србина, Димитрија Черновића de Mácsa и Мојсија Алекс. Рашковића. Први је као Пожунски ђак, држао и штампao 1759., говор или »Panegyricus illustris populi Illyriorum Slavinici, in nobilissimorum virorum et commilitonorum Consessu, quum ex ludo litterario egrediebatur.« У том је говору поменуо с две три речи и своје старе војводе Црнојевиће, и тадашње Црногорце, »qui velut in propugnaculo Dalmatiae et Italiae hostibus opposito, perpetuis excubiis adversus Turcas, eminent.«

А други, Мојсије Рашковић, студент Либијски, и питомац митрополита Јована Ђорђевића, пишући под 10. авг. 1771. из Липске своје »сушчему Благодјетељу« у постскриптуму писма од три листа, додао је новину: »Мој учитељ гречески, а нашег отечества ревнитељ, пријал писмо из Триеста от тамошњег Архимандрита, који пишет, что 12 Росијских кораблиј под Дубровником, и что скоро, аште не уж взјали, град покорит будут, и что Стефан Мали в помошч им из своих черних Пенчерах движетсја. В причем побједу код Изакцие всех јасњејшују ваљада уж разумјели јесте.« (О том младом Рашковићу, који је прерано умро в. у Шафарикову: »Geschichte der serb. Literatur, II. Abth.«, стр. 360.; и у Рајићевој »Историји«, али не из његова пера, у IV. тому (Будимскога издања) стр. 136., где се за њ каже, да је »от всјех, иже јего познаваху, во знании почти всјех европејских јазиков, и во пространном искуствје всјакаго рода свободних наук чудовиштем почитајем бил.«

Као што се из овога краткога и непотпунога прегледа види, мало, врло се мало знало, или бар слабо се што записивало, или, ако се и записало, врло се мало сахранило и доспело до нас и до наших дана, о славним делима јуначких Црногораца, о њиховим владикама, гувернадурима и војводама ван Црне Горе у српским земљама у XVI.

XVII. и XVIII. веку и у почетку XIX. века, све до Симе Милутиновића Сарајлије и Вука Стефановића Караџића.

Вук је у предговору „*Сриског Рјечника*“, 1818., у напомени на стр. XV., казао, да је за Црну Гору »још од ђетињства свога чуо и разумио, да у њој још од *Лазарева времена једнако траје сриска влада и царовање*, и коју би данас волео сто пута виђети, него Јадар или и какво друго мјесто на свијету.«

Рајић је знао, да се Црна Гора не покорава ни Турцима ни Млечанима; *Доситије* је знао и високим гласом *Црногорце* помињао као »не многочислени но непобедими и вовеки непорабоштени народ“; *Лукијан* је у усхићењу клицао, кад би се поменуло име Црне Горе, јер је знао, да у Црној Гори *јест независност остала древња србска царства*, и да тамо злата отцев слобода сином блистаєт“; *Сава Текелија* је знао за Црногорску слободу и само је страховао, да се Црногорци како не избежуме, те забораве засећи и затворити тесне путе и богазе, а тим да не изгубе своју слободу и постану робље Турско.

А од Рајића, Доситија, Ликијана и Саве Текелије, ако ко у XVIII. и у почетку XIX. века зна за којег бољег Србина, и родољубивијег умника и просветника све до великога бранича, — до Вука, који је још од детињства свога чуо и разумео, да у Црној Гори »још од Лазаревих времена *једнако траје сриска влада и царовање*“; тај нека ми каже тога великана, да му се и ја поклоним, и да помен његов величам и ублажавам.

Како је Сима Милутиновић, већ 1826., дизао и уздизао Црну Гору и Црногорце »дивотнике«; то ће сваки онај знати, који је његову „*Србијанку*“, штампану поменуте године у Липисци, читао (I, 10. 13. 22.). И само није поуздано знао, те је запитао у трећој чести те своје *Србијанке*:

„Што л' подржа Црногорце Србе
Над Косово до данашња дана
У својости и неујармљењу?“

Али се брзо присетио, и одмах сâм на то питање одговорио, да је Црногорце подржало у својости и неујармљењу над Косово до данашња дана:

„Гусал'-звѹци, што уздражја пуни!“

За место то у Симиној Србијанци знам је већ од више него педесет година, и то из »Српског Народног Листа«, што га је издавао покојни Павловић уз »Бдиум-Пештанске Српске Новине«, а од г. 1847., које је и „Славјанка“, (издаје младеж Србска) у Будиму угледала света, и које је покојни Бранко Радичевић пустио у свет „Песме“, своје штампане у Бечу, а посвећене »Српској омладини.«

„Славјанку“ сам знао некад сву на памет, а особито сам уживао понављајући у памети »епическо-лирически спјев« »Спасенија« од Павла Поповића Шапчанина, и песму »Кнез Паво« од Јована Ђорђевића, кога нека благи Бог још дуго поживи, и »Бродари« и »Спасова ноћ«; но сам временом све те песме и песмице позаборавио, али нисам до данашњег дана заборавио онај стих, онај узвик у једној песми Павла Шапчанина, који гласи:

„Црна Горо, огледало наше,
Ти не позна, шта је влада наше!“

Мало ко данас зна „Славјанку“, а тек ће ове године минути педесет година од њена издања; зато сам се и потрудио да потсетим млађи нараштај на наивне и безазлене песме тадашње — не омладине већ — »младежи србске« а нарочито на овај узвик и усклик:

„Црна Горо, огледало наше,
Ти не позна, шта је влада наше!“

Но да ли је то баш истина: да Црна Гора није знала ни познала и осетила владу наше Скадарскога, — то је друго питање. За расправљање тога питања, није овде у прелудију место већ и за то, да се не би саблазнила млађа браћа, и одвратила од читања онога, што ће доћи.

А на песме Бранка Радичевића, наиме на ону поскочицу у његову „Растанку“, која почиње са:

„Црногорче, царе мали,
Ко те овде још не фали,“

и на оно у „Пути“:

„Црна Горо, поносито стење,
Круне Српске ти драго камење,“

није нужно потсећати данашњу омладину.

Но кад су Срби ван Црне Горе у XVII. и XVIII. веку мало знали, или мало што записали о оним љутим бојевима Црногораца, које песник помиње и каже:

„Тако, брате, од Косова данка
Бој се тежак бије без престанка,
Све од јутра до мрклог мрака
Звека ножа и цика пушака“ —

можда ће се код *Срба* оних, који се не крсте »су три прста,« код »уљудних« Дубровчана, на пр. у Ђиве Гундулића у XVII. и у „*Разговору угодном*“ фра Андрије Качића из XVIII. в. наћи што више помена о Црној Гори, и о Црногорцима, и њиховим јуначким делима и љутим бојевима с Турци.

И како да се не нађе спомена и помена *Црногорских* јунака у „*Разговору угодном*“ Качићеву, кад Качић у том „*Разговору*“ на једном месту каже: »Бићемо се кано *Црногорци*,“ а на другом пева: »Пушком бију кано *Црногорци*.“

Међутим тражио сам и прелиставао сам и „*Османа*“ Гундулићева, и „*Разговор угодни*“ Качићев, и не могу казати, да сам нашао оне многе спомене и помене о Црногорцима, који су били ближи Дубровачанима и Далматинцима него ли нама и нашим старима; те ћу овде да завршим овај подугачки први приложак тим пре, што се и мени самом већ досадило *помињати и наводити*, шта су други у прошлим вековима знали и колико су дознали и записали о Црној Гори и Црногорцима, — па ћу прећи на прави задатак мој, на расправљање и претресање оних многих *фабула* у повесници Црне Горе, откад је постала Црна Гора, и откад може бити говора о повести Црне Горе.

Сплећанин Ф. Carrara помиње на једном месту (в. „*Седмицу*“ 1854. стр. 171.), шта му је покојни владика Црногорски Петар II. говорио, кад се последњи пут с њим видео, о повесници Црне Горе и о начину, којим он најудобније мишљаше скупити материјал. »Пређе свега (говорио је владика,) мора се обићи село по село, обележити знаменитија места и просторе најглавнијих бојева; сабрати многа изгубљена (како?) преданија и народне песме; *преписати све што се наводи у главним Јевропским књижарницама, особито у Млетачким, Римским, Петроград-*

ским и у архивама Далматинским; најпоследње претрести списанија Петровића, Vialla de Sommieres-a, Милаковића и Стефановића.« »А Wilkinson-a?« додадох му. А он начас одговори: »Да, али не Stieglitz-ева.«

А покојни С. Љубић, приказујући у „Веснику хрватскога Археологичкога Друштва,« 1883. стр. 31., дело Јакова Ћудине »Storia del Montenegro (Crnagora) da' tempi antichi fino a' nostri di, Spalato 1882,« одмах с почетка напомиње, да то у правом смислу није историја, пошто извори, које писац за такве држи, нису бар дјеломице ни помоћна средства, а камо ли извори. Правих извора за Црногорску повест нешто је издало „Учено Друштво у Биограду“ и „Југослав. Академија у Загребу“ — и те писац није рабио; али велика већина њих још лежи у забити, у јавним и приватним архивима, навластито пак, у Млетачком. Док се то огромно градиво на светлост не изведе, не буде знанствене повести ни за Црну Гору.“

Исти С. Љубић није само тако мислио и учио, шта треба најпре радити и урадити, да се може написати ваљана повест Црне Горе; већ је према том и творио, трудећи се, да испише из Млетачкога Архива и оне листине и списе, који се дотичу Црне Горе и њене повести. Да не спомињем IX. и X. књигу „Листина“ о приликама између јужнога Словенства и Млетачке републике, које је он скупио и уредио, а поменута Академија у Загребу издала, и које обе књиге садрже листине од 1423.—1469., и да не спомињем »Commissiones et Relationes Venetae,« које је такође покојни Љубић скупио и уредио, а Академија у Загребу издала у три тома, у којима је обухваћено време од 1433—1571., и у којима релацијама има помена и о Црној Гори и Црногорцима у том добу, — напоменућу овде само »Споменике о Шћепану Малом,« које је С. Љубић исписао из Млетачкога Архива, а Српско Учено Друштво у „Гласника“ другом одељку, књ. II-ој, по суду стручњака по све траљаво издало (в. о том издању: Rad, књ. 17., 208.).

Даље је исти С. Љубић у X. књ. »Starina«, што их издаје Југославенска Академија приопштио »Руковет југославенских листина,« и међу њима »Турске и Црногорске Млетачке листине« (стр. 19.—36.) 1689.—1797.

Осим тога је покојни Љубић пре тих издања »нацртао:« »Огледало књижевне повјести југославенске на подучавање младежи,« од које је I. књ. штампана на Ријеци 1864., а II. књ. 1869., којим се књигама служимо и морамо се служити још и данас и све дотле, док се год не изда на свет XI. и даље књиге поменутих листина, о приликама између јужнога Словенства и млетачке републике после 1469.

У I. књ. тога »Огледала« напоменуо је Љубић, стр. 212., да ће »о Црнојевићима и о Црној Гори,« подаље повједати у II. књ.«; но кад станеш тражити у тој другој књизи »Огледала« обећано то повједање о Црнојевићима и Црној Гори, наћи ћеш само на стр. 5. опет голо обећање, »да ће у тој II. књ. наставити најпре политичку повјест хрватску, те додати још нешто за Далмацију, Дубровник и Црну Гору“; али засебно што о Црној Гори нећеш у тој другој и дебљој књизи, од 585 стр., наћи.

И ја жалим и жалићу до века, што С. Љубић умре, а не испуни свога обећања и не написа ма најкраћу повест Црне Горе. И како да не жалим, кад се само сетим његових речи, које је он у тој другој књизи свога »Огледала« избацио, на 4. стр., и које овако звоне: »С освојењем Смедерева (1459.) српска држава ишчезну и чином и именом из дипломатичког видика. Сада дође ред на Босну. — По смакнућу Стјепана Томашевића (1463.) у неким скрајним планинама српске и босанске земље, вијаше се још за коју годину који народни барјак српски и босански, али и тих је уза све славне чине неумрлог Скендербега, до мала сасвим нестати морало, будућ се Европа тада више занимала грађанским ратом, него се скрбила за свој спас од увјек грозећег си варварства азијатскога. Само у Црној Гори, у оном дивном светом храму југославенске слободе и независности, оном чаробном гнезду сивих и непередобитних соколова и орлова оста, ако и многократ тешко крвљу напојена и растргана увјек ипак наперена народна застава.“

Па кад тако пише и тако слави и велича Црну Гору због Црногораца, не какав мекушац и кекавац, већ озбиљни и вазда намрштени Симе Љубић; како онда да не жалим, што није мало подробнијим причањем и повједањем оправдао горњу дитирамбичку своју изреку?

Тај исти С. Љубић пишући »Оромени« за споменике о Шћепану Малом, напомиње и наглашује, да све, што се ту приопштава, потиче »из млетачкога службенога извора, али повесничар, у колико би се с тим градивом послужити хтео, треба да има на уму, да су Млетчани онда највише с турске грожње и страха непријатеља били Стјепана и Црногораца, те да су зато више крат и у својим списима неправедни и лакоумни, а кад и кад дапаче злобни, навластито кад је говор о значају онога, на оружју особито увјек јако славна југославенскога племена, које је знало уз непрестано војевање, кроз толика столећа у оним кршним врлетима јуначким обранити крст и слободу златну.“

И кад је Дубровчанин Л. Зоре у примедбама својима (на расправу неку Армина Павића, Rad, књ. XXXI., 134.—195.) штампаним у истом Radu XXXIV., напоменуо, на стр. 134., да он (Л. Зоре) не може потпуно да верује Млетачким изворима, у којима се говори о одвисности Дубровника од Млетачкога господства у XIII. и XIV. в. све до 1358., јер до коју стотину година, ко буде читао на пр. изворе Турске, наћи ће, да је Црна Гора била дио царевине Турске, а зна се да Црна Гора није била нигда подложна Турцима.“ и к томе још додао, »да успркос труду академика Љубића о тој ствари (о одвисности Дубровника од Млетака) ad huc sub iudice lis est,« — приметио је Љубић, у 53. књ. »Рада«, стр. 95., ставивши у Зорину ставу: »Црна Гора није била нигда подложна Турцима« уз »нигда« у загради »sic,« — »сваки ће разборити Млетачким службеним извором подпунома вјеровати, докле се другим исто тако вјеродостојнима изворима не докаже противно.« И даље додаје: »А што наш пријатељ (Л. Зоре) вели о Црној Гори, не стоји никако; јер проти турским извором бити ће, за њеко доба барем, још више других, који ће Турке у лаж утјерати.«

Ја, дакле, и опет кажем, да јако жалим, и да не могу прежалити, што покојни Љубић није по изворима повесничким, њему приручним и доступним написао укратко о судбини Црне Горе и Црногораца у времену од 1497. до 1687. или 1697. или 1735. или, краће да кажем у XVI. и XVII. веку, и радо бих дао за такав кратак нацрт Црногорске повести од С. Љубића, све што су наши Ми-

лутиновићи, Медаковићи, Милаковићи, Андрићи, Поповићи и други прави Црногорци у последње време писали и написали о судбини Црне Горе и Црногораца у XVI. и XVII. веку; јер за та два века нема повести о Црној Гори и Црногорцима, као год што нема повести о Србима у Србији, Босни, Херцеговини и у Угарској и Словину, — а нема зато, што Срби у свима тима земљама за то време не бијаху своји, не имађаху своје какве такве државице, кућице и слободице, већ под туђим господством, које господство има своју историју и за та два века. *u*

Но то, што напоследку рекох, нека је онако узгредице речено, а главно ми је било напоменути и истаћи: откуд се за повест Црне Горе од искона до наших дана мора вадити и узимати грађа и градиво, другим речма, по којима се и каквим повесничким изворима мора данас писати повест Црне Горе, ако ће ти повест да што ваља. И ако на прилику поменуте у почетку овога реферата: историје и бијографска причања, нису написане по тима и такима изворима; ако писци тих списа и састава, који су прошле године 1896. угледали света, нису ишли за тим, да нам у њима саопште резултате савесног и критичког испита и претреса свију данас доступних повесничких извора, већ им је стало било само до тога, — а што је много лакше и удобније, — да се и они нађу у лику хвалилаца и похвалилаца живих и мртвих; онда ћемо с приказивањем тих историја и историјских састава брзо бити готови, онако исто брзо, као што је негда био брзо готов покојни С. Љубић, кад је хтео приказати историју Црне Горе од Јакова Ћудине.

Но ја нећу да с тим писцима будем тако набрзо готов, а нећу то већ и зато, што би се писци и преким судом и брзом осудом могли наћи увређени, и онда жалбама с њихове стране и одговарању не би било краја.

Један од тих писаца, и то баш најплоднији, који је, 1850.—1896., много писао и написао о Црногорцима у прошлости и садашњости, а особито о Црногорским »владајућим«
владикама, и који је дочекао и 1896., да још напише дело „Владика Данил“, и да то дело, које управ није историја ни бијографија, већ појезија у прози, посвети »двестагодишњој прослави владајуће куће Петровић Његош,«

тај писац, за кога мој најстарији друг, те исте године 1896. двапут рече и написа, да он »Црну Гору боље зна но ико,« тај В. М. Г. Медаковић отишао је међутим Богу на истину, па је узвишен над сваком и свачијом критиком, — те с његове стране није се већ бојати какве жалбе и каквога одговарања. Али би тим веће жалбе, или ако не баш жалбе, а оно мало срдње могло бити, са стране мога пријатеља старог и најстаријег, од г. Ђорђа Поповића *et pro domo sua*, и још зато што се претреса и осуђује оно, што је написао В. М. Г. Медаковић о Црногорском владици Данилу, за кога је он рекао у свом „*Владици Данилу*,“ да боље но ико зна Црну Гору; и што је то у „*Владика Данило и кнез Никола I.*“ рекао, није порекао већ поново рекао у својој »Историји Црне Горе,« исте јубиларне године 1896.

И могло би бити жалбе и срдње и са стране мога новогa зnanца и пријашка, у далекој Русији, у Казану, који је имао доброту, те ми је и неки дан послао свој састав: „*Нова кола*, произведение Черногорскогa књаза Николаја I., и значение самостојатељној жизни черногорских племен в историји исконној независимости сербскогa народа в Черној Горјe. Казан 1897. (отиск из журнала *Учен. Запис. Казан. Универзитета*),“ као што ми је 1895. и 1896. послао био своје ситне радове, који се сви тичу Црне Горе, а које не могу овде набрајати, јер би одвећ дуго и за читаоца досадно било. Тај зnanац мој и нови пријатељ професор је у Казану на свеучилишту, и пише се А. Александров. Био је већ двапут у Црној Гори, и писао је гдешто о Црној Гори, а нарочито о појетичким »произведенијама књаза појете« и писао је тако, да претресајући радове блиских и присних; не би се могао уздржати, а да се не дотакнем и ситница тога удаљеногa зnanца, које се тичу повести Црне Горе.

А кад бих се наравно »без рукавица« мало дотакао њега, професора свеучилишног А. Александрова, који је и према мени баш љубузан био, и толике књижице ми послао, шта би се рекло? И зар се не би казало или бар помислило, да сам човек непризнателан и човек без срца, кад бих сад истоме господину за његова »благаја« стао враћати »злаја,« те бих стао ређати све грешке

»невједјенија« и погрешке »јуности«, као на пр.: да је Стефан Душан владао од 1336.—1355. («Историја развитка духовној жизни») или, као што пише у најновијој расправи од 1336.—1356.; — да је кнез Лазар, пре ступања на престо српски, био управитељ Мачве и Срема; — да *Зећани* нису хтели остати под влашћу Ђурђа Бранковића, који је као господар Србији, зависио од турскога падишаха, већ да су *избрали* 1427. (?) за свога владоца (?) Стефана Чернојевића, који је био човек образован (?) и имајући добра своја у Италији (?) *био у постоном ошћењу* с просвећеним Венецијанима; — да је исти Стефан управљао Зетом 44 г. (?), јуначки бранећи Зету од нападаја турског (?) и Венецијанскога господства (??), па је умро 1471. (?), — и да је Ђурађ, син Ивана Црнојевића, управљао Црном Гором до 1516. (?), а те године да је, по настојању своје жене Млетачкиње, коначно оставио Цетиње, и удалио се у Венецију (???) и т. д.

Нећу, дакле, да судим и да осуђујем ни наше блиске, ни који су далеко од нас; али *једно* не могу опростити том Русу, али и за то *једно*, нећу му судити ја, већ ћу га предати »на суд и осуждение« надлежних а љутих и неумоливих али праведних граматичара наших, па нек раде с њим шта знаду. А то *једно*, то је оно место у Александровљеву приказу позоришне игре у три чина „*Бој на Трњини*“, коју је игру саставио »славни народни појет сербски« Радоје Рогановић, Црногорац, где он, на стр. 2. напмени 2., напомиње и каже ово и баш овако: „*кнез и књаз* — слова разних *сербских* дијалектов: первое *восточнаго*, второе *јужнаго*. Восточнаја форма често јављалас преобладајушчеј в јужном дијалектје и потому стала почти общче распространеној, а с појавлением тепершњаго государственнаго значенија вошло во употребление второ слово. Таким образом оставилис форми в Сербии-восточнаја (кнез), а во Черној Горје — јужнаја (књаз).« Ај Боже, шта ти млади путници из Русије све знају, и не знају?!

Но шта да радим с оним »Одломком из српске историје XVIII. века: „*Зетски митрополит Данило I. и ослобођење Црне Горе*“,“ ког је написао Гргур Јакшић, за који га је одломак општина Београдска по препоруци Академскога Сената Вел. Школе наградила стотином динара?

Шта да кажем за ту књижицу, коју краси мото, узет из Карамзина? Молим те, да прочиташ предговор, који је Г. Ј. написао на Ивањ Дан 1894. у Чачку, па кад из тога предговора сазнаш, рашта и *како* је израдио тај Гргур Јакшић собом избрану тему о владици Данилу; сâм ћеш одмах увидети, да не могу о тој књижици ништа рећи, и ако бих што рекао, да бих само морао осудити.

Но пре него што бих прешао на ствар, а то је пре, но што бих стао претресати причања оних славних и јуначких дела, која су Црногорци у времену од 1499.—1697., дакле, за владања владика Црногорских из разних племена чинили, одбијајући нападаје турске на Црну Гору, бранећи отачаство своје и војујући, као што се данас каже, »за крст часни и слободу златну,« — морам унапред казати и уверити читаоце, што до сад никад нисам чинио, да ћу писати и расправљати »*sine ira et studio*,«
✓ или простије, да ћу писати без гњева и љутине, без злобе и пакости и жучи с једне, а без сваке пристрастности и заузетости с друге стране.

Па откуд да почнем, и да ли да почнем »ађ ово,« као што је најновији историк и писац »Историје Црне Горе, у *кратко изведене*,« — г. Ђорђе Поповић, отпочео историју Црне Горе с *Илиријом* и древним Илирима?

Иначе ја радо почињем »ађ ово,« али овде нећу тако издалека. Јер шта се Црногораца и мене тичу Илири и Илирија; — и шта нас се тиче господство *римско* у илирским земљама; — и *сеоба* народа па и *сеоба Срба* у Илирик; — и *Дукља* с Дукљан-градом, који Срби разбиграци, дошавши у Илирик, разорише и оставише у развалинама; — и они *Дукљански Архонти* или велики кнезови, а доцније *насловни краљеви*; — и први Немања и *Немањићи*, венчани краљеви и њихово господство у Зети и Зетском приморју; — и шта нас се напоследку тичу и они »одметници и отпадници« од српске царевине, они »Арбанашки господари,« како их српски летописци називају, ти *Балшићи*; па и први Црнојевићи, који су се одмећали и од Балшића и од деспота српскога, од деспота
✓ одметали а пристајали уз »грабљиве« Млечане, и поносили се називом даним им од господства Млетачког, »војвода Млетачки у Зети,« и буздованом преданим од провидура

или Совре провидура Которскога у једну, и заставом св. Марка у другу руку, и који су још више уживали у »провизиуму,« који су годишње примали из коморе Которске, зато што су помогли с нова подбити Грбљане у Жуни, под круто и несмиљено господство Котарско-Млетачко; који су често против *сриске* војске у Зети војевали уз Млечане и за атар Млечаном, примајући плату или »солду« од њих, и кад се Херцег Степан једном, 1457., жалио господству Млетачком, што су Стефану Црнојевићу исплатили потпуно његових 600 дуката, што је имао да прими из коморе Которске, а њему од дохотка његова из те исте коморе нису дали ништа, одвратило му се из Млетака, дана 15. октобра поменуте године, да је друго он, а друго Стефан Црнојевић, који је њихов плаћеник и војвода у Зети Горњој, и њему су они дукати дани у име његове плате и наплате — *pro soldo et stipendio suo, — et sibi fecimus solvi, sicut solvitur aliis stipendianis nostris ubique locorum nostrorum* (в. »Listine« Љубићеве, књ. X. стр, 120)?

Тек кад је Иван Црнојевић, изагнан из Зете, стао »савијати гњездо у Црној Гори малој;« кад је саградио цркву и манастир на Цетињу и преместио *Зетског* митрополита у тај манастир; и кад се син му Ђурађ морао селити из Црне Горе, и кад се брат Ђурђев, Скендер-бег Црнојевић стао писати и називати санџак »Црногорски и Приморски« и управљати Црном Гором, и кад су прејамници *Зетског* митрополита Вавиле стали писати се такође митрополити или владике „*Црногорске и Приморске*,“ — ту на измаку XV. а почетку XVI. в., почиње и историја Црне Горе, ако то јест, може бити говора о историји Црне Горе пре почетка XVIII. в.

А тако је некако, чини ми се, мислио и П. Ровински у свом делу „*Черногорија*“ од 1888.

И још пре него што пређем на саму ствар, не могу да се откинем од Иван-бега Црнојевића, то јест, да се за час не вратим к Иван-бегу, који се називао Господарем и Војводом *Зетским* од 1465/6—1490., а управ да приопштим нешто о Ивану и о Станиши сину Иванову, знања ради. Није новина, али треба да се зна, и има на уму, кад се пише о последњим Црнојевићима. »У дому бла-

гочастивога и Богом хранимога господара Зецкога, господина Ивана Црнојевића — а в дни и в царство зјело крепкога и превисокога измаилтског цара Султана Бајазита — дописа се« нека црквена књига, коју помиње и описује Станоје Станојевић у „Српском Сиону“, црквеном листу Митрополије Карловачке, г. 1894. на стр. 792., »а писа се (књига та) руком смернога Христу раба Николе дијака, а мољењем достопочтенога и велемудрога логофета Божидача Грка, месеца Јула 2 дан, у суботу ва лето 6994—1489«; а писала је (као што се мало ниже у запису каже) рука *Николе Косијера*.

Дијак Никола Косијер, који је ту књигу 1486. писао и дописао, биће онај исти Никола Косијер, који се у отвореном листу војводе Ђурђа Црнојевића од 26. новем. 1494., осим 24 властеле као сведока, помиње као »пристав« (в. „Магазин срп. Далм.“ 1870., стр. 135).

А шта да кажем за велемудрога леготета Иванова, Божидача Грка? Из »рисовуља« истога господина Ивана, од 6790—1482., приопштенога у Милутиновићевој »Историји Црне Горе,« стр. 12., види се, да му је тада логофет био Нилола Грк, који је и писао тај хрисовуљ. И видевши то, мораш да питаш: па зар Иван Црнојевић није могао узети за свога логотета — писара — од српскога рода, већ је постављао Грке за логотете? Или може бити, да ту Грк значи што друго, а не баш човека од грчкога рода; на пр., човека грчкога образовања, или који грчки зна? Но био онај у запису, од 1486., помињати логотет Ивана Црнојевића прави Грк или само quasi-Грк а иначе Србин, то ме баш толико и не пече, колико ме пече, што не знам, а радо бих знао: да није тај Црнојевићев логотет Божидар онај доцнији типограф у Млецима, Божидар Вуковић, отачаством Подгоричанин у Диоклитијским странама, који је многе црквене књиге штампао у Млецима у III. и IV. десетини XV. в.?

Ја само питам то, имајући на уму, да се и данас у нас, понајвише Грци и Цинцари, то јест погрчени Власи, који се у новије време претворише у Србе, баве штампањем и продавањем књига, и који особито радо штампају »мале и велике катавасије.« А ако ко од Зећања зна, да Божидар Грк логотет Иван-бега Црнојевића, није исто

лице с Божидаром Вуковићем, Подгоричаном, нека то каже, па да ме већ не мучи и то питање.

А што се у горњем запису спомиње мимо господара Зетскога, у чијој је кући писана књига та, и »царство јако крепкога и превисокога турскога цара Султан-Базита,« значиће то, да је тада Иван-бег Црнојевић већ био клетвеник истог цара. Но ако таково помињање турскога цара, у књизи писаној у дому Ивана Црнојевића, не значи то већ друго нешто, а ти, Зећанине, кажи, шта значи таково помињање и зашто је твој дијак Никола Косијер поменуо тако, а не инако, истог турскога цара, као што је на прилику, поменуо Милешевски дијак Владислав 7016—1508., називајући истог »законопреступни и троицихулни и Хришћаном досадителни, злочастиви турачки цар Пајазит« (в. *Скоп. ХХХ. срп. Академије*, стр. 39.).

Из некога рукописнога Богородичника, писаног 1602., у манастиру Шудикову, који је после доспео на Цетиње у Црној Гори, а с Цетиња однесен у Русију, где се и данас налази, приопштена су два записа или две летописачке белешке двапут, први пут у „*Просвети*“ Цетињској за 1894., стр. 592., а други пут у истој „*Просвети*“ за 1896., стр. 384. Од тих бележака она друга, која се налази на другој страни листа 118. поменутога рукописа, овако гласи: »в љето 6998—1490. престави се монах Јов Црноевик.“

Наши историци знаду, да се те године, 1490., представио Иван Црнојевић, господар Зетски, и оженио син му Ђурађ Црнојевић Млетачкињом; па неће ли бити »монах Јов Црнојевић« тај Иван-бег Црнојевић? И ако Зећани или Црногорци збиља мисле, или ако с друге које стране знаду, да се Иван Црнојевић није пред смрт покалуђерио, и није се Јов назвао, већ се као војвода или бег представио, нека то кажу разлог; зашто се не може узети, да се Иван Црнојевић пре смрти своје, вољно или невољно, покалуђерио и назвао или преименовао Јов?

И онда нека уједно и то кажу, ко би могао бити тај монах Јов Црнојевић, о ком је неко после сто и петдесет година држао, да је вредно и да треба да се зна, те назначи година престављења његова. Ја ћу међутим узети, да се Иван Црнојевић пре смрти покалуђерио и

да је назван *Јов*, — и хвала нека је оном калуђеру, који је то у свом Богородичнику, зацело из старијег рукописа и записа, прибележио. И само ми је једно жао, што, записавши годину престављења, није назначио и месец и дан, у који се Иван Црнојевић престабио. Но има препис једне хрисовуље или листине Ивана Црнојевића, писане 6998—1490. маја 29.; и према томе може се узети, да се Иван-бег и покалуђерио и престабио после 29. маја, а пре 1. септ. 1490.

Г. Љубомир Ковачевић је приопштио, још 1878.; запис прибележен у једној србуљи, штампаној у Млецима, која гласи: »в љето 6993—1485. пође *Станиша Ивановић* на порту цара Султан Бајазита.« (*»Starine X.«*, 261.; *„Гласник“*, XLV., 136.). Већ је г. Стојан Новаковић приметио, да је запис тај очевидно однекуд преписан. Но да ли је и поуздан запис тај, не могу овде испитивати; и ја сам га поново приопштио овде, да се зна за њ, те да се онај, који успише што о Скендер-бегу Црнојевићу, па усхте том приликом и утврдити годину, које је године потоњи Скендер-бег Црнојевић, санџак Црногорски и Приморски, отишао на порту цареву, — обазре и на тај запис.

Али време је, да се вратим на пут, с којег сам мало скренуо, те поменуо и Иван-бега и Скендер-бега Црнојевића, који се ни мене ни данашњих Црногораца баш много и не тичу. И ја, прелазећи на ствар, имам само узгредице да приметим г. Ђорђу Поповићу на оно место на стр. 66. *»Историје Црне Горе,«* где се каже: да је Скендер-бег г. 1514. постао санџак-бег у *Скадру* и да се по њему његово подручје прозвало *Скендеријом*, — да Скендер-бег Црнојевић није никад био санџак Скадарски (као што је показано у XL. *„Гласу Српске Академије“*: *О Цетињској Штампарији*, стр. 40. и 41. и да Скендерија није тако прозвана по њему већ по граду *Скадру*, ког су Турци звали *Скендери*. ▽

II.

Казивало се и обично се каже, да у Црној Гори, кад је на измаку XV. или првих десетак година XVI. в. престало господство Црнојевића, отпочиње владање владика или митрополита Црногорских, и то од 1516. до

1697. из разних Црногорских племена, а од 1697. владика из племена Његуша и то из породице Петровића.

Но откуд знаду то, који тако пишу? Е, па знаду из историје и званичних писама!

Да видимо, дакле, какве су то историје, и чија су то писма, и кад су, и у ком су веку писана та писма: да ли у XVI., или XVII., или можда тек у XVIII.?

1. Од историја прва је „*Историја Црне Горе*“ од владике *Василија*, штампана у Москви 1754., а други пут по владичину рукопису отштампана у „*Летопису*“ 1854., књ. 68., и ту, на стр. 17., пише владика Василије: »В Чрној Гори они Герцоги Черноевичи владјели до љета 1516., од тогоже љета на мјесто оних Герцогов владјејут Митрополити и многашти Венецианом помоштествујут на Турок во време брани Кипра и Крета у Мореју,« и т. д. И то је све, што је владика Василије о том *владању владике* Висариона, поменуо. Исти је владика Василије напоменуо то исто у једној молбеници или поднеску Бечком двору (у којој моли цара, да властеочића угарскога Јована Чрнојевића узвиси на грофовство), рекавши: »dass dem Metropolit von Montenegro seit der Wegbegebung ihres Fürsten nothgedrungen nebst der geistlichen Seelsorge auch das politicum zu handhaben obliegt (в. Miklosich, »Die serb. Dynasten Crnojević«, стр. 55. — Испореди и Марка Драговића: „*Митрополит Црногорски Василије Петровић*“, Цетиње, 1881. стр. 10.).

2. Сава Митрополит, који је завладичен 1719. и био спомоћник стрицу своме Данилу владици до 1735., а по смрти Даниловој па све до 1782., прави владика или митрополит Црногорски, пише у писму управљеном Дубровачкој општини дне 25. јула 1775. («*Arkiv*» III., 136): »Ви знате, како је било од старине, од последњег нашега принципа Ивана Чрнојевића, да је ови пук Црногорски вођен митрополитима Цетињскијема.«

3. Митрополит Црногорски Петар I. Петровић, посвећен је за архијереја у Карловцима 13. окт. 1784. и вратио се, с пута из Карловаца и из Русије, тек 1786. у Црну Гору, а био је митрополит до смрти (18. окт. 1830.). После посвећења свога за архијереја, писао је 7. нов. 1784. писмо руском кнезу Потемкину и у писму напомиње,

»да је народ Црногорски већ од триста година признавао и да и сада признаје над собом власт својих митрополита, од којих се последњи престабио прошлога маја 15. (в. „Гласник“, 72. књ., стр. 221.); у другом каснијем писму, а наиме од 6. дец. 1785., вели тако исто исти митрополит: »да народ Црногорски већ од триста година послје последњег кнеза Црногорског Ђорђа Црнојевића, па и до сада управљају митрополити, које бира народ по општем сагласању.«

Поступком грофа Ивелића и архимандрита Вучетића, а нешто и писмом св. Синода (руске цркве) нађе се владика Петар жестоко увређен, па у жару своје љутине, саставком свога секретара абата Долчија, а потписима гувернатора Вука Радонића и других главара Црногорских и Брдских, би 3. јула одговорено Ивелићу, и у том писму каже и то: »Пошто је српско царство пало, ми смо се од силнога непријатеља Хришћана склонили у ове горе, и у њима се населили, не зависећи ни од кога, само што смо слушали наставленија и покоравали се власти наших архипастира, који су нас научили чувати православну вјеру и своју слободу. А садашњи наш архипастир, више је од свакојега за нас трудио се« и т. д. (в. Медаковића „Повјесницу Ц. Г.“, стр. 140. и даље).

Исти главари Црногорски и Брдски, писали су тада у име свега народа и цару Александру дугачко писмо, и у писму том кажу, да су они по смрти последњег Ђурђа Црнојевића остали под *уравом* митрополита и т. д. Но што год ту и на другом месту главари Црногорски и Брдски говоре о власти и управи митрополита Цетињских након Црнојевића; то управ говори и пише сам митрополит Петар, који је знао и живо описати умео и предавање световне власти од стране војводе Ђурђа Црнојевића митрополиту Герману. (О том живом и трогателном опису в. Медаковића *ibidem*, 151 стр. и даље; и „Грлицу“, 1835. у »Краткој историји Црне Горе од митрополита Петра I.«).

»Теократска (свештеничка, калуђерска) влада или управа у Црној Гори« натпис је чланку, ког је за „Магазин“, 1896., написао Лазар Т. Перовић на Цетињу на Никољ Дан 1895., и та теократска влада, вели он, потраја више од *три века*. — И даље рече: »Када се при крају XIV.

вијека разигра крвава драма на Балканском полуострву, када оно мач Азијатски готово сву Европу узбурка: светлוצаше у Зетским равницама малено огњиште, из којег трептијаше пламен; и у тај пламен као у своје сунце упро бјеше очи готово васколики, тада већ подјармљени српски народ. — Сиротни голићи славне Зете (продужује Перовић) лишени свију средстава за опстанак, завјешта се до последње капи крви чувати то своје свето огњиште, пободоше више њега барјак, на ком урезаше слова символ борбе: »За крст часни и слободу златну.« И од тада разви се непрекидна очајничка, крвава вјековна борба, док се из пепела наших предака не подиже »олтар прави на камен крвави.« Но дуго би било низати све оне мијене, кроз које прође мученичка Црна Гора још од доба бегу Ивана, па до звијезде претходнице на Црногорском небу — Данила владике; напоменућу тек, да она баш бијаше један војнички логор под отвореним небом, из којег се тек чују покличи очајних убојника, звијуци јатагана, цика пушака, рика топова (?) и котрљање људских глава и љешева.»

Но, чуј, Црногорче доста је! Доста је било речи, празних речи; већ причај ти нама, ако знаш и умеш, шта су радили и како су владали и управљали ти Црногорски митрополити и уједно владоци, и како су славно војевали и храбро се понијели у тој »непрекидној, вјековној и крвавој борби« заточници слободе српске и браниоци онога светог огњишта, које помињеш. Та ваљада ни свиколици Црногорци нису били једнаки јунаци, да се ни један између њих у свакој десетини година није од осталих одвојио својим витештвом или мудрошћу тако, да му је име могло остати забележено у летопису, или записано у каквом запису или урезано дубоко у памети народа, и у верном народном предању, и у јуначкој народној песми. Па има ли какве белешке, записа или предања о тим војводама и главарима, о тим иројама и јунацима и сивим соколима, за време те теократске владавине од *двеста година* у Црној Гори? Та, мора их бити и како да их не буде, кад је та Црна Гора била »један велики логор под отвореним небом, из којег се тек чују покличи убојних убојника, звијуци јатагана, рика топова и т. д. и т. д.

Но ако их има, и већ мора да их има, зашто, скромни Црногорче, не изнесеш на видело те ситне летописачке белешке, и те кратке записе и то верно поуздано народно предање или те, какве такве, песме о славним јунацима и делима, која су се збивала за време од 200 година, ако су за то време Црногорци били своји, слободни и ником подложни? Не стиди се, дакле, већ износи на среду и на светлост, што се нашло и затекло!

Но ти не можеш изнети на среду и на видело ни летописачких бележака, ни записа, ни предања, ни песама, и то не можеш просто зато, што таквих бележака и записа и предања и песама *данас* нема.

Но могао би ми ко на то рећи и добацити, да је свега тога у Црној Гори било — било, брате, па у прошлом и у овом нашем такође већ на измаку веку пропало, да је позабачено, потамањено и позаборављено.

А како да се још и данас у Црној Гори зна и за Иван-бега, и за сина његова Станишу или Максима; и како да се у Црногорским манастирима, који су не једанпут рушени и паљени, сачувају рисовуље, повеље и листине Ивана Црнојевића и његових синова Ђурђа и Стефана Црнојевића, и трећег му сина, Турчина Скендер-бега Ивановића — па ако не све у ориџиналу а оно у препису, — и како да има усмених и писмених помена о Данилу владици из почетка XVIII. в., а о владикама Цетињским и Црногорским прије Висариона, а после митрополита Вавиле, да баш нема ништа забележено ни записано, и да се не сачува ни један спис, који би се тицао њихова владања, и који би сведочио о њихову не владиковању, већ каквом таквом владању и управљању у Црној Гори?

Зар не видиш и не увиђаш, да с том твојом теократском владавином и владањем Цетињских владика, није чист посао?

А ако не ћеш да видиш и увидиш то, то те нећу више ни питати ни упућивати да прогледаш, већ ти просто на просто кажем, да ти не знаш о тој теократској владавини у *Црној Гори* у XVI. и XVII. в. баш ништа. Па кад незнаш баш ништа о том владању, зашто то не ћеш да признаш, већ хоћеш да прикријеш своје големо незнање извијањем и мудровањем, »да би одвећ дуго било

низати све оне мијене, кроз које прође мученичка Црна Гора још од доба бсга Ивана, па до звијезде претходнице на Црногорском небу, — владике Данила.»

А мени не би ни најмање дуго и досадно било, и ја бих те слушао и гладан и жедан од јутра до мрака, да си нешто стао и отпочео, низати или причати, било у прози било у стиховима редом све мене, кроз које је прошла Црна Гора после Црнојевића а пре Петровића. Но како да причаш и како да певаш, кад ништа не знаш о том, о чем треба да нам причаш и казујеш? И немој да се застидиш, што сам те натерао да признаш, да ништа не знаш! Та то признање много је племенитије и боље, него ли *бенетање* о оном, што не знаш. И као зашто би се ти због свога незнања стидио, кад ниси ти сам, који ништа не знаш о владању Цетињских владика у оба поменута века, и кад и бољи и старији твоји нису ништа знали о том.

Па стани и чуј, да ти редом и по имену кажем све оне, који су писали нешто о повести Црне Горе, а који ништа нису знали о владању владика у Црној Гори за пуна два века.

Није ти о том знао што ни владика *Василије Петровић*, који је први написао „*Историју о Черној Гори*;“ и није знао синовац његов, митрополит *Петар I. Петровић* (1786.—1830.), који је такође написао кратку „*Историју Црне Горе*;“ и није знао *Симо Милутиновић Сарајлија*, иначе Ч. Ч. Ч., који је по усменом казивању истога митрополита и других Црногораца написао „*Историју Црне Горе од искона до новијег времена*;“ није ништа знао ни војвода *Милорад Медаковић*, ни кад је састављао „*Повесницу Црне Горе*,“ штампану 1850., ни кад је прошле године написао дело „*Владика Данил*“ посвећено двестагодишњој прослави владајуће куће Петровића Његоша. И колико је мало или управ нимало знао М. Медаковић о »владавшим владикама« пре владике Данила, види се већ из тога, што ни то није знао, *колико* је од Ђурђа Иванбегова па до владике Данила било »владавших владика« у Црној Гори.

Прочитај одељак »Теократија митрополита од разних братства« у „*Историји Црне Горе*“ од *Димитрија Мила-*

ковића, печатаној 1856., па ћеш се и сам уверити, да ни Милаковић није знао више што од Медаковића о тима владикама, а то је толико, колико ништа. Милаковић вели у том одељку, да су »после митрополита Вавиле *владали* у Црној Гори ови митрополити: 1. Герман, 2. Павао, 3. Василије, 4. Никодим, 5. Ромил, 6. Пахомије Команин, 7. Венијамин, 8. Руџим Његуш, 9. Мардарије Корнећанин, 10. Руџим Бољевић, 11. Василије Вељекрајски, 12. Висарион Баица, 13. Сава Калуђеричић с Очинића.

»За времена владања претпоменутих митрополита (пише Милаковић) за време читава два века — за то сво време, за два века владе горепоменутих митрополита Црногорских и највеће силе Отоманске порте, мало нам зна што казати историја о бојевима Црногорским, против Турака.« Но то мало, што нам зна казати историја о бојевима Црногорским, о том по том; а овде ћу да поновим, да ни Милаковић о избројаним митрополитима, и о њихову владању, није знао ништа.

На више страна је писао познати Рус П. Ровински у свом делу: „*Черногорија*“, том I., (стр. 464—476.), трудећи се, да разјасни »смисл и значение теократическаго правленија в Черногорији,« но трудио се залуд, јер о теократичком управљању у Црној Гори не може бити уопште ни говора, те сваки говор о том не вреди ништа. К томе морам још и то додати, да о владикама Црногорским ни Ровински није знао више што од Милаковића и Медаковића и Милутиновића.

Па кад сви ти митрополити, и ти историци не знају ништа да кажу о митрополитима Црногорским у XVI. и XVII. в. и помињу само *имена* њихова; зашто не рекоше бар то, да се не зна, да су поменути по имену митрополити *владали* у Црној Гори, или зашто управ не казаше, унаточ голој тврдњи владике Василија и митрополита Петра, да после Црнојевића нису владике Цетињске *владале* у Црној Гори — и да их по томе треба из политичке оту-
рити у црквену повест, будући су они били и остали само духовне старешине, само владике, и ништа више.

Но ако ипак не верујеш и нећеш да са мнош узмеш, да сви поменути митрополити нису *владали* у Црној Гори, или као што ти говориш, нису били »*владајуће* владике,«

већ смирени духовни архипастири, онда те питам: да ли ћеш веровати, ако ти допринесем за то сведоџбу не лацманску већ баш Црногорску, која сведоџба бар онолико важи и вреди, колико горе истакнута сведоџба владике Василија и владике Саве и Петра владике и других Црногораца, што сви у глас вичу и посведочавају: е су поменути митрополити доиста владали и управљали Црногорцима у XVI. XVII. в.

Па најпоследње, просто ћу ти казати, где ћеш наћи ту сведоџбу, — и кад нађеш и прочиташ, ради шта знаш.

У „*Летопису М. С.*“, 1842., ч. IV., или књ. 59., приопштио је тадашњи уредник, славни *Др. Јован Суботић* (из рукописа, који имађаше више народних историчкога садржаја песама и записака, и у ком непознати »преписатељ« каже, да је све преписао, али не каже откуд, нити што ближе о свом извору у смотренију на време и име аутора тога назначује) на стр. 156. под 11., *владајуће фамилије у Црној Гори*, где се каже: »фамела Черноевича поче от 1358. владат до 1516. — а кад се та угаси, онда ове фамелје владаше, Банови от нахије Катунске: 1. фамела Вукотића, и тога рода на много именах прозвано: 2. фамела Пуношевића и т. д.; 3. Радонића фамела и т. д.; 4. Томановића на много презимена прозвана; 5. ф. Милића; 6. Мартиновића; 7. ф. Петровића и и от тога рода многе су прозване; 8. ф. Рамадановића и от тога рода и т. д.; Мијушковића фамела. И ове (фамеле) владаше и војеваше против својих непријатеља и своје отечество добро бранише от силе Турске. Име речених фамела владаше от 1516.—1711., докле посла Петар Велики Грамату, и тада бјеше митрополит Данил Сћепчевић и тада се прозва велија власт на калуђере.« Овде и узрок тога излаже тај, — напомиње покојни Суботић —, што су једини калуђери писати знали, и што је требало с другим дворовима у писменом сајузу бити.

Први се на запис тај обазрео А. Андрић у својој: »*Geschichte des Fürstenthums Montenegro*,« Wien 1853., али му није схватио прави смисао, те написа на стр. 18., да време, кад су бирали митрополити били уједно и световни регенти, траје од 1516.—1711. и да су митрополити имали уза се као испомагаче у светозном владању тако-

зване гувернадуре, који за то време беху: 1. Вукотић 2. Пуношевић, 3. Радоњић и т. д., и они да су били исти бани Катунске нахије, из које су сви потицали.

Но незнани записивач не зна ништа, и неће да зна за митрополите у Црној Гори као регенте у поменутом времену од 1516.—1711., већ зна само за поменуте фамилије и каже, да су оне биле »владајуће фамилије,« *а калуђерска влада да је у Црној Гори настала тек 1711.*

За Андрићем, осим других странаца, обазрео се на тај запис или белешку ту и Миклошић у свом саставу: »Die serb. Dynastie Crnojević,« на стр. 54., и он је мислио, да та Црногорска белешка »dem Wesen nach« потиче из почетка XVIII. в. Ја то не бих, рекао, и мислим, да v потиче из друге половине тога века од човека блискога гувернадуру Радонићу, који је ишао за тим, да потисне и сасвим отстрани митрополита Петра I. од управе и од мешања у световне послове, те да гувернадур остане једини врховни главар у Црној Гори.

Сад ко има право: да ли они, који, почињући од владике Василија (1756.—1766.), казиваху, тврђаху и учаху, да су после последњег војводе и господара Зетскога и Црногорскога, Ђурђа Црнојевића, или од 1516. Митрополити Цетињски владали или управљали у Црној Гори, — или, да је Црногорски народ већ од триста година признавао, и да признаје над собом власт својих митрополита, или да је Црногорски пук већ од старина вођен и руковођен митрополитима Цетињским; — или пак има право онај, који је оно о владајућим фамилијама у Црној Гори записао и у том запису тврдио, да су у Црној Гори, од 1516. па све до 1711., владале неке фамилије Катунске нахије као: Вукотићи, Пуношевићи, Радонићи, Богдановићи, Мартиновићи и т. д.?

Но то питање ја сад нећу да расправљам зато, што мислим и држим, да нису владали ни једни ни други, то јест ни поменути митрополити ни поменуте фамилије, већ да је двеста година и у Црној Гори владао неко други или трећи.

Но о том трећем мало ниже, а овде ћу да још споменем, како се познати Црногорски историјограф Марко Драговић 1887. љутио на Миклошића зато, што је једном

руком прихватио оно, што се у ономе запису казало о »владајућим фамилијама« у Црној Гори, те, приопштујући »Прилоге за Историју Црне Горе из времена владика из разних племена,« у књ. XIX. »Starina« Југосл. Академије, мало љутито пише на стр. 252.: »Дакле неистинито је тврђење онијех, који оће да нађу некакe владајуће фамилије у Црној Гори између Црнојевића и Петровића, па био то и сам Миклошић. Неистинито ће бити тврђење и онијех, који оће да докажу да митрополити нијесу имали у својијех рука и свијецку поред духовне власти. Уз владике (нешто тише наставља г. М. Драговић), разумије се, било је вазда по неколико племенских главара, и међу њима и гувернатор, који је, мора бити, опет имао више уплива на дјела него други главари; *а изван сваке је сумње, да су турске власти имале улива и учешћа у управу у Црној Гори за времена владика из разних племена.*«

То курзивом не кажем ја Фрушкогорац већ прави Црногорац и земаљски историјограф, Марко Драговић. Е, па кад је тако, Драговићу мој, што се онда љутиш на Миклошића само зато, што је мало јаче истакнуо онај уплив и оно учешће турске власти, у управу Црногорску за времена владика из различних племена?

Није се, дакле, требао љутити на Миклошића г. Марко, а још је мање требао онако одрешито порицати истинитост тврђења оних, који хоће да докажу: да Црнојевић Ђурађ није предао »свецку власт« владици Цетињском, него да је владика и после Ђурђевог одласка из Црне Горе (који одлазак сам Ђурађ у свом тестаменту друкчије назива,) остао само као црквени старешина. А то је тим мање требао да чини, што је сам он одмах у уводу тога свога приопћења у „*Старинама*“ исказао: »да би било преодвећ ризично упуштати се у какву озбиљнију расправу о времену, које наступи у Црној Гори после одласка из ње последњег Црнојевића, Ђорђа Иван-бегова сина, при таквим недостатним подацима, којима засад располажемо за историју тога времена, и сваки историјописац Црне Горе, који би пожелео, да се у такав рад упушта, отишао би странпутицама, из којих не би знао не само изаћи, но ни примаћи се правоме путу; запливао би у море погрешних нагађања, из којег не би могао

ни у неколико, а камоли у тачности ствар погодити.»

»Много муке и труда оће се још (вели историјописац Црногорски *in spe*), много архивних артија, покривених вјековном прашином, па које су можда обгризли немилосрдни миши, или друге по архивама вазда гостеће се животињице, ваља да прибере, па да сједе за стол, да штогод истинитога напише из Историје Црне Горе посље одласка Црнојевића; па и време Црнојевића богме одвећ је тамно. Не знамо још (право, скрушено признаје г. Драговић), не знамо нити које године отиде Ђорђе из Црне Горе у тазбину у Млетке; не знамо ни зашто отиде тамо: или отиде, јер виђе, да све пропада, па да му стојања нема у кршевима Црногорскима, или отиде да тражи од тазбине (какве јадне тазбине!) помоћ против освајача Турака, па да опет дође у Црну Гору, да њом господари и да продужи борбу против Турака? (Зна се, Драговићу, и добро се знало и тада кад си ти то писао и питао, признајући и исповедајући смиреним срцем своје незнање; знало се већ поодавно, које је године и којег је месеца у години Ђурађ Црнојевић са својом женом и дечицом и својим слугама избегао из Црне Горе од Турака, и да је *невољно* оставио и напустио кршеве Црногорске). Не знамо (наставља ређати све, што не зна, а радо би сазнао г. Марко) *у каквој форми предаде Црнојевић власт владикама*; не знамо ни то, којему владици или *Герману* или *Вавилу* (ни једном ни другом, јер Црнојевић није уопште предавао нити је могао коме предати власт, коју је он вршио, док је био неки господар а *клетвеник турског Цара* у Црној Гори; и све то, да је само хтео г. Драговић, могао је лепо сазнати баш из оне Миклошићеве књижице, коју и сам помиње.) Па Бог ти сам зна (завршује г. Драговић ту главу о нашем незнању), шта ти не знамо из тога времена. Дабогме да Бог зна, и шта ми све не знамо, но и то ћемо Божјом и туђом помоћи и властитим трудом и муком, одбацујући које

✓ какве предрасуде, сујеверице, лажљива предања, све то више сазнавати и јачати и у томе знању и познању!).

И ја, дакле, кажем с г. М. Драговићем да ми много што шта не знамо, те, не знајући, морамо да сваки час застајемо, кад хоћемо да расправимо које питање из по-

вести Црногорске. А наима сам већ толико пута казао, па ти и опет и стотинити пут кажем, да се *ништа* не зна о владању владика из различних племена у Црној Гори, и да о том владању тих владика није нико, ни сви наши бољи и старији, ни сви новији и најновији писци, ништа знао; и само је та разлика, што ја, не знајући ништа о њихову владању, кажем просто и отворено, да они и нису никада и никако владали. А сви они старији и новији писци и државници при свем том, што и они не знају ништа, баш ништа о том владању Цетињских владика, ипак говоре и пишу, да су и те владике владале. Има л' таког чуда и такве чудновате загонетке још гдегод на овом свету? Неко је написао: »Роман без Романа«; тако би и та двестагодишња повест Црногорских владика, као владалаца и поглавара, била »Историја без историје«. И нашто ти такве историје, из које не можемо ништа сазнати!

Г. Драговић је приопштио у поменутој књизи „*Старина*“ неки лист, из којег се може нешто извести, што никако не иде у прилог тврђењу, да су Цетињске владике збиља владале у Црној Гори.

Турске листине, које је М. Д. на том месту приопштио, нису приопштене у ориџиналу, већ у старом преводу, од којих је прво »Царски Ферман за три риболова у горње блато,« послати санџак-бегу Дукађинском и *Кадији Црногорском*, којим се истима даје на знање, како приступи »пред громовнијем мојијем двором владика *Пахомије* од стране калуђера, који стоје у Ком и Цетиње, којизи су у кадилук вишеречени, и који владика носи ову моју царску заповијед, зашто је приказа, да они свештеници имају три рибника, којизи су њихови од давна времена, ма да људи од Жабљака и још њекизи самовољно граде и што фатају и силом узимају, и за то свештеници дават не могу ону погодбу хадетну. Заповједам, дакле, пошто примите ову моју велику наредбу, чинићете доћ' пред вама те људе самовољне и чинити им познат заповијед од истине и правце и т. д., и када познате, — да рибници ти нијесу онијех насилника већ но, да су свештеника Комскијех и Цетињскијех још од давнијех времена, ви њих браните вашом силом од насиља, и не дајте, да се противу закона чини криво, но прави суд нека суди; --

и пошто све оно развидите, даћете у руку ову моју заповијед истоме свештенику и верујте мојему царском потпису. Из Цариграда од Еђире (Едире) 886-то.»

Што се године тиче, то је већ напоменуо сам приложник, да је година погрешна, јер је владика Пахомије *уирављао* (?) Црном Гором око 1568., што би излазило од Едире око 946., и мисли, да је погрешено при превовођењу с турског. Но оставимо то на страну, па да запитамо: шта се види, и шта се може сазнати и извести из тога царева листа или фермана?

На то одговара приложник, да се из тога фермана види, да је владика Пахомије одио право у Цариград, да ради код султана за потврду неких црквенијих риболова. »Да ли је пак владика Пахомије одио у Цариград, само поради овијех риболова, или је имао и других државних послова,« — пита у недоумици М. Д. и одмах самим питањем тим мало окуражен, наставља овако: »И ако се не може о том штогођ тврдога рећи, али се може мислити, да не би један митрополит предузео тако тежак и *далек* пут поради само манастирских риболова.«

Дабогме, да се може мислити, а особито онда, кад човек најпре уврти у главу, да су Црногорски митрополити из разних племена, били нека врста владалаца или регената у Црној Гори. И онда се може мислити и то, да је владика Пахомије, као владалац или регенат, одио у Цариград, поглавито да тамо с портом преговара о неким државним пословима, и да је са собом повео и свога архиђакона или штатс-секретара. Све се то и још друго што може мислити, кад се само човек расположи и попусти узде својим мислима, а наиме кад себи уврти у главу неку мисао, неку фиксу идеју. А фикса је идеја, или силом у главу уврнута мисао и ништа друго, теократија или влада владика Црногорских у XVI. и XVII. в.

Но кад се узме, као што се по мом мишљењу и мора узети, да је владика Пахомије ходио у Цариград, баш због поменутих рибњака, а то зато, што није могао да нађе заштите и одбране у поседу и уживању риболова код обласних господара; онда се већ из самог тога, што је Пахомије ходио у Цариград, да измоли од цара поменути ферман на санџака Дукађинског и *Кадију Црно-*

горскога, мора нешто друго извести, а наиме то: да тај *Пахомије*, који је био Црногорски и Приморски владика у XVI. веку, није уједно био и неки владалац или регенат; јер да је то био, он би силу и насиље силом одбио, и не би метнуо главу у торбу, да у Цариграду код султана тражи заштите против насиља.

А што архимандрит г. Дучић у својој »Историји српске цркве« стр. 247. каже: »Сва је прилика, да *Пахомије* тада јоште није био митрополит Црногорски, него његов подручни Епископ у Зети,« то г. Дучић каже само зато, што мисли, да је митрополит тада био што више од владике, и што није могао да верује, да ће један Цетињски митрополит ићи главом у Цариград на високу порту, да моли султана за заштиту од насиља.

Исти је Марко Драговић, Црногорац, приопштио из тако званог »Цетињскога Крисовуља,« у „*Летопису М. С.*“ 1891., књ. 167., стр. 5. 7., под бр. 7.: »Крисовуљу за Хумце (Хумци су, напомиње Драговић, десет минута удаљени од вароши Цетиња), где се каже, како се Хумци, 7146—1638., међу собом договорише, да притисну баштину црковну, »и ми владика *Мардарије* са братијама позвасмо Хумце и кадију царева, зашто тада и Турци заповиједаху, и рекоше Хумци пред кадијом: Ми стојимо на земљу, ће не (нас) оставио господар Иван Црнојевић ка и свакога у то вријеме; а ми владика *Мардарије* с братијама у то доба пред кадијом изнесосмо крисовуле Ивана Црнојевића, и друге књиге, што су нам господа Турска дала. Тада кадија Хумце изагна, а цркви баштину потврди, како је баштина црковна откако је црква саграђена (дакле од 1485.), а Хумци не васхотеше послушати ни кадију, ни остале добре људе, но почеше манастир красти и жешчи и много зла чинити; и паки ми владика са братијама молисмо их, да се зла остану што цркви чине, но ни тако не хотеше послушати, но пођоше викати у паше у Подгорицу и доведоше на нас чауше од паше; и ми владика са братијама посласмо за властеле од Црне Горе — и пођосмо по међах, кудије су биљега црковне, и Турци и Хришћани виђеше старе границе црковне. Тогда пашини чауши по правди Хумце свезаше и љуто и безмилостивно бише тољагама, и они умилено плакаху

и жалосно вапијаху: Помилујте не (нас) поради милости Божије! Тогда ми, умиливши се, *молихом чауше*, да престанут от јарости, и да не бијут вешче, и да раздрешит их; но чауши первеје Хумце велми глобише, по том раздрешише. А они нас по сем почеше кумити и молити« и т. д. и т. д.; и би још углављено: »ако би игда хтели Хумци што цркви притиснути у поље или у гору, стависмо зарака 40 хиљада глобе, и да дође Господар, који земљом узаповиједа, или буде Турчин или Христијанин са васеми властели Црногорским, да глобу узме, а Хумце преждене преко мора или преко планин; а баштина цркви оста либера и да буде ва веки.« На крају пише: »Сему сједоци властели и судије и сије бист ва љето 7146. (1638.), писа се мјесеца априла 25.« (Крисовуљ 45—48.): У дну стоји приписато: »Ини же пишу при Пахомију владики бист сије ва лето 7073. (1575.) повељенијем васех властех Црногорских.« Драговић је на то приметио: »Биће при владици *Павлу*, а не Пахомију, јер је Пахомије владиковао *после* Мардарија.«

Но ту Драговић ^Wбаи нема право, и, ако неће да верује ни Милаковићу ни мени (в. „*Просвета*“, 1893., стр. 18. и 19.), а он нека поверује митроносном архимандриту г. Нићифору Дучићу, који пише, — да је Пахомије био шеснаести владика око 1568., а Мардарије деветнаести 1659. (?).

Но било то при Мардарију и Пахомију владици, свакако се из тога записа и списка јасно види, да епископ Цетињски тада, кад се то збивало, није ни сањао о каквој световној власти у Црној Гори, а камо ли да је имао и вршио такву власт.

Властелин је Которски, Маријан Болица, описао Скадарски санџакат или дукâт, и тај је званични опис свој поднео 1614. господству Млетачком. У опису том каже Болица, да се тај Скадарски санџакат дели на шест делова, и да је Црна Гора (Montenegro) први и главни део тога санџаката, 2. део град Бар са својом облашћу, 3. Улћин или Оцин, 4. Скадар с околином, 5. Подгорица и 6. Плава. Но нас се овде тиче само Црна Гора, и за Црну Гору вели Болица, да се дели на пет чести, 5 округа или нахија: 1. Катунска, 2. Љуботин, а то је данашња Ри-

јечка нахија, 3. Пјешивци, 4. Љешкопоље или данашња Љешанска нахија, и 5. Црница или Црмничка нахија.

Помињући у првој Катунској нахији Цетиње, каже, да има, мален истина али врло леп, манастир калуђера реда св. Василија српске вере или обреда и закона, који је манастир саградио Иван (Giovani) Црнојевић. И каже, да у том манастиру столује епископ с 25 калуђера и 40 других клирика и искушеника и ђака, и да владика тај као митрополит *управља свима Црногорцима у духовним стварима* (nel spirituale), који једино најпречаснијег патријарха Пећскога признаје за старешину и поглавара црквенога. А за војводу или заповедника у Љуботину или у Ријечкој нахији, *Вука Рајичева*, каже Болица, да је уједно *глава свој Црној Гори*, capo di tutto Montenegro, и да се назива *Спахија*, »perche ha ottenuto della Corta de Constantinopoli alacui suditti della sua villa.« (в. »Starine«, књ. XII., 164.—205., и превод руски у Ровинскога „Црногорија“, Том I., као трећи прилог, стр. 783.—827.).

Павао Ровински гдешто је приговорио опису том Маријана Болице, а наиме на стр. 828. замера му, што он, који је знао по имену поменути све сеоске главаре, не помену по имену тадашњег митрополита Црногорског, и даље, — допуштајући да су Турци тада владали »на окраинах Черној Гори,« и да су поставили турскога кадију у Љуботину и мало по мало овладели целом *Ријечком нахијом* — каже: »Но јето ешче не Чернаја-Гора, котораја никогда ни на одну минута не принимала к себје ни однога турецкаго чиновника, (ми смо видели, да је »принимала«); појетому главар Љуботина Вуко Раичев, носившиј титул спахији, полученј им из Константинопоља никогда не мог бит главоју всеј Черној-Гори.« То је само »шупља фраза« и ништа више!

Казао сам, да после 1496., када је последњи војвода Зетски господар Црногорски, Ђурађ Црнојевић са својима избегао из свога завичаја и склонио се у Млетке, у Црној Гори нису владале и управљале племенима владике Цетињске или митрополити Црногорски и Приморски, и да по томе, за то време од 1496. па до 1687., не може бити говора о теократској владавини у Црној Гори. И осим других изравних и неизравних доказа за ту тезу,

поменуо сам, шта о том каже Которанин Маријан Болица у своме опису санџаката Скадарскога, којег је први и главни део била Црна Гора, и који изречно каже, да је Цетињски митрополит старешина само у *духовним* стварима.

Но ако ко мисли, да сведоџба та једнога лаџманина, не вреди и да не заслужује, да јој се верује; то молим тога неверника, да прочита лист владике *Висариона* »и свиех кнезових од Царне Горе, писат на Цетиње 8 дан ноембра на стару г. 1688., управљен пресвиетлomu и преузвишеному и могућему Господину и Господару Јеролиму Корнеру, кавалиеру, провидуру Ђенералу од Далмације и Арбаније.« А тај лист наћи ћеш у поменутом већ зборнику: »Il Montenegro da Relazioni dei Provveditori Veneti 1687—1735.« Roma, 1896., и то између 62. и 63. стране у српском изворном тексту, а на стр. 33. у талијанском преводу.

Први је докуменат у том зборнику писан 21. маја 1687. у Котору од ванреднога провидура Которскога Јеролима Корнера Млетачком сенату, и почетак му гласи овако »Poi é ancora sortito disporre, se bene con infinita difficulta, Andrea Popori (да није Побори) della villa di Corsieri (биће Cosijeri) in Montenegro, attore principale dell'interfectione del Cadi da Podgorizza, gia con le precedente humilissime mie all'Excellentissimo Senato reprenstato, ad unire una compagna di cinquento huomini, con li pati e conditioni espresse nell'ingionto foglio, etc.« Ту се, дакле, напомиње, да је Андрија Побор од Косијера убио, или главни виновник био, што је убијен кадија Подгорички, о чем је у старијем извештају поменутог ванредног провидура Которскога било већ помена, који старији извештај није узет у поменути зборник, те не знам ништа подробније о том убијству Подгоричкога кадије, који је седео у Подгорици а судио Зети; а Црногорски је кадија седео у Лешкопољу.

У књизи »Alter und neuer Staat des Koenigreichs Dalmatien Nürnberg 1718.« помиње се нешто, на стр. 274., што би се могло односити на тај догађај. Ту се каже: »Bei Anfang Campagne (1687., између Млечана и Турака) hatte Soliman Bassa von Herzegovina mit vielem Volk sich verstärkt, und bei dem fort Opus sehen lassen, jedoch nichts tentiren dürfen, weil Cornaro zwo Galeren und einige Ga-

leazzer zu Hülfe geschickt. Die Montenegriner warfen das türkische Joh vom Hals, zündeten die Mühlen bei Duranlik an, und nahmen den Cadi oder Richter von Podgorizza gefangen.«

По том би Црногорци *збацили са себе јарам турски с пролећа 1687.*, дакле пре освојења града Новог, данашњег Херцег-Новог у Боци Которској, но, опростивши се турскога јарма, ступили су Црногорци у сношај с Млечанима, другим речма, подложише се господству Млетачком.

Али је покојни С. Љубић тврдио и уверавао свакога, да Црногорци нису нигда били турски подложници, већ вазда слободни и независни, те не знам, како да према таквом његову казивању и уверавању разумем оно место у његову »Прегледу хрватске повјести југославенске,« Ријека, 1869., где каже, да су Турци у почетку Кандијскога рата (1645.) провалили били од Сплета и Котора, но онде их разби кнез Сплетски Миноти, а овамо »kod Plesevca (sic) Crnogorci, koji se na prvu bojnu viest podigli za Mletčane,« а кад је тај други Кандијски рат окончан миром 1669. и погодбом од 1671., пише он на стр. 280.: »Nasilstvo barbarsko opet pritisnu Poljičane, Primorjane i Crnogorce.« Шта је то: »Насилство варварско опет притисну Пољичане, Приморце и Црногорце.«? Или да ти Симици Црногорци нису други неки Црногорци, а не ови наши Црногорци или Монтенегринци, за које ми знамо и о којима овде пишемо?

Најпосле, ја досада и нисам баш тврдио, да су Црногорци од времена, када је последњи војвода њихов Ђурађ Црнојевић морао оставити Црну Гору, били порабоњени Турком; ја сам само то тврдио, да владике мимо своје духовне власти, нису имале и неку светску власт; да нису били неки регенти или управитељи. И то што сам тврдио, то сам, мислим, у неколико и доказао.

А сад ћу тек да се дотакнем и онога другог питања, које нам се и само намеће. Јер ако владике Цетињске нису уједно били и неки владоци у Црној Гори; пита се и мора се питати: Па ко је онда владао и заповедао у Црној Гори од 1528. до 1687.?

Добротом г. Милана Ђ. Милићевића у Београду, добио сам неки дан најновију књигу Руса А. Александрова,

»Материал и њекоторија изслѣдованија ко историји Черногорја. Казањ 1897.« У књижици истога господина, изданој 1895. и названој: »Историја развитија духовној жизни Черној Гори« гласи натпис 5-том одељку: »Чернаја Гора под управлением владик-митрополитов разных родов (1516.—1697.),« стр. 13. и 14., и ту се каже, да је Вавила био први митрополит, који је по одласку Ђурђа (1516.) сјединио у својим рукама *светску* и духовну власт; и пошто се изјадао, што нема никаквих повесничких извора за ту епоху, завршује: »В јету епоху самују бједственују дља Черној Гори, когда свобода казалас уже потерјаној окончателно и жители добровольно признавали њекотурују хотја номиналнују зависимост от Турков, јављаетсја среди Черногорцев *избавитель* — јенергичниј владика Данил.«

Но већ у књижици својој издатој зимус „*Нова кола произведение Черногорскаго књаза Николаја I.*« Казањ, 1897. мало друкчије умује и мудрује исти г. А. Александров и говори о »теократическо-республиканској форми правленија« у Црној Гори од 1516. до 1851., а после подужег измотавања, швалбулирања и развијања нове своје мисли завршују с тим, да »государственаја власт не должна била бит и не била в руках митрополитов, ее имјела в своих руках организација племен, сам народ избиравшиј и своих владик-митрополитов, заправљавшиј таким образом всјеми дјелами страни, пољујас тољко влиянием и поученијам своего мудраго владыки-митрополита.«

То исто понавља исти господин и у горепоменутој најновијој својој књизи, и ја му на свеколико то његово умовање и измотавање имам приметити само то, да све, што он ту каже, може важити само за време од 1697. до 1851., а никако и за онај перијод од 1516. или правије 1497. до 1687., и то зато не, што и он о том времену ништа не зна, а не зна за то, што, као што је сам 1895. признао, нема извора, из којих би се што поуздано о животу и раду Црногораца могло дознати.

И још нешто истом господину, А. Александрову, напоменути морам. Он све једнако пише и тврди, да је Ђурађ Црнојевић по наговору своје жене Млетачкиње, оставио Црну Гору *године 1516.*, а већ је поодавно и већ

толико путаказано и доказано, да је исти Ђурађ са својом породицом избегао из Црне Горе 1496. и да је 1514. већ био мртав.

Види се, дакле, да тај Рус А. Александров, који толико пише о Црној Гори, не чита или не зна, што су други писали и написали и што пишу о Црној Гори и Црногорцима, већ подгрева старе погрешке и додаје к старим погрешкама своје нове, као што на пр. и у најновијој књизи на стр. 9. ноти 2. опет понавља, да су »слова кнез и књаз — слова разних сербских диалектов, первое восточнаго, а второе — јужнаго.« — И при свем том, господа професори и филолози, који се купе око »Бранкова Кола«, муком муче и чине се невешти.

Наш покојни Вук Стефановић Караџић — покојна му душа и кости му мирно почивале у српској земљи! — није био високо и много научен, као Руси И. Ровински и А. Александров, али је добар посматрач и здрав ум, и није знао мазати и замазивати, и он, који је био у Црној Гори првих година владиковања Петра II., вели у књизи, изданој у Штутгарду 1837.: »Montenegro und die Montenegriner« на стр. 30.: »Es gibt in Montenegro Spuren von allen Regierungsformen, bei allem dem ist es vielleicht heutzutage die einzige menschliche Gesellschaft in Europa, die gar keine Regierung im wahren Sinne des Wortes hat.« И пошто је даље покушао, да то и докаже, пише на стр. 35.: »Da also, wie wir gezeigt haben, in Montenegro keine autorisirte Gewalt existirt, um gegen Gewaltthat und Ungerechtigkeit zu schützen, so ist jeder auf sich selbst beschränkt, und darum ist die Blutrache hier eine heilige Pflicht.«

Но мене се засад не тичу Црногорци XVIII. и XIX. века, већ само они, који су живели и муку мучили у XVI. и XVII. веку, и ја опет кажем, да владике Цетињске нису у том перијоду времена имале у својим рукама и светску власт, па ето видесмо, да то исто, само мало друкчије и ученије каже и Рус А. Александров, и да, сувише, каже он и то, да ни владике Црногорске од Данила до закључно Петра II., нису ту власт имале, нити су били *Господари* у Црној Гори, као што их неправедно непрестано назива протођакон Радичевић и остали Црногорци. И ја се с г. А. Александровим не слажем само

у том, што он тврди, да је »государственаја власт« 200 година, то јест од 1497—1697., била у рукама самога народа Црногорскога, или Црногорских племена: као Цетињана, Његуша, Ђеклића, Бјелица, Цуца итд. (в. стр. 10. »Нова кола«); а ја мислим, да је *Црна Гора у том времену била под Турцима*, и да се у опште о »государству« и о каквој »государственој власти,« било у рукама владика, било у руци самог народа, говорити не може.

И молим понизно, нисам ја први, који то каже: то су исто казали већ два учена и оштроумна Руса, ученија и оштроумнија и од г. А. Александрова и од мене, смернога Србина.

До Макушевљеве расправе или Статје: »Самозванец Степан мали,« печатане у јулијској књизи »Рускога Вјестника« за 1869., нисам могао доћи. Но Е. Голубински у »Краткој Историји Православних цркава бугарске, српске и румунске.« Москва, 1871., позивајући се на ту статју Макушевљеву, пише на стр. 600.: »На сем Јуриј (Ђурђу Црнојевићу) прериваетсја рјад черногорских воевод, и посље его смерти, посљедовавшеј в 1514., малењкое государство присоединено било к Турцији, став частју пашалика скадарскога (cf. Макушев *ibid.* стр. 38.).

»В поданствје Турции Черногорија находилас с начала XVI. по конец XVII. вјека. Зависимост, как нужно предполагат, не била совершенно настојашчеју, — а походила на ту полунезависност в которой находјатсја в настојашчее время Албанца некоторых горних мјестностей, которые когда хотјат платјат, а когда не хотјат, отказивајутсја платит дан Султану и которые недопускајут турецкаго правительства до вмјешательства во свое внутреннее управление. В концје XVII. вјека Черногорци рјешилис снова возвратит себје полную свободу, чего одной части их удалос достигнут под предводительством избранаго во 1696. или 1697. г. во владики или митрополити и вмјестје в народнија вожди и правители Данијла Петрович Његоша или Његуша и после поголовнаго истребленија во своеј средје всјех так называем их потурченцов посредством рјезни, подобној вартоломеевској ночи или сицилијској вечерње.«

Но осим Руса Макушева и Голубинскога, каже то исто и Чех Константин Јеричек, јачи од њих и претежнији и компетентнији историчар, у чланку: »Černa Hora, у Ottuv Slovník Naučný«, св. VI. 1892., а наиме каже, да је од 1514, па до 1528. управљао Црном Гором Скендербег Црнојевић сâм »санџак Црногорски, Приморски и свој Диоклитијанској земљи господин;« и даље пише: »Обично се тврди, да је одмах по паду Црнојевића наступило *светско* господство митрополита (владика) Цетињских, али по сувременим листинама та светска влада митрополита настала је тек два века доцније. »Mezitím Černa Hora byla vice méne pod vrchním panstvím tureckým. Metropolita cetinsky byl jen vrchnost duchovní («nel spirituale»); za velké války r. 1683—1699. Černohorci se předali k Benetianum a zvítězili ve mnohých horských bitkách« etc.

Но шта ћемо с Дубровчанином Луком Зоре, који рече: »Зна се, да Црна Гора није *нигда* била подложна Турцима;« и шта ћемо са Симом Љубићем, који није порекао ни опровргао оно, што је Л. Зоре изрекао, већ само иза »нигда« ставио (sic!), а иначе је, што се тиче турских повесничких извора, по којима је Црна Гора била део Турске, приметио, »да проти турским извором биће за неко доба барем још више других, који ће Турке у лаж утерати,« и који се, Симе Љубић, увек дивио Црногорцима и њихову јунаштву, што су знали у оним кршним врлетима јуначки одбранити крст часни и слободу златну?

Устајали су кад и кад и војевали уз Млечане против Турака Црногорци и за време рата *Киарскога* (1570.—73.) и рата *Кандијскога* (1645.—1669.) и рата Моријскога или Бечкога (1685.—1699.); та, то је знао и с две три речи поменуо у својој »Историји о Црној Гори« владика Василије, написавши: »от љета 1516. на мјесто Герцогов Черноевичеј у Чрној Гори владали Митрополити, и многашти венецианом помоштествујут на Турок в време брани *Киира* и Крета (Кандије) и у Мореју.«

Но зна се и то, да после закљученога мира Млечана с Турцима, Црногорцима није друго остало, већ да опет погну главе, и умире се с Турци у XVI. и XVII. веку. Та, не каже ли сам Љубић, да после погодбе Млечана

с Турцима од 1671., насилство варварско опет притисну и Црногорце, оне исте Црногорце, који у почетку Кандијскога или Критског рата разбише Турке »kod Plesevca.«

Из описа санџаката Скадарскога од Маријана Болице, састављенога 1613.—1614. дознајемо, да је 1604. дошао у Подгорицу санџак Скадарски Алибег — Меметбеговић (Memi Begiovich), синовац или нећак (јер пероте значи и једно и друго) великога Ферис-паше, који је био велики капитан у Угарској, да истера обични трибут и од Црногораца, ако не узмогне лепим начином, силом и оружјем. И кад му Црногорци не хтедоше дати што је санџак тражио, крене се с војском, међу којом је било и Куча, те, ступивши у Лешкопоље, попали села Стањевић и Горицу, и кад се упутио био у Горе, дочекају га Црногорци у бусију и разбију му војску и погнају је тако, да је сам санџак, рањен копљем, једва на брзом коњу умакао. Ту је турске војске исечено на комаде око 100 људи, и међу њима и храбри санџаков ђехаја Шабан, па мало би му што од војске и остало, да је није ноћ скрила (в. »Starine«, XII., 186.; Ровински, »Черногорје«, стр. 816.; Д. Милаковић, »Историја Црне Горе«, стр. 96. и 97.), Друге нападе и поразе Турака, које помиње под 1612. и 1613. Маријан Болице на стр. 184. и 186., не тичу се Црногораца већ одметних Брђана.

Знам даље и не смећем с ума ни оно, што се каже у записнику о збору, држаном 8. септ. 1614. у Кучима у Горњој Албанији, где се нашао српски патријар и поглавити људи и главари Горње Албаније, Босне, Македоније, Бугарске, Херцеговине и Далмације, којима владаху Турци, и где се одмах у почетку каже: »Одлучено је, да се унесе, колико се год буде могло, оружје у *Црну Гору* и у планину Химаријотску; унашање то биће лако у независним земљама, куда нису Турци продрли и које никад нису биле платежне великом Господару (Турчину).« (В. »Пећски Патријарси« од И. Р., стр. 56.; Ровински, »Черногорија«, стр. 738.).

Нећу да прећутим ни оно што се каже у Johann Heinrich Seyfried's »Türkische Reichs-Beschreibung«, 1687.: »Demnechst soll ungemeldet nicht bleiben, dass in dem Türkischen Reich und an dessen Gräntzen verschiedener Orten

неке Вѳлкер зу фенден, велке бйшеро ин Фрейхейт сич ерхалтен, унл нол нлх бекзунген ворден. . . Вонн дйесе sehen sollten, dass es mit Bekriegung der Tőrkei Ernst wære, und anbenebenst mit Gewöhr und etwas Geld ihnen begegnen würde, so hätte dannenhero man eines merklichen Vorthails und Hülfe zu gewarten.«

»An den Gräntzen Serviens liegt ein sehr rauhes hohes Gebürg, so der Länger nach von Rizzano (Рисан) biss gegen Scutari aus 10 Teutscher Meilen sich erstrecket, Monte Negro genannt, dieses wird durch Christen bewohnt die in 72 Dörfern eingetheilt sind. Die Albanesen, welche gleicher massen wegen ihrer Gegend festigkeit und unwegsamen Gebürg annoch in freiheit leben, erbieten sich 30.000 Mann zu liefern.« (в. »Die freiwillige Theilnahme der Serben u. Kroaten,« што је скупио и издао Андрија Торквато Брлић, Виен, 1854., стр. 2.).

Али шта вреде та помињања и те сведоѳбе о слободи и независности Црногораца у XVI. и XVII. веку према поменутом »хожденију« владике Црногорскога *Пахомија* у Цариград на Порту цареву због манастирских риболова у блату Скадарском, — и према писменом признању Црногорскога митрополита *Мардарија* у XVII. веку, по ком су тада Турци заповедали у Катунској нахији, — и гореспоменутом исказу Цетињскога владике *Висариона* и осталих Црногорских кнезова и главара у листу од 8. новембра 1688.?

Осим тога у зборнику: »Relationes Venetae,« II. св., које је скупио и уредио *С. Љубић*, а издала Загребачка Академија, има »Itinerario di Giovanni Battista Giustiniani sindaco in Dalmazia ed Albania од 1553.,« и у том путопису званичном, на стр. 241., опис Котора и граница Которске области, где се каже, да тик Котора има гора »un monte asperimmo tutto di sasso-vivo, detto Monte Negro, abitato da sudditi Turchesi;« и у III. св. тих Млетачких званичних извештаја, каже се на стр. 46: »in Monte Negro, loco del' Signor Turcho, 1663.«

Да напоменем још нешто.

Ако је тада, када је, као што Срби кажу, Србин Иван Гундулић у Дубровнику састављао свога »Османа«, Црна Гора била слободна држава и, као што Рус А.

Александров хоће, нека република; зашто Србин И. Гундулић не спомену ту слободну и независну српску државу у XIII. певању тамо, где слави и велича свој Дубровник и где пева и говори Дубровнику:

„Круне Угарске већи дио,
„Сву Босанску краљевину,
„И гди је Херцег господио,
„Власт пода се турска укину;
„Још срјед уста љута змаја,
„И ноката бјесна лава,
„Око тебе с оба краја
„Словенска је сва држава.
„Робови су твоји сусједи,
„Тешке силе свјем господе;
„Тве владање *само* сједи
„На прјестолу од слободе.

»Ne očituje li ovdi Gundulić, вели Л. Зоре, такође Србин Дубровчанин, да је Dubrovnik grana Slavenškoga juga, jedini slobodan?« Ако је збиља тада, кад је Гундулић певао, не само једини Дубровник био слободан, већ и Црна Гора била тако исто слободна; онда тај Иван или Ђиве Гундулић нити је био племенита срца, нити је српски осећао, као што је осећао Сава митрополит Цетињски, који, пишући преведром принципу и преведром сенату Дубровачком дне 25. јула 1775., каже и ово: »Ваша славна република зна, да је све господство и слава сербска пала, и ништа није остало, до вас (т. ј. републике Дубровачке) како један цвијет на вас свијет — и сербска земља може се с вама похвалити; зато ја, имајући у вас узданицу исто као у род сербски, надам се, да ћу имат' од вас помоћ« и т. д. (в. »Arkiv za povjest. jugosloven.,« III. 136.). Но може ли се узети, да је Гундулић знао, да је Црна Гора слободна држава, и да баш није хтео споменути уз слободан Дубровник и слободну Црну Гору?

И да ли старији од Гундулића, Дубровчанин Мавро-Орбини зна што, и да ли помену бар једанпут у својој познатој »Историји југославенској« изданој на свет 1601., слободне и независне Црногорце свога времена?

И зар не би трећи Дубровчанин и летописац Дубровачки, Лукаревић, који је много путовао те познавао Балкански полуоток, поменуо и казао у својим »Аналима«, изданим 1605., да Црногорци не подлеже Турцима, већ да су слободни и независни, да су збиља и у истини они — Црногорци — били то? Лукаревић пише на стр. 132., да је Селим цар турски послао у српску земљу (Slavonia) Балабана Бостанџи-башу, који потуче и убије на пољу Ћемовском Ивана Црнојевића, господара Црногорскога и отпрати сина његовога Петра на Порту, који је обрезао и назван Скендербег. Њега — Скендербега пошље Сулејман, син Селимов, и он Скендербег „**soggiogo la patria** (Montenegro) in utile de Turchi, iasciando Stefano fuori di casa.«

И закључно да још нешто напоменем. Которанин Маријан Болица каже у опису санџаката Скадарскога од 1614., да је Црна Гора први и главни део истога Санџаката, и да се она дели на пет чести — *contine in se quinque parti* — или округа: 1. Катунски. 2. Љуботин (доцније Ријечка нахија). 3. Пјешивци. 4. Лешкопоље и 5. Црница.

У листу Марка Ант. Бубића, пуковника на Ант. Ренијера, опћ. Провидура у Далмацији, од 15. Листопада 1767., помиње се збор главара од пет округа или нахија Црногорских, — *delli cinque Cantoni di Montenegro*: »1. Cernica 2- Riesa Nachia (Ријечка нахија) 3. Catunska Nachia 4. Gliesasca Nachia (биће *Љешанска* нахија е 5. *quelli del Fiume Zenta* (биће мислим Пјешивачка нахија или Пјешивци). (в. »Гласник Срп. Учен. Друштва«, II. одељак, књ. II., »Споменици о Шћепану малом«, Београд, 1870., стр. 50. и 51., ср. са стр. 31. и 18.).

Ја мислим, да се Црна Гора и у XVII. а може бити и у XVI. в. делила на нахије, исто као и Србија, Босна и Херцеговина. У упутству о адресама и титулама епархија српских за писаре Пећске Патријаршије од 1656. каже се: »На Црну Гору сице пиши: в богоспаснују *нахију* Цјетиње и в кадилук Подгорицу и Скадар и в племе Паштровевиће,«

Шта значи то дељење земље *на нахије*? Ја само питам, а ти ако знаш, да то не значи, да је тада Црна Гора

била у области Турака и под Турском управом, а ти или докажи, да се Црна Гора у XVI. и XVII. веку није делила на *нахије*, већ по старом обичају на *жупе*, или пак докажи, да се из Турскога назива тога не може извести, да Црна Гора у тим вецима није била независна држава или скуп независних Црногорских племена. *И ако ово друго докажеш*, ко ће се више том доказу радовати, него ја што ћу се истински вазрадовати, премда ће ми и у тој радости чудновато бити и нећу моћи себи изјаснити: како да слободни и независни Црногорци приме и задрже све до данашњега дана турски назив тај, а забаце стародревни назив »жупа или жупанија,« за који је још Поп Дукљанин знао?

Но докле ти *оно друго* не докажеш, донде ја стојим и остајем при том, да су Црногорска племена од почетка XVI. века па до краја XVII. века била под Турским господством, као год што су под турским господством била и суседна племена у Херцеговини и у Брдима.

Ја не знам, како г. Н. Дучић, архимандрит, данас мисли о том, и знам само то, да је он у »Историји српске цркве« на стр. 259. рекао: »Историја Црне Горе није записала ни један епохални догађај за све вријеме, кад су бивали у њој митрополити из различнијех братства.« И знам и памтим још и оно, што је владика Црногорски Петар II. на крају »Српскога Огледала« приметио, а приметио је он ово: »Од 1510—1702. од свијех Црногорских бојева, који су се у ове готово двије стотине година догађали, немамо никакве пјесме, која би од тијех бојева нама што опјевала.«

Па кад историја Црне Горе није записала ни један епохални догађај, и кад у Црној Гори нема никакве пјесме о догађајима, који су се збивали за поменутих 200 година; откуд онда Рус (Алек. Кочубински у »Сочиненију: Сношенија России при Петрѣ Первом с јужными Славјанами и Румунами,« Москва, 1872.) зна, да је »все јето времја управленија 14. сљедовавших друг за другом, владик до Митрополита Данијла (1499.—1695) били периодом геројској борби Черногорцев с Турками, находившимися на верху своеј слави и сили?«

На турскога географа Хаци-Калфу († 1655⁶) — који у свом делу »Румили и Босна« помиње Црну Гору као

део санџаката Скадарскога (в. Срп. Краљ. Академије »Споменик« XVIII. стр. 53.), и *Цетиње* као главно место Карадага (Црне Горе) под бројем 8., а под 9. бројем *Караџа-даг*, 2 дана пута од Скадра (а два дана каже, да је и од Скадра до Цетиња), а 23 дана од Цариграда, и да су унаоколо: Подгорица, Скадар и Котор, а становништво мешовито од Срба и Арбанаса — нећу се позивати, јер је Турчин и српски диндушманин, већ ћу само нешто приметити г. Стојану Новаковићу, који је с Хамерова немачкога превода поменутога Хаџи-Калфина дела, исто превео на српски, и у поменутом »Споменику« издао, и који је тада мислио, »да се под *Караџа-дагом* мисле без сумње Брда и Дробњаци,« — а у спремљеном берату монаху Сави (Сави Петровићу, м. Црногорском) од г. 1680. каже се, да се брат издаје за потврђење његово наново у звању митрополита *Црне Горе*, која се сад зове *Караџа-таги*“ (в. »Податци за историју српске цркве« од И. С. Јастребова стр. 21.).

У »Историји Црне Горе« од Ђорђе Поповића, чита се на стр. 75. »Римска пропаганда успела је 1661. године, да поунијати Херцеговачкога владику Василија и игумна Требињског.« Не знам, зашто је то поменуо, и зашто је то тако написао г. Ђ. Поповић у »Историји „Црне Горе“, кад баш није морао поменути *Херцеговачкога* владику Василија, и да се тај Херцеговачки владика зблиља поунијатио године 1661., а није споменуо, шта је радио неколико година пре год. 1661. Црногорски и Приморски или Цетињски Митрополит *Мардарије*, и каква је писма писао исти митрополит из манастира »у Махине« дне 2. октобра 1640. у Рим »в апостолех пресветљејшему и преславному и великому и светому господину отцу и учитељу *Папи* (Урбану VIII.) и врховним и преумним господаром вишењиком светиње јего *грденолом* (кардиналом) *свете скупштине от расилођења вере*“ уопште, и »врховному и многуумному и превеликому господину и господару и братанићу великога Урбана осмога *Барбарину Антонију* (кардиналу Barberini-ју) заступнику и помиловатељу вере православне« напосе — он »епискуп Ђир Мардарије от земље Црне Горе от манастира Цетиња,« у ком писму помиње и то: »будући моје поклицаре посла у тај свети избрани Сион *сјединити*

се и поклонити се вашему пресвијетлomu и врховномu господству и светому седалишту» —, и шта је други митрополит Црногорски и Приморски *Висарион*, последник поменутом митрополиту Мардарију г. 1651. и 15. марта 1654. г. кардиналу — и Папи у Рим из Махина писао. А то је све сазнати могао г. Поповић из XXV. књиге »Starina«, што је штампана године 1892. у Загребу — (стр. 167.—169.; и 179. и 192.), а Фарлатијев »*Illyricum Sacrum*«, и што су по њему у новије време писали Балан-Стадлер »*Katolička crkva i Slaveni u Bugarskoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini*«, и Zagrebu 1881. (стр. 219.—222., и докуменат на стр. XXVII. из Фарлатијева vol. VII. р. 128. и 129.) —, и fra Mijo Venceslao Batinić, »*Djelovanje Franjevasa u Bosni i Hercegovini*« — нећу ни да му напомињем.

Г. Ђорђе Поповић је требао у својој »Историји *Црне Горе*« поменути *Црногорске митрополите* Мардарија и Висариона, — да га назовем I., за разлику од познијег Митрополита истoга имена, о ком ће бити још говора, а оставити на миру Херцеговачкога владику Василија, или ако је хтео азиртиш да помене Василија, није требао о њему казати оно, што је казао и написао без сваке нужде. Но он написа а сиром а не знајући, како се грдно огрешио о памет угодника Божјег и чудотворца Острошкога, св. Василија.

Него ипак жао ми је и не могу г. Ђорђа Поповића, пријатеља свога од детинства, потезати на одговор за непромишљено писање и тврђење његово, да се Херцеговачки митрополит Василије г. 1661. поунијатио. Та како, грешан и болан, да од Бога нађеш, и да кажеш да се тај Херцеговачки митрополит г. 1661. поунијатио, кад се он г. 1671. представио и сахрањен био у манастиру Острогу, и после кратког времена проглашен био за свеца, кога и данас славе, и целивају и Херцеговци и сви Црногорци!

Но није Ђока крив, или ако је и он што крив, то је мање крив он, и крив је само у толико, у колико се повео по другом и усвојио туђе blasfемично тврђење —, али главни кривац и грешник је гласовити Синиша или Симеон Богдановић, онај исти *Синиша*, који је прошле године 1896. пре Ђоке написао и пустио у свет преко »Србобрана« у Загребу, а после отштампао или прештампао

»Одговор Римској Пропаганди,« у ком прештампаном »Одговору« пише на стр. 33. ово и овако:

»Г. 1661. 25. априла препоручује папа Александер VIII. (VII.) Дубровчанима покојног Василија (православног архиепископа ерцеговачког) који се је био поунијатио уједно са игуманом требињскога манастира, и послао овога пошљедњег у Рим да св. оцу своју оданост изјави. *Ето дакле два калуђера — унијата, отпадника од св. православља* у Ерцеговини прије 235 година, као квасац унијатства, па камо вам данас унијати у Ерцеговини? Отпаде од православља меки и лакоми, али језгра оста чиста и тврда као станац камен, и множи се на ужас својим душманима, макар да ју ови и не пописују посве а и не оглашују пописа као што треба.«

Но питање: да ли се онај Херцеговачки митрополит Василије, који се г. 1661. у по други пут 1671. обраћао Папи у Рим, збиља сјединио с римском црквом или поунијатио, као што Синиша, а по Синиши Ђорђе Поповић пише и тврди —; то питање не могу сада и не могу овде, где је у питању независност и самосвојност Црногораца у XVI. и XVII. веку, расправљати нити могу доказивати, да се поменути Херцеговачки митрополит Василије није поунијатио или отпао од св. православља при свем том, што се обраћао за помоћ и на Папу у Риму, и у писму служио речма и изјавама, које су у Риму радо слушали и примали за готов новац.

А нећу сад и није место овде, да узгредице докажујем и то, да је тај Херцеговачки митрополит Василије, који је писао и слао своје калуђере из манастира Требиња г. 1661. и 1671., исти истоветни потоњи св. Василије, о ком Црногорци причати и сказанија или житија писати знају, и кога као великог светитеља Острошкога и чудотворца частвују, и моћи му свете целивају и славу му разносе. Ја нећу да доказујем то сада и овде — а Синиша? И да ли да тога Синишу, који зна брзо плести и изводити закључке —, да интерпелишем због непромишљенога писања и пискарања, да га уздигнем на високо, на позор миру и анђелом и человјеком?

Не, не, нећу ни то, већ ћу га оставити грижи савести, и дати му времена, да се каје, покаје и откаје,

што је пером и језиком згрешио —, и само ћу му још то приметити, да »Ghiaverino« у писму папина нунција од 16. септембра г. 1611. није погрешно написано место »Severin«, као што мисли и пише г. Синиша на стр. 25. поменутога свога одговора, већ да талијанско Ghiaverino одговара латинском Jaunum-у нашем *Ђуру* (Raab) у Угарској. И зар г. Синиша не зна за онај стих у Гундулићева »Османа« пјевању XX-ом:

„Дјед мој Мехмет с овом диже
Угром, кѣ свуд веле смију
Град претврди од Кањиже,
И *Јаварин* и Агрију, —

и да у речнику приданом издању Загребачком »Османа« од г. 1854. пише: »Javarin, grad na ríeci Dunavu u zemlji ugarskoj, Raab, Giavarino. Inako se zove u nas Gjур?«

У претходном одељку хтео сам поменути још и онај лист, кога је из Дубровника 17. јула 1529. глаголским словима писао Сењски каноник Томаш угарском кнезу и посланику краља Фердинанда I., Ивану Обрданчи (Hoberdanacz), и у ком му између осталог пише и приопштава: »Нека вам је знано, да сва земља, што су убози људи Арбанаси и Србљи, не ино немоле, него баш то, да се свитлост краљева само укаже кади-коли на Краини, тако хоће одсвуда навалити на медвида (Турчина) од зада; то верујте ваша милост, да ће бит, зашто јуре смела се је сва земља супротива реченому медвиду за узрок великих неправиц, које се чине у земљи.« Но пошто је поменути Сењски каноник у том хрватском спису, штампаном у Кукуљевићевим »Acta Croatica«, Zagreb 1863. стр. 233., бр. CCXXV., »Србљи« написао писмом глаголским »Сарбели«, а покојни хрватски Стари (патријар) у дивној књизи: »Pasma Slav-Serbska po Hrvatskoj«, Zagreb 1876., с позивом на то место написао на стр. 28.: »Po Arbanaskoj klatio se taj puk (Власи — Србљи) pod imenom »Serbeljah« и у ноти на стр. 31. приметио и узвикнуо: »Čudna li oblika: Serbelji od serba kaka kuželji od kuge;« прошла ме воља, да се позовем на тај хрватски спис, те да имам посла с великим Старим многих Хрвата и похрваћеника.

И најпосле морао сам се већ једанпут отргнути од одељка дугачкога и прећи к одељку, који је на реду, и који ће — ако да Бог — бити много краћи, те ћемо убрзо бити на крају, и завршити расправљање неистина у дојакошњим повесницама о Црној Гори.

III.

У овом одељку биће говора о *Висариону* II. или управо III. тога имена митрополиту Црногорском и Скендеријском, и о митрополиту *Сави*, његову последнику на престолу митрополије Цетињске.

У расправи »Владике Зетске и Црногорске« која је изишла у »Просвети«, (листу, што га је уређивао Ј. Сундечић), I. (189²₃), казао сам, да је поменути Висарион Баица — по Цетињском Летопису *постављен* за епископа 1685. и да се *преставио* 1691. или 1692.

Но г. А. Александров у најновијој својој књизи: »Материал и њекотораја изследованија по историји Черногорја.« Казањ 1897. пише на стр. 11., да се Владика Висарион Баица скончао 1687., и пише тако на основу поменутог Летописа Цетињскога, у ком је забележено: »ва љето 1687. примише Латини Нови; *и то љето* епискуп Висарион изведе Латине на Цетиње у манастир, провикура и кавалиера, и владика Висариона отроваше и умрије.« Александров, дакле, није знао или, ако је знао, није се хтео да обазре на приговоре моје против летописачке године 1687. као године смрти владике Висариона, а није уважио ни оно, што је Д. Милаковић у »Историји Црне Горе« на стр. 101.—102. напоменуо казавши, да је исти Висарион по сведоџби Цетињских *хрисовуља* био у животу и 1689., — премдба и он сам помиње ту Милаковићеву напомену на поменутој стр. 11., — и он, А. Александров, ипак преписа, да се владика Висарион *скончао* 1687.

А зашто исти руски господин не уважи ни Милаковићеве ни моје напомене у погледу те 1687. године? За то није хтео да уважи, што је сретан био, те у Задарском главном Архиву међу: *Atti del Proveditore Generale in Dalmatia et Albania* у одељку *Montenegro* открио, нашао и преписао докуменат или лист, писан дне 4. маја 1690. »којим кнезови и старјешине и вас поштовани збор

Црногорски пишу пресветлом и преузвишеном господину Шофра провидуру (Sopra proveditore) од Котора и Арбаније и Новога, Алвизу Марцелу, и дају му на знање, за *покојнога владика Висариона Цетињскога, како умре* — и да су они по том изабрали за свога пастира душевнога и старешину, и потврдили свом својом вољом владика *Саватија*, што је и био и досад потврђен, такође и по сад свом својом вољом стављају и потврђују, и по заповиеди преосвештенога Архиепископа Арсенија Црнојевића, патријарха српскога.»

Но за тај је Црногорски докуменат знао већ и покојни С. Љубић, и не само да је знао, већ га је с другима Млетачко-Црногорским листовима и приоштити свету пре 19 година у Х. књ. »*Starina*« на стр. 24. под бројем XXXV. и то по изворнику, који је био у њега, т. ј. С. Љубића; и између те Симине листине и документа Александрова нема друге разлике ван само *у години: Симина је листина писана 1694. а г. Александрова 1690.* И одмах ћу казати, зашто тај докуменат није писан, и није могао бити писан 1690., јер је Висарион владика 4. маја 1690. био још жив, и не само да је 1690. већ је он и 1691. и 1692. све до краја маја-јуна живео.

1891., кад сам писао поменућу расправу »О владикама Зетским и Црногорским,« *казао сам* само, да се митрополит Висарион представио 1691. или 1692., јер правога доказа за једну од те две године нисам имао. А сад могу на основу *сувремених* списа и сведоцаба казати, да се он представио 1692. и то на крају јуна или почетком јула месеца.

У листу писаном ванредном провидуру у Котору 5. јула 1692. од његова поузданика из Никшића, и у извештају истога провидура Млетачком Сенату од 21. јула и. г. помиње се смрт Цетињскога митрополита: »*Dopo lunga naturale oppressione cesse al fato Monsignor Vissarione Vescovo di Cettigne nel Montenegro, lasciando colla sua morte vacante quella Residenza, alla quale molti sono il concorrenti,*« — гласи почетак извештаја провидура Которскога својој влади у Млетке.

А што се тиче године, које је исти Висарион постављен за епископа, то сам у поменутој расправи на

стр. 19. и 20. приметио, да је истакнута у летопису Цетињском г. 1685. погрешна — ако је Марко Драговић у неком запису, који је он у 1. бр. листа: „*Црногорка*“ приопштио био, добро прочитао годину 7190—1682., по ком је запису митрополит Висарион те 7190. године положио неки mineј митрополији Цетињској. Рекох, ако је Марко Драговаћ добро прочитао годину —; но пошто исти господин није, — бар ја не знам, да је он где казао и изјаснио се, да стоји у запису баш 7190., — то отпада и моја сумња о летописачкој години 1685. као о години, које је Висарион постављен за владикау Цетињскога, и то тим пре, што се у једној другој летописачкој белешци, старијој од летописа Цетињскога каже: »ва лето 7193. (1685) *престави се* владика Рувим Бољевић,« који је Руфим био непосредни претходник Висариону, који је потом још исте године 1685. постављен био за Цетињскога митрополита. Боље и поузданије сведоцбе за то, да се Руфим П. преставио 1685. и да је те исте године Висарион постављен за владикау Црногорскога, ја немам — или бар ја не знам за поузданију сведоцбу о том.

По том би Висарион III. владиковао од 1685. до половине 1692., дакле око седам година.

Но није главно то, већ је главно питање: шта је радио и урадио он с Црногорцима за свога владиковања? Горе сам навео место из књиге »*Alter u. neuer Staat des Königreichs Dalmatien*,« Nürnberg 1718., где се каже: да су Црногорци у почетку ратовања између Млечана и Турака године 1687. *збацили са себе јарам турски* —, но како је то било, то не знам; а из толико пута већ поменутог Зборника — извештаја — млетачких провидура, који се тичу Црне Горе између 1678. и 1735. г. приопштићу овде прво писмо владике Висариона писано 10. дец. 1678. г. ђенералном провидуру од Далмације и Арбаније, које гласи: »Пресвијетлому и преузвишеному господину и господару Јеролиму Корнеру, кавалијеру, прокарадуру провидуру ђенералу от Далмацие и Арбание от нас бискупа от Цетина и от Скандарие в. д. п., а потом тога даде Бог и наша срећа и с вашом памећу и наредбом да Кучи и други Брђани разбише пашу — (Сулејман-пашу Скадарскога) — и војску му посекоше и учинише таково

јуначство, како се није нигда у ове стране учинило от крстанах супротиво Турцима, и будући се и паша и Турци веома препали од дошаства твоега господства, и от реченога разбоја что се от них учинило, или сада или игда дај господару војску и армаду на Арбанију, јере се уздамо у Бога, да ће сви Кршчани устати и да ће твои бити градови и земље, а и ми ћемо су двије хиладе наших Црногорац доћи на вашу службу, и з барјаком от вјере свете, то јест с часнием крстом, бити ћемо пред нима. За сваку нашу работу и потребу твому се преузвишеному госпоству препоручуемо, и за узданицу ве имамо. Молимо господина Бога за ваше здравје, и вешчу ви целивамо, Бог ви подржао у преведрому госпоству лета (много) амин.»

У мају је месецу послао Сулејман паша Скадарски, владици Висариону и осталим Црногорцима књигу, која је гласила: »От мене честитога Сулејман-паше. Пишем на Цетиње владики и Томашу и осталијема око вас; а по том да знате, ако Бог даде, имате ме видите на Цетиње, како сте ме и приђе видиели, ако Бог да и гредем су 20 хиљад војске а с више брда, што су са мном и они су ми готови, паке ви шиљем, да знате кадћу доћи у Подгорицу; ткоје царева раја и мои, да има доћи к мене на вијеру божију, да му нећу ништа рећи, тко ли неће доћи, нека ме тамо чека, тако да знате; не мојте до посліје рећи, јере ви нијесам учинио знати. И чекајте ме до понеделника.«

(Tav. V. 1688. maggio. Soliman Pasca al Vescovo di Cettinje).

Ту је књигу Сулејман-пашину, доставио владика Висарион поменутом Ђенералном провидуру с овим листом:

»Пресвиетлому и преузвишеному господину Ђенералу от Далмације и Арбаније поклон и веле д. п. от нас бискупа от Цетиња и свиех старешинах от Царне Горе, а по том јето нам дођоше књиге от Солеиман-паше, кое ће видијети ваше госпоство, него те сви молимо и кумимо Богом и светијем Јованом, не остављај ни саме на ове краје, да за мало данах не погинемо, него ни дај коју помоћ, како те твоја памет учи, и молимо ваше госпоство, да би сте справили неколико галија пут Оциња али Бара, да се и он смете. И уздајући се, да ћемо имат от вашег

господства сваку помоћ и изруку вашег господства, свијетлу вешчу целивамо.»

Tav. VI. 1688. maggio 19. Castel Nuovo. N. Vescovo di Cettinje al Proveditore generale din Dalmazia.

Али је од тих листова, важнији извештај истог главног провидура Далмације Јеронима Корнера од 31. маја 1688. (в. стр. 31. поменутога »Зборника«) сенату Млетачком, у ком се каже: »Penetrata da Soliman (Сулејман-паша Скадарски) la dispositione de Montenegrini verso VV. EE. sdegnatosi contro i medemi ha voluto vendicarsi col far impallar dodeci de loro ostaggi, c' haveva in suo potere. Essi esacerbati sí sono apertamente de chiarati de voti a VV. EE. con molto merito del Vescovo die Cettine (Висариона) che non solo ha coadinvato questa rissoluzione, ma promesso anche il bene di pacificarli et unirli cogl' altri popoli de monti (с Брђанима) co' quali vivevano in antica acerrima discordia; Voglia Iddio, che corrispondino cogl' effetti a gl' impegni hanno col medemo, e che non li facci cader in qualche nuovo disconcio di disunione. Comparsi da me ventiquattro capi d' essi col' istesso loro Vescovo per confermarmila propria divotione, ricercarmi d' aiuto, e assistenze, promettendo di procurar ogni possibile vantaggio sopra nemsti, li ho accolti con còrtesia, assicurati della publica predilezione, et esauditi con qualche sovegno di biscotto e munitioni; stimato pur proprio acconsentir a molti Haiduchi l' unione a medesimi, che forme rano un corpo di gente tutta brava, capace, se starano uniti, die non temere d' alcun sinistro; ne mal' impiegato ho creduto il donativo fattole d' un cechino con tre brazza di panno per cadanno, e di cechini sei con una veste die raso al Vescovo; mentre partiti contenti, etc.»

Из тога званичнога извештаја, и из поменутога већ листа владике Висариона и свију кнезова Црне Горе од 8. новембра 1688., најбоље се види, како су Црногорци стајали према господству Млетачком. Лист тај управљен пресветлом и т. д. господину господару Јерониму Корнеру, провидуру и прокуратору Ђенералу од Далмације и Арбаније, гласи од речи до речи, новим правописом: »Од

нас бискупа од Цетиња и свијех кнезова од Црне Горе; а по том, господине пресвијетли, како доходисмо од свега збора црногорскога старјешине у Нови к вашем господству и књигу вам донијесмо, коју бјесмо учинили на Цетиње, кад се *летос* бјеше скупила сва Црна Гора да будемо једно и заједно свуђ, и вијерни подложници преведрога господина принципа и вашег пресвијетлога господства, кому смо приступили од наше добре воље *испод руке Турске*; по том се диже паша Сулиман од Скадра с војском на Црну Гору, који мишљаше сила зла учинит овијема кршћанима, него му не даде Бог, зашто ми искасмо у ваше светлости помоћ и војску, *и за нашега заповједника кавалијера Жива Грбичића* или његова непуда (перотесинио), и тако нас ваше господство помилова, помоћ и војску нам даде и пред војском кавалијера Зана Грбичића, који се добро понио против непријатеља и чини вртнот Сулиман-пашу срамотна и постиђена из Црне Горе, који бјеше дошао земљу харат и палит, али, фала Богу, не учини себе корист ни кршћанима велику штету, него изгуби добре јунаке од његове војске; пак, господине пресвијетли, докле смо били под Турцима, вазде смо њих куће били, и добро нам је чинила кућа Грбичића; и сад, пошто смо дошли под крило принципово, тако разумијемо, да љуби Грбичиће и остала земља, и ми Црногорци љубимо их и држимо за наше Господаре речене Грбичиће, да нам заповиједају вазде, докле њих кућа буде, зашто су срећни нашој земљи; паки и сад овога пута, кад иђаше Сулиман паша други пут с војском на Црну Гору, пођосмо у Котор и искасмо помоћ и војску у господина провидура и господина кавалијера Жива Грбичића и тако заповиједи вашег господства дадоше нам помоћ и војску и пред војском кавалијера Зана и изиде на Цетиње; и доходи Сулиман паша до близу Цетиња, један час хода, и тако му говорили, да иде на Цетиње, ђе га чека војска кавурска, ма није јунак, да дође да се убије с војском, него пожеже неке куће од сламе по *Ријечкој нахији*, и врати се срамотно: нити роба поведе, нити главе понесе, нити учини кога јунаштва у Црну Гору; него срећом Божјом и вашег господства, два пута је овога лета срамотно бежао Сулиман паша преко блата, како ни један

паша није бежао; откако је постала Црна Гора, нигда није несрећнија били пашина војска, како овога пута, зашто се бјеше препала, јер је чекаше кавалијер с јунаштвом и с великом наредбом, која треба у војску. Зато пишемо вашем господству, да знате, е нам ништа није ови непријатељ наудио, него молимо ваше пресвијетло, господство, ако би се ће опет дигао ови паша на нас, да смо ви препоручени, да бисте нам и опет кавалијера послали, с војском на Цетиње, докле да Бог и изиде на ове банде ваше пресвијетло господство, да ижденете ове некрштене псе и ослободите нас од овога непријатеља, како сте и много народа кршћанскога ослободили на друга места, тако се и ми уздамо у ваше господство, да и нас ослободите; и молимо ви, господине пресвијетли, да би сте писали господину провидуру, и господину кавалијеру Живу Грбичићу, да би чинили послат једно сто људи овде у манастир двије кунпаније, да чува ове куфине, е кад би се огласило, да овде стоје плаћени људи, с миром би стајала ова земља, и не би јој могло непријатељ ништа наудити; и да ви смо, господине пресвијетли, у све ствари, што узможемо послужити, да нам заповједите, и Бог ви подржао многа лета у пресветлом господству. Писато на Цетиње 8. дан нојемвра, *на стару*.“

Из ових у поменутом зборнику »Il Montenegro« штампаних листова Цетињскога владике Висариона и кнезова од Црне Горе, и извештаја ђенерал-провидура за Далмацију и Арбанију дознајемо, да је годинн 1688. пре 31. маја држан збор на Цетиње, на који се скупила била сва Црна Гора, те, пошто се Црногорци измирише међу собом и закључише »да буду једно и заједно свуђ,« озлојеђени на Скадарскога санџака, Сулејман-пашу, одлуче Црногорци, *да се одметну од истога те приступе и ставе се под крило Дужда Млетачкога и господство Млетачко*, и ту на збору саставе о тој одлуци својој књигу, коју владика Висарион и 24 старешине од Црне Горе понесу са собом у Нови, где предстану и поклоне се ђенерал провидуру од Далмације и Арбаније Јерониму Корнеру — и Црногорци од »своје добре воље« постану »верни подложници преведрога принципа или дужда Млетачкога,« и о том је исти ђенерал-провидур известио своју владу

дне 31. маја 1688. г. Даље дознајемо из листа владике Висариона и кнезова од Црне Горе од 8. нов. 1688. г., да је *на молбу* владике и осталих старешина Црногорских, исти ђенерал-провидур Јероним Корнер, двапутa те исте године 1688. слао помоћ и војску, и пред војском кавалијера Зана Грбичића, Црногорцима, кад је поменути санџак Скадарски пошао с војском, да покори одметнуте Црногорце. И Сулејман-паша не само да није могао ништа наудити Црногорцима, већ се срамотно морао вратити откуд је дошао.

Из истога Црногорскога листа од 8. нов. 1688. дознајемо још и то, да су старешине Црногорске по трећи пут молиле Млетачког ђенерал-провидура, да би им у случају, да се поменути паша и опет дигне на Црну Гору, опет послао поменутога кавалијера Зана Грбичића с војском на Цетиње, да тамо буде, док он — ђенерал-провидур — не дође сам с војском, те изагна некрштенике и ослободи Црногорце од непријатеља, као што је много кршћанскога народа ослободио од Турака; — и да су Црногорци још и то молили ђенерал-провидура, да заповеди провидуру Которском и кавалијеру Живу Грбичићу, да пошљу једно 100 људи или две кумпаније у манастир на Цетиње, да чувају границу — јер кад би се разгласило, да на Цетињу стоје *плаћени људи*, била би мирна земља и не би јој непријатељ могао ништа наудити.

И још много друго што шта може се дознати из тих, и других у поменутом зборнику приопштених списка и листина, које ја овде у овом кратком обзору, не могу ни наводити ни истицати — и само ћу још да истакнем оно, што владика Висарион и кнезови Црногорски кажу у листу свом од 8. нов. 1688. за Которску кућу Грбичића.

Они веле у том листу — да су се *они* — Црногорци — *још докле су под Турцима* били, вазда држали те куће и да им је кућа та Грбичића добро чинила; а сада, пошто су дошли под крило принципово, разумели су, да и остала земља љуби Грбичиће, па их и они — Црногорске старешине љубе и држе их за своје господаре и желе, да им они — Грбичићи — заповедају вазда, докле је те куће, јер су срећни с њом.

У том листу од 8. нов. 1688. помињу се од Грбичића: (стари) кавалијер *Живе Грбичић*, у талијанском *Giovani Bolizza*, и његов синовац Зане Грбичић, у талијанском *Giovani Antonio Bolizza*. — О старој тој гласовитој Которској властеоској породици Грбичић-Болице, *Buvaliça*, Биволичић средњег века, види напомене г. Константина Јеричека у XI, »Спом. срп. кр. Академије«, стр. 7., 87., 97.

Но од тих Которских Биволичића (*Buvaliça* — *Bolizza*) а доцније Грбичића, не тиче ме се овде ни онај *Giovani Bolizza*, кога спомиње кроничар Дубровачки Ђун Растић под г. 1277. на страни 99. своје 1893. од Југославенске Академије у Загребу издане »Кронике«; ни онај Басе Баринчел *Биволичић*, ком заједно с другим Которанином, наиме Трипетом Миховићем *Буџићем*, цар Урош, као својим укућним властелином и кнезом царства му, поклања повељом од 10. апр. 1357. острво Мљет близу Дубровника (*Mikl. »Mon. serb.«* стр. 155. 158.); ни онај Никола *de Bolizza*, судија Которски, који се помиње у пуномоћи општине Которске од 2. фебр. 1419.; нити онај други Никола *de Bolizza nobilis Catterensis* и посланик Которске општине, који се помиње у одговору Млетачког господства од 24. јан. 1450. (в. *Ljubićeve »Listine«*, VIII. 7. и 8; IX. 321.); нити више пута помињати Маријан Болица, који је 1613. описао санџакат Скадарски, и у том санџакату Црну Гору и поменуо све главаре и старешине Црногорске по имену, и сва племена и села Црногорска; па напошетку ни онај »господин *Марин Болица*, властелин Которски, презвитер уман и разуман, украшен сваком добротом, и много научен у Светом Писму и у ствари црковне од старине,« као што га хвали Мардарије владика Црногорски и Приморски у свом писму од 2. окт. 1640., које је он заједно са старешинама пука Црногорскога отпратио у Рим папи и »светој скупштини од расплођења вере (*congregatione de propaganda fide*); ни витез Фрањо Болица, »кога је родбина и племе могуће и коме не има слике у све ове стране,« (вели исти владика Црногорски у истом писму; в. »*Starine*«, књ. 25.. 168.); — већ ме се само тиче стари кавалијер *Иван (Живе) Болица*, или, као што су га Срби називали, *Живе Грбичић*, и његов си-

новац *Иван Антоније Болица*, који је Србима познат био под именом Зано Грбичић.

За старога кавалира Жива Грбичића, знали су сви Црногорци и сви Брђани, а наиме Кучи и Пипери — и Црмничани и Херцеговачки Никшићи, Бањани, Дробњаци итд. А знао је зањ и патријар српски Арсеније Црнојевић и многи други. И о том старом кавалиру, нећу овде даље да говорим, већ ћу рећи још коју о синовцу његову, поменутом Зану Грбичићу, и морам се мало с њим позабавити већ и зато, што је он, већ 1688., по жељи Црногорских старешина, постављен за гувернадура или заповедника у Црној Гори (в. у зборнику »Il Montenegro,« стр. 41.: *Giovani Ant. Bolizza, già da VV. SS. confermato in Governatore di quella Nazione (Montenegrina)*, и стр. 46.: *Kavalier Giovanni Ant. Bolizza, quale come Governatore del Monte Negro dimorava a Cettigne*) и што се он у песми, у Црногорским народним песмама, спомиње, као н. пр. у књизи IV. »Српских народних пјесама,« (Беч, 1862.) и то у другој песми: »Погибија Вука Мићуновића« стр. 6:

Подећеше два врана гаврана
Од Требиња од Херцеговине,
Пролећеше Жупу Корјенићку,
Пролећеше Грахово и Звршно,
Доклен тице на Црквице доше —
А кад тице над Котором доше,
Вијале се изнад б'јела града:
Колико је у Котору кула,
Ни на једну починут' не хоће,
Већ на кулу Зана Грбљичића —
Од града их нико не виђаше,
Већ љубовца Зана Грбљичића —
Ал' бесједе двије тице црне:
„Ми смо јутрос тице дораниле
„Од Требиња од Херцеговине,
„Виђели смо твога господара,
„Господара Грбљичића Зана,
„Око њега двије бановине,
„Црногорце и шњима Приморце
„И Зано је хара' Корјениће“ и т. д.

У књизи IV. Вукових народних пјесама, државнога издања у Београду 1896., има на стр. 489. у додатку песма под 2. »Диоба Селимовића« (III. б. 213)., која овако почиње:

Свадила се два брата рођена,
До два брата, два Селимовића,
Око пуста блага Селимова,
Никако се помирит' не могу,
Но стављају земаљске кметове:
Од Котора Совру Провидура,
А од Грбља Грбљичића Зана,
Од Новог два Лазаревића,
А од Рисна Ђеловић сердара,
Од Пераста до два Перличића
И јунака Пивљанина Баја — —
Од Његуша два Богдановића,
Од Цетиња два Мартиновића —
А од Чева Вукала сердара.

У »Летопису М. С.,« 1845. књ. 68. има на стр. 147. народна песма »Бој Турака и Црногораца на Рјеки Црнојевића 1692.«, у којој се каже:

Запали се турско момче младо,
Запали се на ријеки малој,
Да ће Имбро жесток мејдан писат
На Његуше Богдановић Иву.
Како рекло, тако учинило,
Па написа лист књиге бијеле,
Те је шаље на Његуше равне,
А на руке — Богдановић Иву.
Овако му у тој књизи пише:
„Силни Иво, од Његуша кнеже.
„Ти сакупи Његушке делије,
„Ја ћу моје Крајичнике Турке,
„На Цетиње да се састанемо
„И јуначки мејдан дијелимо.“
Када кнезу књига допалу,
Он њу гледа, а другу ми пише,
Те је шаље у Перасту граду,

А на руке Пивљанину Бају —
 Другу пише у Котуру граду
 А на руке Барбичића Зана —
 нахији Кутунској,
 И све зове младе Црногорце:
 Од Пљешивцах Мијушковић-кнеза,
 А од Чева Вукотић (Гуверниатора) —
 Од Беклића Рамадановића
 Од Цетиња Мартиновић-кнеза:
 Славни бани, све уздање наше,
 „Ево ме је књига допалула
 „Од Турчина Селимовић-Имбра,
 Да му идем на мејдан јуначки
 „На сред поља нашег од Цетиња“ и т. д.

У тој је песми Зано Грбичић изопачено у Зано *Барбичић*, као год што се у претходној песми погрешно каже, да је Зано Грбљичић од *Грбља*, место од Котора, јер је пред тим у Котор ставио *Совру провидура*. Тога Совру провидура помиње и Вук Мићуновић у »Горском Вијенцу« на стр. 170. у издању Дра Милана Решетара (видите ли овде у Котору | баш овога Совру провидура | и осталу господу Млетачку? | волиј' су ти кокош или јаје | него овна или груду сира). И колико се сиромаш Решетар мучио с тим *Совром* провидуром и најпоследње мислио, да ће то бити писарска или штампарска погрешка место *Ловра*.

Покојни Вук Карацић, који је већ 1836., пишући опис Боке Которске, знао (в. »Ковчежић« В. С. К., Беч, 1849.), да је »у Боци под Млечићима био највећи поглавица *Совра провидур* (proveditore straordinario), који је сједио у Котору, а у Новоме и у Будви били су провидури« — и Вук у свом »Рјечнику«, 1852., каже само под »провидур«: »Од Котора *Совру* провидура« — и код »Котора« опет: »Од Котора Совру провидура« — и ништа више и, што је најчудније, не каже, да је то »Совра провидур« изопачено од »Sopra proveditore.« Црмничани, молећи »nadprovidura Piera Duoda за помоћ proti Turčinu,« пишу: »Од нас невољнијех сиромаша и свијех Црмничанах присвијетлому господину *Сопра провидуру* Пијеру Доду в. д. п. («Starine», X., 22.).

Старешине Глуходољана пишу истом господину „шоф-
вра провидуру» — а кнезови, старјешине и вас штовани
збор Црногорски, пишу 1694. и дају на знање господину
шоффра провидуру од Котора и Арбаније и Новога, Алвизу
Марцелу. Но већ је млади пријатељ мој Љуб. Стојановић
приметио г. Решетару, да »Совра« није никакво име, већ
sopra providitore.

У »Просвети« год. I. је приопштен на страни 135.
запис: »Да се зна, како преда мном кавалијером *Заном*
Грбићевићем, погоди се владика Висарион и биелоши за
баштину,« — године нема, а даље: »Нико, син Рада Сћеп-
чева из Сотонића, дошао је код влад. Висариона и при-
ложио 7 мотика винограда, кућу и т. д. 9195.—1687.

Кучи, пишући 1708, господству Млетачком, спомињу
у писму свом, приопштеном у »Седмици«, 1852. стр. 51. и
52., покојнога »старога кавалијера *Грубичића*.«

Дакле: »Грбљичић, Барбичић, Грбићевић и Грубичић,
све су то варијанте, а управо изопачења од праве форме:
Грбичић, како су Срби звали и називали стару властеоску
кућу Болица (Биволичића) у Котору.

Зано је Грбичић постављен, дакле, у другој половини
1688. за гувернатора или заповедника у Црној Гори, и
био је гувернатор тамо и 1689. и 1690. и 1691. и 1692.,
као што је тада и после Никола Rizzo био гувернатор
од Грахова, *Буфа*, гувернатор у кнежевини Которској, а
други гувернатор у Кастелновској крајини и т. д.

А шта је 1689. и по том до смрти владике Висариона,
на тој страни рађено и с каквим су успехом војевали
Млечићи с Турцима у Црној Гори и Херцеговини; то
ти ја овде нећу и на могу излагати, једно за то, што ја
не пишем историју Млетачког ратовања с Турцима, и
како и колико су Црногорци учествовали у том ратовању,
а друго и за то не могу писати о том, што сам се већ
доста намучио, и мучећи се уморио, па се промучи и ти,
читајући и *manu nocturna et manu diurna* прелиставајући
списе и листине садржане у поменутом зборнику: »Il
Montenegro.«

И теби на тој страни, која је према Италији, с којом
си недавно у блиске сношаје ступио, биће много лакше
с разумевањем читати талијански писана писма и изве-

штаје Млетачких Ђенерал-провидура и Которских сопра-провидура; него што сам их могао читати ја, који никад нисам учио и изучавао талијански језик, који немам ни граматике ни речника тога језика, већ се мучим као ђаво, док колико толико схватим, што се каже у тим писмима и тим извештајима о Црној Гори и о Црногорцима. Па већ и с тога треба, дакле, да и ти читаш и проучаваш те списе и те талијанске листине, да можеш казати браћи и уверити браћу своју, да ја нисам разумео и добро схватио прави смисао повесничкога извора, којим сам се служио. И како да схватим смисао, кад никад нисам учио, нити знам талијански, као што ето сам признајем своје незнање. И веруј ми, побратиме драги, да ћу се ја само радовати, ако те овим и оваким писањем побудим, и раздражим на подвиг за слободу и независност Црне Горе у свима вековима, те ако узмогнеш побити свеколике приговоре и противна томе тврђења, па сјајно докажеш, да Црна Гора није никад била подложна ни Турцима ни Млечићима.

Читај, дакле, и проучавај; и читајући и проучавајући повесничке изворе, који вере заслужују, радуј се и уживај већ унапред, што ћеш опроврћи и побити оно што сам ја, грешан у Бога, по незнању и неразумевању казао, тврдио и изводио; — а ја ћу међутим, да се вратим на последњу четврт 1689. и да кажем нешто о патријарху Арсенију Црнојевићу, који је, кажу, био родом из Црне Горе и који је у поменутом времену из Никшића долазио и на Цетиње у Црној Гори.

О том је доласку Арсенија Патријарха на Цетиње, записао проигуман Василије, јеромонах од манастира Добриловине у Херцеговини, који је тада с патријархом дошао на Цетиње, у једној рукописној књизи ово: »да се зна, како милошћу Божјом дође у манастир Цетиње преосвештени патријарх Пећски Ћир Арсеније при митрополиту Црногорском *Висариону* и при игумну *Сави* и епископу Теодору — године 7198.—1689. И тада прими ћесарева војска сва места на Косову, и Пећ град и друга многа места. И дођоше са старим (т. ј. патријархом) четир калуђера његова: *хаџи Василије* јеромонах, *архидјакон Данило* и *Вифентије* и *Атанасије* даскал, и

стаја 4 дана на Цетиње, и отолен се врати преко Цуца у Никшиће.»

Запис је тај приопштен у »Просвети«, Црногорском листу, двапут: најпре у »Просвети«, 1894., стр. 292., од уредника Сундечића; а други пут од протођакона Филипа Радичевића у »Просвети«, 1896., на стр. 384., и оба пута, што се године доласка патријархова тиче погрешно 7158.—1650. место 7198., јер 1650. нити се Пећски патријар звао Арсеније, нити је тада Ђесарева војска заузела Косово и Пећ и многа друга места, већ је све то заузела Ђесарева војска на крају 1689., кад се Пећски патријар звао Арсеније Црнојевић.

И још једно место у том запису стоји, да су са старим дошла четир калуђера његова »на ноћи«, а у другом: »за ноћи«. А како треба да пише, ја не знам и откуд да знам, кад ја рукописне оне књиге, у којој се налази тај запис, нисам ни видео, а камо л' да сам прочитао запис проигумана Василија.

Запис је тај преписао покојни архимандрит руски Леонид, и поклонио с друга два или три записа Црногорском митрополиту Митрофану. У истом запису каже проигуман Василије још и то, да му је тада Његова Светиња дала »писаније на духовноје исповједаније на *Чрнују Гору* и на *Приморје* и на *илемена*;“ а у другом запису истога проигумна и духовника Василија, који је Рус *Сирку* нашао негде у Книнском пољу у Далмацији, у Јеванђељу штампаном у Мркшиној Цркви, и од којег је записа препис исти Рус мени показао, каже се, да је он 7199., а од рођаства Христова 1690., дошао у Рисан с *писанијем* патријарха Ђир-Арсенија Пећског поради исповести, и да је те године долазио свети стари до манастира Цетиња, а отуд се опет *вратио у патријаршију у Пећ месеца новембра 4. дан.*

Покојни је Вук приопштио у књизи: »Примјери српско-славенскога језика,« Беч 1857., на стр. 63.—66., препис писма патријарха Пећскога Арсенија, писаног и управљеног »Ва богохранима и благочастива племена, еже зовут се Никшићи и Дробњаци и Кучи и Пипери и Белопавлићи и Братоножићи, и Чрна Гора, и приморска страна сва и ина окрестна племена, еже обретајут се на

Херцеговини — и то прво благоговејним свештеником и паки иже ва Христа Бога благохранимим и христољубивим господам хришћанским: *гувернадуром* и суђам, војеводам, кнезовом и капетаном и кметовом и васем опште по имену православним Хришћаном великим и малим, који ва православнеј вери живете и који се повинујете Божијему закону и нашем смеренију, мир и радост од Господа Бога васедржитеља и од пречисте Богородице покров, и од светих српских просветитељ помошт, а од нашега смеренија молитва и благословеније да будет са вами амин.»

»А по сих весто ви буди, моји православни Христјани, Божијим изволенијем изволи се нам и придосмо ка вашему Христољубију до *монастира Цетиња*, и хотијох проити све Приморје и с вама се састати и видети и из уст вам сказати и поучити ви закону Божијему, да христјански живете; *пак ми се случи тако и појдох ва скоре у Пећ*; паки ва место нас посласмо до вас *духовника Василија* с мојим писанијем, да вас исповедује и учи закону Божијему, како је закон Божи, и ви га лепо прихватајте и дочекујте и исповедујте се, да се од греха покајете и милостињу му подајте, који што може поради ваше душе.»

»Паки да весте, моји Христјани, како видесмо посреде вас многа зла и безаконија, што једни чините, и како се помежду собоју бијете и сечете и затечете, и пленујете и преузимате племена и рођаци, и узимате своје снахе за жене и куме и рођаци, и палите се и жежете се и свако зло чините, што се ни у једном језику не чини ни се находи, то се сад међу вама чини; паки poste једни не постите, и петак и среду мрсите, и рибу једете, каде закон Божи не пише, и свако се зло од вас чини.»

Значајна је та пастирска посланица Арсенија патријарха у многом погледу, и треба да је и ти, Брђанине, и ти, Црногорче, и ти, Приморче, и ти, Херцеговче, опет и опет прочиташ и утубиш у памет, но нећу да ти попујем, већ ћу само да ти напоменем, да се и из те посланице види, да је патријар Арсеније Црнојевић доходио до манастира Цетињскога, и да је хтео проћи све Приморје, али догоди се нешто, те се наскоро морао вратити у Пећ. И да онај духовник *Василије*, којег је патријар Арсеније, враћајући се у Пећ, оставио и писмо му дао,

да их исповеда и закону Божјему учи, није други који Василије већ главом онај проигуман и јеромонах од манастира Добриловине, Василије, који је у књигу прибележио оно, што је напред приоштено о доласку патријарха Арсенија на Цетиње.

Што се тиче године и времена, које је та посланица писана, то је већ Вук, на стр. 37. поменуте књиге, напоменуо, »да на крају писма (а управо преписа) стоји, да је преписано године 1692., али је јамачно старије најмање 2—3 године, јер је ово онај исти патријар Арсеније, који је 1690. године с мноштвом народа нашега пребјегао у Маџарску,« а ја по горепоменутом запису проигумна Василија мислим, да је посланица та патријарха Арсенија III. писана у новембру 1689.

Но о патријарху Арсенију Црнојевићу на крају 1689. и о његову наглom повратку с Цетиња и из Никшића у Пећ, има више писама и патријарха Арсенија и извештаја Млетачких провидура, у поменутом зборнику тих извештаја о Црногорским стварима од стране 52.—57., а наиме:

1., Писмо Пећског патријарха Арсенија старом кавалијеру Живу Грбичићу (Signore Cavalier Giovanni Volizza) од октобра 1689. у талијанском преводу;

2., Извештај ђенерал-провидура Александра Молина од 10. октобра 1689. из Новог (Castelnovo) својој влади:

3., Извештај истога провидура од 4. новембра 1689. из Сплета истој влади;

4., Писмо Пећског патријарха Арсенија од 4. нов. 1689. у преводу талијанском;

5., Писмо владике Црногорскога Висариона старом кавалијеру Живу Грбичићу с Цетиња од 18. нов. 1689.;

6., Писмо Жива Грбичића ђенерал-провидуру од 1. децембра 1689. из Котора;

7., Извештај ђенерал-провидура Млетачком Сенату од 4. дец. 1689. из Сплета;

8., Извештај истога истоме од 17. децембра 1689. из Сплета;

9., Одговор Млетачког Сената ђенерал-провидуру од 23. дец. 1689. и

10., Извештај ванредног провидура у Котору Млетачком Сенату од 10. фебр. 1690.

Докле сва та писма и све те извештаје проучиш, и из њих сазнаш разлоге, што су побудили Арсенија патријарха, који је побегао био од паше Дукађинскога Махмутбеговића из Пећи, и склонио се био у племена а наиме у Никшиће, који су тада војевали под вођством Млечића против Турака, и из Никшића долазио на Цетиње, и ступио био у сношаје с Млетачким ђенерал-провидуром и с которским сопра провидуром, и са старим кавалијером Живом Грбичићем, да прекине те сношаје, и да се на пречац врати у своју попаљену резиденцију у Пећ, (до које је допро био ђенерал ћесарски Пиколомини с војском, и преко калуђера му поручио, да се одмах кући врати, јер ће друкчије ћесар изабрати и поставити другога на место његово за патријарха) »Ivi --- на Цетиње — per pura fatalita pervennegli un messo espedito dalli di lui Monaci di Pech, con lettere cosi efficaci, che lo distolsero dal primiero proponimento. Gli significavano l' arrivo d' un Commandante Austriaco nel loco stesso (Пећ) quale lo richiama va alla di lui Ressidenza, sequitone, come gia si divulgo, dall' armi Cesaree l' aquisto. Che i popoli del rito greco, prese le parti di Cesare, non volevano star piu senza il loro Pastore, onde o risolvesse d' abbracciar partito cosi cortese, o che altrimenti Sua Majesta Cesarea sarebbe passata ad elettione d' altro soggetto per contentare tante genti nuovamente datesi alla sua protettione,« каже се у извештају ђенерал-провидура од 4. нов. 1689. Млетачком Сенату на стр. 53. поменутог зборника), — док ти све то прочиташ и проучиш, донде ћу се и ја, може бити, ако буде воља Божја, вратити с пута па ћу наставити даље — о владици Цетињском Висариону, о његовој смрти на крају јуна 1692., о разору манастира Цетињскога месеца септ. 1692., и о витешкој смрти арамбаше Баје Пивљанина.

Вративши се с пута, бацићу се одмах in medias res, на годину 1692. т. ј. на оно, што се те године збило и збивало у Црној Гори.

У поменутом већ двапута рукописном Богородичнику од 1602. (в. »Црногорску Просвету«, 1896., стр. 383.) има на другој страни 1-вога листа овај запис: »Месеца априла дан 16. на разару (биће »по разору«) манастира

Цетињскога, који беше обаљен љета 7... Сен. (Септебра) от заповеди цареве пашом Скадарскијем Сулејманом Беубеговићем (не знам, како би требало да је) прве године дође владика Саад (биће *Сава*) с калуђерима из Махина на Ловћен и отолен сиде (сиђе) на Цетиње и пође на Скадар и глоби га паша двиеста и педесет хилад пиастров; и то лето оградисмо вигань, по нем друго лето кулу више вигња и в лето појату и паки поновише вигань; лето четврто оградисмо клачину у дно пута, тако знајте.»

Или је запис тај, кад је био исписиван, већ био оштећен или исписивач није био вешт том послу — тек из записа тога сазнајемо само то, да је манастир Цетињски обаљен Сулејман-пашом Скадарским у месецу *септембру*, али годину разора тога не можемо из записа сазнати.

У летопису Цетињском (в. у Милаковића »Историју« у ноти** стр. 102.), који је око половине XVIII. века састављен, пише: »ва лето 1687. примише Латини *Нови*; и то лето епискуп Висарион изведе Латине на Цетиње у манастир провидура и кавалијера; и владика Висариона отроваше и умрије. По сем Сулејман паша од Скадра скупи војску велику и дође на Цетиње; нађе Латине у Манастир, па Латине пушти на веру а цркву раскопа.»

Летописац је Цетињски ставио и *освојење* града Новог у Боци Которској и *изведење* Латина (Которскога *провидура* Николе Ерицо и кавалијера Зана Грбичића с војском) на Цетиње, и смрт владике Висариона, и разор Цетињскога манастира — све у и под годину 1687., које је године само Нови освојен, а митрополит Висарион преставио се, као што је већ казано, 1692., и те исте године у месецу септембру разорен је манастир, као што ћу после казати и доказати.

Даље нећу овде излагати, шта је о том записао владика Василије и владика Петар I. у својим »Историјама« и шта су о том написали секретари Црногорских владика: Милутиновић, Медаковић и Милаковић у својим »Историјама Црне Горе«, већ ћу укратко изложити само оно, што је о том најновији писац »Историје Црне Горе«, мој Ђ. Поповић, написао.

О освојењу Новог пише исти на стр. 77.: »Ђенерал Корнаро скупи до 12.000 људи и 23. авг. (2. септ.) падне

под Нови, уједно се обрати на Цетињскога митрополита Висариона Баицу, да му помогне с Црногорцима. Митрополит му се вољно одазове и пошаље му јаку помоћ. Опсада није лако ишла, јер су у граду били добри јунаци, а на стењу око града мучно је било градити опкопе и копати лагуме. У то крене Топал-паша у помоћ Новоме са 4000 Босанаца и Херцеговаца. Црногорци под *Вучетом Богдановићем* и Пераштани заседну код Каменог и тако дочекају Турке, да их 700 убише, сам Топал-паша једва изнесе главу. Срби добише 7 турских барјака и донесоше Корнару 50. глава, које он откупи сваку са 5 дуката, па их онда побије на мотке на погледу Новским Турцима (5. 15. септ.). — Једна Млетачка кумбара погоди барутану, која плану, а на бедему начини отвор на 30 корака. Сутра дан 19. (29.) септ. навале Црногорци на отвор у бедему и продру у град, па се добро утврде у једној кући; у исти мах продираше и остала војска на другим странама, на што се Турци предаду.»

Нећу ништа да кажем, но само умољавам доброхотног читаоца, да отвори књигу: »Die freiwillige Theilnahme der Serben u. Kroaten, dargethan in einer Sammlung gleichzeitiger geschichtlicher Urkunden,« Wien 1854. и да у тој од покојнога Торквата Брлића изданој књизи на стр. 48. и 49. прочита изводе из ратне кронике Христофора Voethi-ја и да изводе те упореди с оним, што је Ђ. Поповић написао; па ће добити неког појма о том, како се нашинац служио својим повесничким извором.

А да тај појам буде још јаснији, приметићу, да у том извору нема ни помена о Босанском Топал-паши и о његових 4000 Босанаца и Херцеговаца, већ о другом неком паши (Bassa von Scandia, а то је изопачено место од Скадра) или управ *бегу Барском*, који је био пошао са 1500 до 2000 људи, да ослободи Нови од опсаде, и које су побили Црногорци, Перештани и *Клименташки*. Још ћу да приметим и то, да онај Немац под *Морлацима* није мислио на Монтенегринце, већ на друге Србе. И Бојетије не зна и не помиње по имену и по презимену вођу Црногорскога Вучету Богдановића, па откуд за њ да зна Ђ. Поповић?

И то ћу ти казати, откуд је сазнао г. Поповић.

У »Летопису М. С.,« 1843., књ. 63., има народна песма, коју је уредник Ј. Суботић из некога старијег рукописа приопштио под натписом: »На 1681. пјесма од Новог града, када се узео у Турчина,« и у тој се песми каже:

Књигу пише дужде Мљечанине,
Те је шаље на Негуше равне,
Наиме Богдановић Вучети,
Овако му у тој књизи пише:
„Богдановић, Црногорска главо,
Ја ево сам војску сакупио
По свој земљи мојој Италији,
И Истрији и свој Далмацији.
Пак ев' идем Боки од Котора,
Да освојим Нови на крајини;
И ти купи младе Црногорце,
Ш њима дођи граду у Новоме.
Ако ли ми Бог и срећа даде,
Да освојим Нови на крајини,
Ја ћу све вас даривати дивно,
И вазда ћу вам пријатељ бити,
И сви прочи моји насљедници.“
Када кнезу књига допанула,
Листом купи младе Црногорце,
Ш њима пође граду у Новоме,
Ту находи дуждеве делије,
Бе ми бију града од Новог.
Ал' је мало постојало време,
Ал' му иде силни Топал-паша
И он води силовиту војску
Све од Босне и Херцеговине,
Он на помоћ иде у Новоме.
Али му је лоша срећа била,
Дочекô га Богдановић кнеже
А и шњиме млади Црногорци,
Барјак носи попе Радонићу,
Дочека га на Мокрине кнеже,
И на пашу јуриш учинио,
И ту многе Турке исјекоше,
Па ми Турци плећа окренуше,

Побјегоше бијелу Требињу.
Кад виђоше у Новоме Турци,
Све заплака мало и велико,
Па на ново јуриш учинише.
Најпрви се барјак угледао,
А најпрви пона Радонића
На бедему од града Новога.
За то га је дужде даривао
И свакога, које за што био.
Ту погибе многи Црногорци
Седамдесет од места Његуша.
Када зачу Сулејман везире,
А од оне силне Арбаније,
Шта учинише млади Црногорци,
Он ми купи силовиту војску,
И ш њом иде малој Гори Црној,
Да освети крвцу проливену.
Залуду се паша окренуо
Порад цара свога господара;
Дочекаше храбри Црногорци,
Исекоше силовиту војску,
Паша утече равној Арбанији.

Може бити да г. Поповић и није знао за ту песму Црногорску о освојењу Новога, али је онда зацело знао за Андрићеву: »Geschichte des Fürstenthums von Montenegro,« Wien, 1853. који је први унео у своју историју (в. стр. 21.) оно, што се у тој песми пева и казује.

У песми се може тако казивати и друштво песмом веселити, али писац у прози, као на пр. покојни Милорад Медаковић, како је — у делу свом: „*П. П. Његош последњи владајући владика црногорски*,“ (Н. Сад 1882. г.) кад је дакле већ у миру био, — могао написати на стр. 46.: »Владика Висарион Баица (1687.), борећи се заједно са Млечићима против Турака код Новога, и одржавши управ он ту побједу са својим Црногорцима, па после побједе допратише га Млетачка господа на Цетиње и ту га отроваше« — ја не знам; а г. Ђ. Поповић, ако зна, како је покојни Медаковић, могао тако што написати, нека каже и нека нам изјасни то, ако може.

Овом приликом да напоменем нешто Р. Агатоновићу и П. М. Спасићу, који су написали књигу у два дела: »Српски устанци противу Турака у вези са народним сеобама у туђину од 1459.—1814.« (темат награђен I. Видовданском наградом Београдске општине), у Београду 1896. У II-ом делу, стр. 151., пишу они: »После одбране Сења Корнаро се упути на *Кастел Ново* и опседне га. Опсађенима пође у помоћ паша из Антивара са 1500 до 2000 људи, но њега причекају Црногорци и Пераштани (за Клименте неће ни они ништ да знаду) и потуку га.« Тако у тексту, а у ноти 1. примећују само ово: М. Медаковић вели: »Ови (Црногорци) засједну у кланцима код Каменога, па кад отуд наиђе Топал-паша, — Црногорци ударе на Турке и тако га разбију, да је и сам Топал-паша једва жив са својом главом одатле изадро. Турци су ту изгубили 7. барјака и триста људи,« — а не кажу, кога су управ ти Црногорци потукли; да ли онога у тексту помињатог пашу из Антивара или Топал-пашу, којег помиње Медаковић, или да нису обојицу: и Антиварског пашу и Босанског Топал-пашу потукли Црногорци?

»По паду *Кастел-Нова* скупе се Морлаци из Задра, Сплета, Трау-а,« пишу ови великошколци на стр. 152., и на истој страни мало ниже: »Исте године Корнаро заузме *Ерцег-Нови*, кључ Херцеговине,« и написали су то и тако мислећи, да је друго Кастел-Нови а друго Ерцег-Нови, а нису сиромаси знали, да је град, који је на заливу Которском саградио Босански краљ Твртко, 1382., и прозвао га био »Св. Стефан,« касније прозван Нови, и по Херцегу Стефану, који га је држао и у ком је написао тестаменат свој и умро, — *Херцог-Нови*, а под републиком Мљетачком *Castelnovo*.

У Вукову »Рјечнику« нашли би под Нови: »Нови, Нџвџа«, те би знали, да не ваља: »упути се Корнаро на Кастел-Ново“ — и »по паду Кастел-Нова.“ »Скупе се Морлаци из Задра, Сплета, Трау-а“ — и никога не нађоше у Београду, да им каже, да град онај на мору, којег Немци назваше »Трау«, наши зову Трогир, који се често у народним песмама помиње. Но сретни би били они, да осим тих »ситних« погрешака нема у тој њиховој књизи и »крупних« погрешака, и то не мало, већ пуно

пуно, и кад би хтео мало јаче претрести ту њихову Видовданском наградом награђену работу, морао бих написати читаву књигу.

Но поменути великошколци хтедоше да напишу књигу у два дела, па да добију награду, те нису имали времена, да преврћу којекакве — речнике и да проуче све, што је дотле писано о сеоби Србаља у туђе земље и расеоби-српских земаља; па ко онда да им замери, што нису знали, како се склања »Нови« и »Кастел-Нови«, и како се српски назива онај град, који Немци зову »Тгау.« И зар су они, поменути великошколци, једини, који у тим географским називима с незнања греше!

Баш пре три дана добио сам из Београда књижицу: »Долазак немачке војске под Београд 1688. год. израдио Јован Поповић, инжињерски потпуковник (прештампано из »Ратника«), Београд 1897., и у тој српској књижици наћи ћеш: „*Симонторња, Капосвара*, више пута и увек *Сиклош, Ерлава* (м. Јегра), *Гран* (м. Острогон) *Валие* (м. Валпово у Славонији), *Шасма* (м. Часма); на стр. 24. пише: »стигне Херцог код Н. *Харзане*“ и мало ниже »ишао је косом брега *Харзанскога*“ (а то је *Аршањ* у Барањи). На стр. 11. чита се: »Али се ове године (1684.) на Јадранском Мору уз Млетачку републику — придружује Рисан и Котор под знаменитим својим поглаваром Стојаном Јанковићем и освоје Плавно, Брану (какву Брану?), Острвицу.«

Стојан Јанковић није био никада поглавар Рисну и Котору граду — и онда где је Плавно, Брана и Острвица, а где ли је Рисан и Котор!

Још ћу узгредице да напоменем г. Јовану Поповићу, да онај Бранковић, који се помиње у писму цара Леополда од 5. јан. 1688. пуковнику Корadiniју, и које писмо цитира он на стр. 35. није онај наш лажни *деспот* Бранковић, о ком говори он на стр. 3., већ друга нека Босанска протува, који се такође називао Бранковић.

Но доста о погрешкама Србијанаца in geographicis па да се ми лепо вратимо к нашем Ђ. Поповићу и његовој »Историји Црне Горе.« На стр. 79. те своје историје вели г. Поповић: »За годину 1689. нема података, да су Црногорци учествовали у Млетачком рату с Тур-

цима. Узрок је могао бити у Млетачкој поганији. Те године биће да су Млечићи отровали митрополита Висариона.« А ја велим, да неће бити истина, да су 1689. Млечићи отровали митрополита Висариона, и како да Висариона митрополита отрују Млечићи 1689., кад је, као што је већ казано, митрополит тај био жив и у животу и 1690. и 1691. и престабио се тек 1692.

И зашто све једнако понављати, да су Латини отровали митрополита Висариона; кад ни митрополит Василије, који је баш и од свега срца мрзио те Млетачке Латине, па ни Митрополит Петар I., који их такође није јако волио, не кажу, да су Млечићи отровали митр. Висариона.

И као зашто да га Млечићи трују и отрују, кад нису имали узрока, да га уклоне с пута и кад и сами признају, да им је вазда био он на руци и радио, да се Црногорци одрже у верности према господству Млетачком?

И није ли сам Ровински на стр. 493. свога »Черногорија« изрекао у погледу тога факта: »Но ми и јетот факт готови приписат народному вимислу, которај цјеликом занес во своју летопис составитељ еја, Черногорец« — а даље читај сам, ако ти је воља, да сазнаш, шта каже Рус Ровински.

Пошто се, дакле, митрополит Висарион престабио 1692., то не може »у поганији Млетачкој,« као што се изражава г. Ђ. Поповић, лежати узрок, што за годину 1689. *нема*, као што мисли Ђ. Поповић, *података*, »да су Црногорци учествовали у Млетачком рату с Турцима.«

Хтедох да запитам још г. Ђ. Поповића, како је он мислио оно »учествовање« Црногораца у рату, који су Млечићи као савезници римскога ћесара и краља пољскога, од 1684. до Карловачкога мира 1699., водили с Турцима, — но нећу да га питам, и прелазим на годину 1692.

»Киван Скадарски паша Сулејман (прича г. Ђ. Поповић на стр. 81.) што је толико пута залуду ударао на Црну Гору, скупџ своје Арбанасе и наново нападне на Црногорце. На руку му идоше потурчењаци на Црнојевића Ријеци. Заподене се на Вртијељци испред Цетиња крвав бој. Млетачки војвода Зано Грбичић, кога су послали били у помоћ Црногорцима, утече у Котор пре боја. У осмодневној борби паде многи јунак, не пуштајући душ-

манина у срце Црне Горе. Међу другима погибе ту и славни витез Бајо Пивљанин са 60 друга (16. (26.) септ.). Али сила надвлада. Сулејман продре на Цетиње. У двору, који је Иван бег саградио, било је 48 бранилаца. Три пута јуришаше на њих Арнаути и тек, кад их погибе 237. моглоше у двор улести, где све посекоше (Млечићи веле, — приметио је Ђ. Поповић, — да су тих 48 у двору били њихови рекрути; али да су то били Млечићи, не би зацело дочекали три јуриша, него су то били Црногорци, који су бранили Иван-бегове дворе.) У Цетињском манастиру било је 200 Талијана, који се предаше, да их Сулејман пусти слободне у Котор, што он и учини. Калуђери су се међутим спремали за крајност. За раније склонили су црквене утвари у велико звоно, које су закопали нити се и данас зна где је. А у манастирски подрум снели су прах. Калуђер је стајао с мићом, да прах потпали, кад се турска војска слегне на Цетињско поље. Кад је лагум плануо (18. (28.) септ.), погинуло је 400 Турака и сам Сулејман паша — рече — добио је рану на глави и на једној нози. Пошто тако би разорен Цетињски манастир са дворима Иван-беговим, Сулејман паша се рањен врати у Скадар.»

Није тако било, стари мој пријатељу Ђорђе Поповићу, као што си нам ту испричао, које по изводу у горе поменутом Брлићеву »Зборнику« на стр. 200., које по Милорада Медаковића »Повесници« на стр. 40., *већ мало другчије.*

А како је управ ствар текла, најбоље и најлакше ћеш сазнати, ако осим опширне повести о том у Гарцонијевој »Историји della repubblica di Venezia in tempo della sacra lega,« Venezia 1705., I. 486., прочиташ у толико пута помињатом »Зборнику« извештаја Млетачких провидура, изданом прошле године у Риму: писма, списе и извештаје од 19. 25. 27. 30. септ. и 1. окт. 1692. од стр. 89.—97. Па кад прочиташ и проучиш све то, моћи ћеш написати бољу и поузданију повест о катастрофи, која се збила у септембру месецу 1692., а не 1690., као што се дотле мислило, у другом сасвим исправљеном издању твоје »Историје Црне Горе«, и дај Боже, да и ја доживим то друго поправљено издање те твоје историје.

То теби кажем, а Црногорцима и осталим Србима, који верују Црногорцима, казаћу, да се у том нападу Скадарског паше Сулејмана с 8.000 војске на Црногорце и Латине на Цетињу у септембру 1692., Црногорци нису баш славно понели; да су с Турцима били тада Кучи и Клименте — *gente valorosissima*, и да су се и Црмничани и Ријечани (т. ј. Црмничка и Ријечка нахија) опет придружили били Турцима; да су Турци без великога отпора продрли кроз кланце до на поље Цетињско; да није истина, да су у томе паши Сулејману ишли на руку потурчењаци на Црнојевића Ријеци, јер тада на тој Ријеци није ни било потурчењака; и да и то није истина, да су се *Црногорци* сразили са силесијом турском, и да је борба без престанка трајала пуних осам дана на брду Вртијељци; и даље да није истина, да је Которски властелин, Зано Грбичић, издао Црногорце и с 1560 војника побегао у Котор, као што од владике Петра I. пишу Црногорски повесничари: све су то чисте *измишљотине* познијих Црногораца и ништа друго!

Многи ће се чудити, што помињући често многе писце о »црногорским стварима« не поменух ни једанпут радова авторитативног у тим стварима писца, г. архимандрита Дучића. Не поменух га за то, што из искуства знам, да је исти преподобни господин јако осетљив и не мари да га ја поменем. Он воли и мило му је, кад помене њега и његове књижевне радове Рус и Хрват, Немац и Француз; а кад ја кадикад поменем оно, што је он изрекао, тврдио и написао, хоће да се срди и баш расрди, што опет мени није мило, и то тим мање, што знам и имам на уму, да не треба срдити онога, кога мораш кадикад да замолиш за какву љубав, за обавештај и упуство. Рескирам, дакле много саопштавајући из »Дучићевих књижевних радова,« књиге 3. о Црној Гори са стр. 51. 52. ово што ћу да испишем:

»Премда су се владике с главарима и у том времену (т. ј. од владике Вавиле до владике Данила или од 1504.—1697.) традиционално придржавале Мљетачке републике, која им у сусједству беше: као што су је се придржавали неки од Балшића, а послије Црнојевића, примајући од ње и једни и други са још неким племен-

ским главарима и новчану помоћ; али им та република никад није била искрен пријатељ, него их је вазда употребљавала против Турака у своју корист. (А што су се те владике и ти племенски Црногорски главари дали употребљавати од Млетачке републике против Турака, не у своју Црногорску, већ у корист републике Млетачке при свем том, што су знали, да им република та није *искрен* пријатељ? Или су те Црногорске владике и ти племенски главари Црногорски били људи безазлени и нису знали, као што то данас архимандрит Дучић зна, да им Млетачка република није *искрен* пријатељ? Или напослетку Црногорски ти главари нису много ни питали ни разбিরали, да ли им је република та *искрен* пријатељ, већ су просто примали од републике *новчану* помоћ, до које је њима у њиховој сиротињи и немаштини поглавито било стало?). Зна се и то (продужује г. Дучић): како се на пошљетку неколико Млетачких Латина, бијаху настанили на Цетињу у манастиру за вријеме владике Висариона Баице, који је с Црногорцима помогао Млетачкој републици разбити Топал-пашину војску код Новога. (Не зна се и није то баш тако извесно и утврђено, да је баш владика *Висарион* с Црногорцима помогао разбити Топал-пашину војску. У »Угодном разговору народа словинскога« од фра Андрије Качића, има »Писма од узећа града Новога у Боци Которској, на 30. септ. 1687.«, која почиње:

Купи војску Корнер Генерале
Од Котара до Неретве мутне
Све по избор пишце и коњике
Од Словинске земље и Латинске.
Бише Бане војске сакупио
Осам хиљад' плаћени војника
Две хиљаде млади Краишника
Котарана и Шибеничана и т. д.

и у песми тој помиње Фра Андрија и Топал-пашу Босанскога, како долази на позив, и молбу Диздара од Новога, обседнутом граду у помоћ, и како је нагло и срдито ударио на »Рвате пишце и коњике« и како је »силни јунак Бркљачић војвода а старином Павловићу кнеже« на Турке јуриш учинио, и на бојишту пао и с њим

многи јунаци, али су ипак принудили Топал-пашу и Турке, да су плећа окренули и у планину побегли. И ту Фра Андрија не помену ни једном речи Црногорце, да су у том боју с Топал-пашином војском били, и онако се јуначки понели. Ја нећу да кажем да у војсци Корнеровој, није било нешто и Црногораца; али да без Црногораца Корнер не би тада ни био ни узео Нови, као што по Сими Милутиновићу, многи рекоше и опетоваше, то, да не кажем што друго, то се не може рећи ни написати.) Па за награду тај исти владика (опет продужује Дучић) би отрован од својих новијех гостију — Мљетачких Латина — на Цетињу, да би се ту, као римска пропаганда одржали; (тако сигурно пише тај писац, а не зна сиромас, ни које се године владика Висарион преставио!) али им (Латином) смрси конце и поквари Сулејман паша Скадарски, који дође с војском на Цетиње, (Ваљда га свесни Црногорци пустише и пропустише кроз кланце?) те Латине протјера, а манастир до земље сруши. *Тако се Цетиње очисти од Мљетачке и римске пропаганде и њезинијех себичнијех умишљаја!*“

»Не бјеше доста мученичкој Црној Гори, што јој тада потурице утробицу трзаху; него и латинска пропаганда покуша, да јој забодe нож у већ рањено срце! — Али и једни и други у Црној Гори пропадаше.«

Тако се завршује то место из Дучићеве »Монографије о Црној Гори«, која је штампана први пут 1874., а нешто исправљена нашла места у 3. књ. његових »Књижевних радова«, и ја, саопштивши то место, изгубио сам сасвим вољу, да и даље коментаришем мудра разматрања Дучићева о провидности Божјој, која не даде да се у последњој десетини XVII. века утврди на Цетињу и у Црној Гори »римска пропаганда са својим себичним умишљајима,« и која провидност послужи као оруђем Сулејман-пашом Скадарским, којег ваљда због те службе и Црногорски владика Василије, у својој, у Москви штампаној 1754. »Историји« назива *„славним Сулејман-пашом од Албаније“* (в. »Летопис М. С.« књ. 68., стр. 17.), а савремени немачки католички писац ваљда из противног узрока *»der tollkühne Solyman Bassa von Albania, ein entmenschter Mensch und blutdürstiger Thrazier.«*

Тако пише архимандрит Дучић 1893., а Пипери и наиме: војвода Раич, Цетко (Цветко, Цетко и Ћетко) Пилетин и Јанко Вукадинов и сви остали Пипери почетком октобра 1692. писали су — не Которском провидуру, већ баш оном нашем познатом »старом кавалијеру« Живу Грбичићу, које је писмо исти примио 20. октобра и. г.: »Господину кавалијеру староме в. д. п. (вел. драги поздрав). А по том, како се паша врну с Цетиња с великом војском, сва се земља препаде, јере хоћаше ударит на нас; али како би велика вода и погибоше многа господа, и паша се рани, тере поће да се вида; и тако ми од зла се уклонисмо. *Жалимо манастир, али с Богом и с господом лако га саградимо.* А вира ти Божа, многе су господске главе биле сломљене и каде се врнуше у Подгорицу, никаква весеља не би, и такођер када у Скадар дође. Ми смо Божи и ваши, и тако ти не рьргуба *твој сол и хлеб*, (то ја не разумем шта је, али тако пише; а у талијанском преводу стоји: *così il vostro sale et pane non ci diventa leprosi*) ми смо ваши. И послѣ ни от онога по калођеру докле и ми дођемо. С Кучима се умирисмо, (о умиру том између Куча и Пипера, помиње изванредни провидур у Котору, Никола Ерицо, у извештају свом Сенату од 6. нов. 1692. *ibidem*, стр. 103.) али квар (*sangue*) платит не можемо, а ни (нам) свите не дадосте, које ни (нам) сте обећали и не дали; него ви (вам) се молимо, подајте ни речене четири свите, јере ни (нам) је велика невоља; и роцилисмо се (ротилисмо се, заклели смо се), да их дамо нашега Божића. *Бит ви је казао* (биће вам казао) кнез от Пљѣшиваца, бит ви је рекао, како сви иђасмо с њима на Цетиње, на помоћ, али не приспијесмо, него сретосмо глас, да се паша врати. Али прије не могосмо, јере му син бијеше на Подгорицу, три хиљаде војске, и нетом чусмо, јер се маче и поће на Ријеку су двије лубарде, да бије манастир, ми се дигосмо. Прије бисмо писали, али докле се није сва војска разметнула, нијесмо могли. И послѣ ни хартије, и Бог те веселио.« Писмо то Пиперских главара приопштио је С. Љубић у Х. књ. »Starina«, на стр. 24., а талијански превод истог писма, наћи ћеш у поменутом зборнику Млетачких извештаја, на стр. 101.

Остаје ми још, да с две три речи поменем Бају Пивљанина, и смрт његову с дружином му на Вртијељци, брду, по сата испред манастира Цетињскога, о ком Баји Пивљанину баш сада у »Нашем Добу« пише бијографију или »Живот и дјела Б. П.«, неки Т. Н. Љешевић, приказујући ту бијографију »госпођици Василији.«

Но нека Т. Н. Љешевић даље пише »Живот и дјела Баја Пивљанина«, док нам на крају тога живота не каже изворе, по којима је саставио »живот и дјела тога херцеговачкога јунака.« Јаћу се међу тим позабавити мало с г. Павлом Ровинским, тим многоуваженим руским писцем, који у великом свом делу: »Черногорија в еја прошлом и настојашчем« (С. П., 1888.) пише на стр. 486. до 488., како су 1684. Австрија, Пољска и Венеција снова објавиле рат Турској »и приглашајут к јетому сојузу Черногорију, котораја конечно не заставила себја ждат;« и како су тада, кад су Венецијанци опсађивали »Нови« (Castel-Novo) 1687., Црногорци с владиком Висарионом пошли »на встрјечу главному турецкому војску под предводительством Топал-паши, и зајдја в тил нанесли ему такое поражение, что он бјежал оставив на мјестје 300 человек убитими и 7. знамен.«

Ровински каже, дакле, да је од војске Топал-пашине пало на месту *300 људи*; Ђ. Поповић вели, да је убијено 700 Турака, али је то данашњим Црногорцима мало, и они се воле позвати на оно место у »Горском Венцу«, где се каже:

„Топал-паша су двадесет хиљада
„Да поможе Новоме хиташе,
„Сретоше га млади Црногорци
„На камено поље поуздано;
„Турској капи ту име погину,
„Мож' и данас виђет коштурницу“ —

(в. напомену у Решетарову издању, 1890. стр. 151.), као на пр. Марко Драговић у делу: »Василије Петровић«, стр. 19. — него да испитују, с колико је војске дошао Топал-паша, да одбије Млечане од опсаде Новог, и ко је управ потукао ту турску војску.

Даље помиње Ровински, како су Црногорци 1688. нападали с Млетачком војском на Турке у Албанији и Херцеговини, и како су заједно с Млечанима заузели *Грахово*, прогнавши 15 хиљада турске војске, »а через два гола после јетого (1690.) Сулејман-паша скадарскиј врасплох напал на Черногорију, проник до Цетиња, взорвал порохом манастир и дворец Иван-бега и с торжеством возвратилсја назад, предав по пути град Обод и Рјеку в руки ренегантов. Јетот бил закључителниј акт в цјелом периодје атак Турции против Черној-Гори в продолжение почти двух сот љет.« Но да тај разор Цетиња од Сулејман-паше, 1692. (а не 1698.), није био »закључитељниј акт в цјелом периодје атак Турции против Черној-Гори в продолжение почти двух сот љет,« већ само закључитељни акт од неколико година, а наиме од 1688., то јест од времена, кад су Црногорци, збацив са себе турски јарам, стали уз Млечане војевати против Турске, — то је већ горе казано.

А што се »факта нашествија турок на Чернују Гору« тиче, то оно, — нашествие — по речма Ровинскога — »удалос им в сљедствие особенних обстојатељств, именно всљедствие бившеј тогда внутреннеј неурјадици, наступившеј, как думајут њекоторие, в времја безвладичија, когда владика Виссарион умер скоропостижно а новиј ешче не бил избран, о чем паша бил предувједомлен черногорскими потурченцами, и они же служили ему проводниками до Цетиња.«

Владика Висарион преставио се збиља на крају јуна 1692. и те исте године у септембру месецу продро је Сулејман-паша с војском до Цетиња, кад игуман Сава још није био постављен за владика Цетињскога.

»Из Котора по приказанију республики — наставља Ровински — послан бил в помощ Черногории отряд в 1560. чел. под предводительством Зана Грбичича; отправилсја также Бајо Пављанин знаменитиј герцеговинскиј арамбаша, проживавшиј в то времја между Котором и Перастом со 60 своими удаљцами. Но Грбичич по всјем вјеројатијам увидјевши, что сами Черногорци не намјерени сопротивљатсја, вернулсја назад; а Бајо пошел на встрјечу туркам, и засјев близ дороги с Рјеки, под горој вертиел-

ској, првиј открил по ним огоњ; но не поддржанниј никјем из черногорцев, погиб на мјестје со всеју своеју дружиној. Милакович говорит, что Сулејман-паша зањал Цетиње тољко после кровопролитњешјеј битви; но тогда не мог би так погибнут Бајо Пављанин со всјем своим отрјадом, коториј держал Вертиелку, пункт дјействительно самиј важниј на пути от Рјеки, а кромје его тут не оказалос никого.»

Ето тако пише и то каже — не Љуба Ковачевић или Станоје Станојевић већ главом — Павао Ровински, најбољи пријатељ данашњим Црногорцима; — па што онда изврћу ти Црногорски писци и писари и неистинито пишу и уверавају „*да је жестока борба без престанка трајала пуније осам дана*“ на брду Вртијељци, но паша (Сулејман паша), не могавши продријети кроз витешко срце Црногорско, учини пријевару, те потајно пошаље војску на сјеверну страну, пак преко Комана и Чева сиђе у поље Цетињско и т. д. (в. Медаковићеву »Повјесницу Црне Горе,« стр. 39. и 40.; Ђ. Поповића »Историју Црне Горе,« стр. 81.).

»А *Бајо* пошел на встрјечу туркам, и засјев близ дороги с Рјеки, под горој Вертиелској првиј открил по ним огоњ, но не поддржанниј никјем из Черногорцев погиб на мјестје со всеју своеју дружиној,« вели поштени и многољубими г. П. Ровински.

И Фра Андрија Качић, кога у наше дане славише и прославише и Томановић и Живаљевић, у »Песми од витезова Которских« помиње међу њима и Бају:

Змија бише Николић Сердаре
Кано витез Јанковић Стојане,
Придивком се Бајо зовијаше,
Често турске главе одсицаше
Великога рата од Кандије
Не бијаше жешћег мејданције;
Крајину је турску поробио
И мејдане многе задобио,
Ал' погибе с Турцим бојак бијућ
На Вртељца испод Горе Црне.
Витешки је Бојо погинуо,
Дванаест је глава одсејао.

(в. »Razgovor ugodni«. Млетачко издање, 1801., стр. 246.; Загребачко, 1892., стр. 332.) — »Витешки је Бајо погинуо!« Дабогме да је витешки погинуо Бајо, а како су се том приликом понијели витешки Црногорци? Но на то је питање одговорио већ Рус, и велики пријатељ Црногорски П. Ровински.

И ако П. Ровински има право, како је могло оно коло Црногорско у »Горском Вјенцу« онако запевати:

Три сердара и два војевode
Са њихово триста соколова
Соко Бајо су тридест змајева
Мријет неће, док свијета траје,
Дочекаше Шенђера везира
Уврх равне горе Вртијељке
И клаше се љетни (?) дан до подне
Не кће Србин издати Србина (?),
Да га свијет мори пријекором,
Траг да му се по прету кажује
Ка' невјерној кући Бранковића (??),
Но сви пали један код другoга
Цјевајући и Турке бијући (???)

И ако Рус Ровински има право, онда не знам, како је могао архимандрит Дучић у »Орлићу« Црногорском, 1867., на стр. 36. у ноти, написати: »Но да су се Црногорци јуначки и жестоко са Сулејман-пашом на брду Вртијељки побили, *то је права и фактичка истина?*«

Ја то само питам, а он — архимандрит Дучић, ако му је воља, нека се за ту *фактичку* истину препире с поменутиm руским писцем.

Још ћу да поменем оно место у народној песми, која је приопштена у књизи 68., стр. 147. »Српскога Летописа« 1845., под насловом: »Бој Турака и Црногораца на Рјеки Црнојевића *године 1692.*« (у самој песми нема помена о тој Реци), где се каже:

А покличе (Богдановић Иво, кнез Његушки)
младе Црногорце,
Удрише се огњем из пушака.
Ту се бише (с војском Ахмет-пашином)
два бијела данка,

С обе стране многи погибоше,
А када је друго вече било,
Побјегоше Турци низ нахију
На Вртјелки (о)сташе Црногорци,
Ту погибе Пивљанине Бајо
Од Пераста први арамбаша
И барјактар Маричевић Нико
А и шњима много витезова.

Вук у свом »Рјечнику«, 1852., помиње под *Вртијељка* главица у Црној Гори: »Побјегоше Турци низ нахију, Црногорци сташе на Вртјелку.« Да ли је Вук та два стиха узео из те народне песме у »Летопису?«

Бајо је Пивљанин погинуо, дакле, на Вртељци, главици у Црној Гори, која се главица већ у Иванбегову Хрисовуљу, 1485., помиње (в. Миклошић »Mon. serbica«, стр. 532.). »Како ходи поут от Цјетиња к Вртјелци« — но да ли је погинуо он баш 1692., кад је Сулејман-паша продро до Цетиња, или другом приликом?

Марко Драговић у поменутој већ више пута књизи: »Василије Митрополит« пише на стр. 19.: »Кад је хтео Сулејман-паша од Арбаније да удари на мљетачко приморје, Црногорци су послали војску и предусрели пашу на Вртијељку, и ту се побили с њим и вратили Турке натраг. *Овде је погинуо знаменити јунак Бајо Пивљанин.*« После тога помиње Драговић редом друге бојеве и погибије Турске на Суторману, на Шестанску Гору, на Водник, на Цариње и тек после сметенога тога причања и помињања, помиње он напослетку и разрушење манастира Цетиња 1690. за владе митрополита Висариона Баице, те би по том Драговићеву излагању Бајо Пивљанин био погинуо пре 1690. а не 1692.

У већ више пута помињатом Богородичнику од 1602., има на другој страни листа 118. и ова летописачка белешка: »ва то лето 7193.—1685. престави се владика Рувим Бољевић и ва лето погибе Баја Пивљанин с дружином 1685.« Но те године били су Црногорци још под Турцима, а ја мислим, да је онај калуђер, који је то прибележио, помешао владику Висариона с владиком Руфимом II., јер се Висарион престадио 1692., а те је исте године

погинуо и Бајо Пивљанин, као што је записано у натпису оној народној песми, приопштеној у 68. књ. Матичина »Летописа.«

Вук Караџић напомиње у III. књ. »Срп. народних песама,« (Беч, 1846.) на стр. 448.: »Бајо је Пивљанин живљео *на свршетку* XVII. *и у почетку* XVIII. вијека. У Црној се Гори приповиједа (као што спомиње и г. Симо Милутиновић у »Црногор. и Херцеговачкој Пјеванији« на стр. 95.) да је ондје на Цетињу погинуо од Турака 1712.«

Да ли се кадгод у Црној Гори приповедало, и да ли се где и данас приповеда, да је Бајо Пивљанин онде на Цетињу погинуо 1712., ја не знам, али то знам, да Симо Милутиновић у »Црногор. и Херцегов. Пјеванији« и то нити у I. чести (Будим, 1833.), нити у оној »Пјеванији« што је Ч. Ч. Ч. издао у Лајпцигу 1837., нигде не спомиње и не каже, да је Бајо Пивљанин погинуо 1712., и Симо је Милутиновић приметио на стр. 95. прве чести само ово: »Ђе се Бајо родио, и како и ђе живео, зна се; па ево нек се чита како је умро: Дош'о је био су *шесет* других Ускоках у помоћ Црногорцима против Турака и близу испод манастира Цетињскога је у главици, Вртијељка званој, погинуо са својом дружином, и ево му гроба у Цетињском пољу код цркве Доњокрајске, а од мене му нек овде надгробно:

Свој тко живот за општински даје,
Он му текар у пјеснам настаје,
Бог да прости Баја Пивљанина,
Осветио Срба у Турчина.

То је и толико је споменуо С. М. о Баји Пивљанину у »Пјеванији«, а у својој »Историји Црне Горе«, пише на стр. 27.: »Но Турци по високомјерној развојеватељах гордости не хоћаху то још вјеровати, да Црној Гори посве ништа не могу, него опета дигну војску на њих; пред војском за серашћира био је Сулејман-паша Бегајлија из Скадра. Он како вјешти Црној Гори употребио је за олакшање успјеха и оне потурице Црногорске, *и многе друге лакоумне* (наравно између самих Црногораца) *те га радостно срету, прифате и по маломе супротивленију* при Вртијељци (гора у Ријечкој нахији испод Цетиња),

ђе ти славни витез Бајо Пивљанин су шесет других погине, изведу Сулејмана и сву његову војску на Цетиње; ту он упут у лагум дигне манастир и двор господарем Иваном Црнојевићем сазидани, пак се отоле опет у Скадар измакне.»

И ту, дакле, каже С. М., да је Бајо Пивљанин погинуо тада, када је Скадарски санџак Сулејман паша пошао с војском на Цетиње, и кад су њега и његову војску потурице радосно срели и прихватили *Црногорски лакомци* и извели на Цетиње, а то је било 1692., те се и опет не зна, откуд у Вука 1712.?

Црногорци певају, приповедају и пишу у својим историјама, да је 1712. напао био на Црну Гору Ахмет паша, и да му је до ноге потучена војска на Цареву Лазу; а у горе поменутој песми Црногорској, у којој се каже, да је на Вртељци погинуо Бајо Пивљанин, каже се и то, да је турском војском владао паша *Ахмет-паша*, за коју је песму знао и покојни Вук, па је, може бити, по имену вође турске мислио, да је Бајо Пивљанин погинуо 1712., када је доиста турском војском владао Ахмет паша.

Вук помиње даље на поменутој стр. 448., III. књ., да се у Перасту (где је Бајо Пивљанин зими проводио) приповеда, да се »Бајо Пивљанин ондје звао *Никола сердар*: по свој прилици му је крштено име било Никола, а Бајо надимак; а сердарство ваља да су му дали Перештани.« За чудо, да се Вук, који је »Разговор Угодни« ффра Андрије Качића знао на изуст, пишући ту напомену, није сетио онога места у песми Качићевој: »О витезовима Которским«, где је споменут и „*Николић Сердаре* придивком се Бајо зовијаше,« које сам горе цитовао, и оно друго место, где исти ффра Андрија сам пита, и сам на питања одговара на стр. 259. Млетачкога издања:

Ко бијаше Николићу Бајо,
Ко ли витез Ивановић Марко,
Него млади старином Бошњаци,
Ол' Бошњаци оли Херцеговци.

Према томе мислим, да се арамбаша онај, који је у септ. м. 1692. на Вртељци у Црној Гори, са својом дружином славно погинуо, звао по имену и по презимену *Бајо Николић* и да »Бајо није придевак,« као што је

Качић, или ти »надимак«, као што је Вук мислио; и да се Николићем називао по оцу Николи, а Пивљанин по старевини као што сам он у песми казује:

Јесте Шива моја старевина,
А Безује моја постојбина.

А што се његова сердарства тиче, то, ако је збиља Бајо био сердар, нису му сердарство дали Пераштини већ Млечани, под заставом којих је он и војевао са својом дружином, као и друге арамбаше што су чиниле, и уз које Млечане, војујући и бранећи са својом дружином на Вртељци пролаз Турцима у поље Цетињско, он је и погинуо.

Соко Бајо су тридест змајева
Мријет неће док свијета траје.
Дочекаше Шенђера везира
И клаше се љетни дан до подне,
Не кће Србин издати Србина —
Но сви пали један до другога
Цјевајући и Турке бијући.

Соко Бајо и његови змајеви тако, а Црногорци? Али већ је Чубро Чојковић Црногорац казао, и већ је Рус, велики пријатељ Црногорски исказао, шта су тада Црногорци радили; и ја нећу да позлеђујем старе ране, но само ћу скромно да запитам: с којим је правом могао владика Петар II. испред стиха »Соко Бајо су тридест змајева« ставити она два стиха:

Три сердара и два војводе
Са њихово триста соколова,

кад за три сердара и две војводе, и за њихових триста соколова нико ништа не зна? И зашто је он, песник »Горскога Вијенца«, смањио број Бајових змајева од 60 на 30? И зашто он онога везира, којег је соко Бајо дочекао уврх равне горе Вртијељке назива »Шенђером везирем«, а не Сулејман-пашом, кад нити стриц и претходник његов Петар I., нити учитељ његов С. Милутиновић, нити секретар му Д. Милаковић, не зову Сулејман-пашу Шенђером везиром? Или »Шенђер везир« појетич-

није звучи од Сулејман паше? Ако је то и ако је појетама и молерима све слободно; онда узимам стављена питања натраг, и нећу никога да питам, већ ћу о том »Шенђеру везиру« да напоменем нешто, што коментатор »Горскога Вијенца« није поменуо.

С. Милутиновић помиње у »Историји Црне Горе« на стр. 25. »вјеројатно приповиједање, по ком је у вријеме митрополита Руфима II. некакав силни *Синђер паша* војском ударио на Боку и на Котор доходио, опколио га и био са Праћишта својом чудноватом лубардом, и да је граду отоле много јада задавао; но у Котор се намјерио бјеше неки Кчевљанин поп Драгојевић, који гледајући, како Латини гађу лубардама својима с града, ема не погађају, замоли се, да му допусте, да он лубардом помјери, то му допуштају, и тако му Бог подари срећу да првијем умјери хицем они на Праћишта турски топ посред устах и заглави га. А попу даде принцип Млетачки за то медаљу и до смрти плату.« То се исто казује и у »Горском Вијенцу« на стр. 159. Решетарова издања 1890.

У X. књ. »Starina« има на стр. 25. и даље писмо од 7. јан. 1757., у ком се владика Сава и Василије с Црногорским главарима, жале Млетачком дужду на проглас, што је Которски сопра-провидур издао против Црногораца, и у том жаобном листу напомињу они и ово: »Cotesta serenissima repubblica vostra per parte di noi altri ha sperimentato innumerabili volte la nostra fidelta, vulore et prontezza nelle passate e memorabili guerre di Cipro, Candia, Morea, C. Nuovo, Zarina, Trebigne, Vuodnik, e Monie Scestan, Sutorman, Vuartievka e Senghir Pasca sopra Cattaro e Zetigne etc.«, што је Марко Драговић превео на стр. 65. поменутог свог дела овако: »И ваша преведра Република више пута видјела је нашу вјерност, храброст и постојанство у прошлијем ратовима од Ципра и Кандије, од Морије и Капћел-Новога, од Царина, Водника, Шестанске горе, Сутормана, *Вртијелке*, *Шенђера паше*, кад удара на Котор, Цетиња« и т. д.

Поменућу још и то, да у другом писму од 17. јула 1757. митрополит Василије напомиње дужду и господи Млетачкој, да је у боју на Вртељци само од његове породице славно погинуло њих четрдесет. Но на то хвастање

митрополита Василија не треба се много обзирати. Нај-
после, ако су збиља уз сокола Пивљанина Баја и 40 јунака
од породице Петровића или племена Његуша на Вртельци
славно пали, нека је и тим безименим јунацима слава, а
њихови потомци нека имаду увек на уму и нека знаду, да

Свој тко живот за општински даје,
Он му текар у пјеснам настаје.

Ја споменух само смрт, славну смрт Баја Пивљанина
на Вртельци у септембру 1692., а Т. Н. Љешевић, који
још једнако пише у подлиску »Нашег Доба« живот и
дјела Баја Пивљанина, и једнако и без прекида приказује
работу своју госпођици Василији, нека исправи месец и
годину и место смрти Бајове, ако мисли и зна, да соко
Бајо није погинуо на Вртельци у Црној Гори месеца септ.
1692., већ на другој главици и другом месецу и другој
години, и нека к томе придода и дан онога другога месеца,
и да л је пао у зору, око подне или пред вече. Љешевић
зна, у који се дан и у које време дана и ког месеца и које
године и где се родио Пивљанин Бајо, па ће, ваљда, знати
тачно, и кад се скончао тај највећи Херцеговачки јунак
XVII. века. И ја бих још само лепо замолио овом при-
ликом г. Љешевића, да нам на крају своје бијографије
Баја Пивљанина каже, откуд он зна, да се »соко Бајо
Пивљанин родио у оној кућици, коју је он већ описао,
у бајну зору 9. маја 1643. године?« и откуд он и то
зна, да су »око половине мјесеца маја 1661. дошле двије
пашалије на Руднице?« И откуд зна он, — но нећу даље
да му досађујем с питањима, већ остављам човека на миру,
да нам лепо исприча цео живот и сваколика дела Баја
Пивљанина, »највишега борца свога доба.«

Опростивши се Љешевића и његова састава: »Живот
и дјела Баја Пивљанина, приказиваног госпођици Васи-
лији,« морам се опет вратити г. Павлу Ровинском, који
је приопштио у овогодишњем руском »Журналу мини-
старства народнога просвештенија.« Чест СССХII. (1897.,
бр. 8., отд. 2.) статју: »Черногорија в историј и литера-
турје Италиј и их взајмное политическое положение,«
коју је он написао пошто је добро проучио онај зборник: »Il
Montenegro da relazioni dei proveditori Veneti (1687.—1795.),«

с којим сам и ја у овом бескрајном приказу, и себе и своје читаоце мучио и баш намучио. И сада, кад је исти г. Павле прочитао извештаје у том зборнику о првом »разгрому« на Цетиње, у септембру 1692. (стр. 89.—101.) сад одрешило вели и пише Рус, да *Црногорци нису били хтели бранити Цетиње против Турака.* »Из всего јетого јасно — то су речи знаног сваком Црногорцу Руса Павла на стр. 229. поменутога састава — что народ (Црногорски) не принимал участија в заштитје Цетиња против Турок, по тому, что не хотјел помагат чужим људјам, которие *самовольно* пришли, что би управљат им, не справљајас с его волеј и дјејствуја вопреки народному духу. *В Турках Черногорци на јетот раз видјели своих освободителеј и не ошибалис в том* так как веницианци покушалис разпространит своју власт и на церков, отравивши по народној молвје и владика Виссариона.«

Устегни се, обуздај се, немој да се распалиш и помамиш од љутости и гнева, млади Црногорче, кад прочиташ те речи тога Павла Руса, и кад поредиш то што сада пише тај Рус, о твојим славним и прослављеним прецима пре две стотине и неколико година, с оним простим и простосрдачним казивањем твога Петра I., светог владике, који је записао о том ово и овако: »Ови Висарион Баица на позивање бивше републике Млетачке подиже Црногорце у помоћ Млетачку против Тураках, но Турска сила под предводителством Сулејман-паше Скадарскога, обративши се на Црну Гору, *и послѣје жестокога и врло крвопролитнога* боја изиде на Цетиње, и разори манастијер, којег Иван-бег бјеше саградио. А то се догоди за то, што Зано Грбичић, властелин Которски, кога бјеше република су 1560 војске послала, издаде Црногорце и побјеже у Котор. Тако Црногорци, изгубивши много своје браће и манастијер, изгубише и своју слободу, дајући помоћ реченој републици.«

Истина, да није истина, да је Зано Грбичић, властелин Которски, издао Црногорце и побегао у Котор; истина, да и оно место у владичину причању: »Сулејман обрати се на Црну Гору и послѣје жестокога и врло крвопролитнога боја изиде на Цетиње,« није баш јасно и не зна се, с киме су Турци онај жестоки и крвопролитни бој

били: да ли с Црногорцима или с Млетачком војском, којој војсци главни заповедник није био поменути Зано Грбичић, већ ванредни провидур Которски Никола Ерицо, који је и потписао акт о капитулацији Млетачке војске на Цетињу дне 17. (27.) септ. 1692.; али тек владика Петар I. нити је мислио, нити је написао оно, што сад пише Рус: да Црногорци нису ни хтели бранити Цетиње, »Кремљ« свој, против Турака.

И ако доиста »народ черногорскиј не хотјел зашчишчат Цетиње,« као што ето сад уверава г. П. Ровински; онда слободно у новом издању »Горскога Вијенца« бриши и избриши она два стиха: »Три сердара и два војевode, са њихово триста соколовах.«

Но питање: да ли Црногорски народ није баш хтео бранити Цетиње против Турака, или се, може бити, препао био од силе турске (Сулејман-паша је пошао на Цетиње с 8000 војника, а имао је у резерви још 4000 и уза њ су пристали били Кучи и Клименте, два најхрабрија племена) и напустио бој с јачим од себе и од талијанске војске; — питање то више се тиче Црногораца, па нека данашњи научници и мударци на Цетињу, расправе питање то с поменутим Русом Павлом, а ја ћу да испишем, шта даље пише тај руски писац.

»Самого владика Виссариона довели венецианци до крајнаго униженија. Нужда застављала его обрашчатсја к ним за помошчју; а они не давалис даром. (А који је народ и која је сила икада давала помоћ другоме народу »даром«?) Ми цитировали одно писмо, в котором владика и главари признајут себја подданими Венеции (то писмо од 8. нов. 1688. ја сам већ напред у овом приказу приопштио у целини;) а другое писмо »от *бискупа* от Цетиња и свијех старешинах от Црне Горе« генералному проведитору Далмации заканчиваетсја такоју универзителноју фразоју: »и вашего господства *вешту* целивамо.« (Писмо је од 19. маја 1688.). В начаље при том не стоит имја: ни митрополит ни владика а »бискуп.« По всему видно, што митрополит јетот сошел уже с висоти своего сана, и потому врјад ли пољзовалсја бољшим уважением и преданостију своего народа, от котараго сам отдалилсја окружив себја иноземноју и иновјерноју стражеју (и то пише Рус, којег

су преци стари *Словени* у другој половини IX, века позвали из Шведске Варјашко иноземно племе звано »Руси«, да дођу у земљу њихову велику и обилну, у којој »њет нарјада«, те да кнезују и владају њима; и стари Нестор пише, да су се по тим шведским Русима, који су Словенима и основали државу, сва словенска племена прозвана »Руси.«) По јетому венецианцама отрављат его било не дља чег; а естевеннаја смерт может бит, тољко избавила его от судби владики Мардарија, хотјевшаго вовлеч свој народ в унију с Римом.«

На то зановетање Русово напомену ћу, што се »бискупа« тиче, само то, да се и истоимени Црногорском Висариону владика или митрополит Херцеговачки Висарион на писму, писаном у Требињу 24. априла 1596. потписао овако: »Ја Висарион бискуп од Херцеговине потписују више речено писмо са свијема мојими подложници« (в. Mikloschich, »Slavische Bibliothek,« II., 292).

А што се оне »унизитељне фразе« тиче »и вашег господства вешту (аљину) целивамо,« коју употреби владика Висарион о свима старешинама Црногорским у писму од 19. маја 1688., напомињем г. Ровинском, да и Сава *Петровић* митрополит, дакле митрополит из славне породице Петровића, који је најдуже од свију владика управљао Црном Гором, писмо своје од 27. октобра 1770. управљено дужду Млетачком завршује »унизитељном фразом«; »вашој преведрој републики понижени и облегани и добровјерни богомољац митрополит скандарински и приморски *целивам ваше скуте Савва Петровић*« (в. »Starine« књ. X. 36).

Радо пристајем уз г. Ровинскога, који, противно записаном у Летопису Цетињском Црногорском казивању, пише и тврди, да је владика Висарион наравном смрћу умро, и да Млечани на Цетињу нису имали узрока, да трују и отрују владику Висариона, и жао ми је, што не могу да усвојим и оно даље мишљење Ровинскога, по ком је »естевенна« смрт избавила можда Висариона од судбе владике Мардарија, и то не могу да усвојим с тога, што не знам, како се тај владика Мардарије скончао, и да ли је он збиља каменан или, као што Црногорци говоре, под гомилу вргнут.

Висарион се представио, као што је већ казано, на крају месеца јуна 1692. и тада је требало обичним начином попунити упражњену владичанску столицу, но у истину не би попуњена та столица ни те, ни године по том, и то, као што сам већ казао, с тога, што се с две противне стране покушавало попуњење исте столице.

С једне је стране хтео патријар Пећски, Калиник, креатура турска, да постави владiku на Цетињу, који би био такође креатура турска, а с друге је стране хтео прави патријар српски Арсеније III. Црнојевић, који је и Висариона посветио био за Цетињскога епископа, и који се тада задржавао у Коморану под крилом ћесара и краља Угарскога, да преко негдашњег митрополита Београдскога, Хаџи-Симеуна Љубибратића, и још неких српских владика, који су се склонили били у Боци Которској под заштиту дужда Млетачкога, постави прејамника владици Висариону на епископској столици. Али Млетачко господство, које је тада утврдило било своју власт у Црној Гори, а на име на Цетињу, не даде, да се ма који од оних, који се тада јагмили и отимали за то владичанство Цетињско, постави за владiku, већ, као што обично бива у таким случајима, остави тадашњег игумана Цетињскога манастира, Саву, да управља (администратора) тим владичанством, који је, као што је известио генерални провидур дужда у Млеткама, »благорасположен Вашој Светлости,« и ком је наклоњен и сам народ тамошњи (Црногорски).

»Владика дјејствитељно тогдa не бил вибран, пише г. Ровински на поменутом месту, и управљао вјеројатно упомјанутиј в донесенију аббат (игумењ); но когдa Турки нахлинули, народ не хотјел зашчишчат Цетиње. После јетого Латини из Цетиња убралис, не чувствуја себја безопасними, и народ опјат по старому порјадку вибрал себје владикоју Савву из с. Очиничеј из окресности Цетиња.«

Кад је, и које је године, и колико је пута *биран* игуман Сава за владiku Цетињскога, то нећу сада да претресам, већ ћу само да кажем то, да је тај Сава *посвећен* за владiku 27. нов. 1694. А пред тим, но те исте 1694. 4. маја, писали су из Црне Горе »кнезови и старјешине и вас поштовани збор Црногорски« и јављају у

том писму шофра- (сопра-) провидуру од Котора и Албаније и Новогa, Алвизу Марцелу, како су на место по којнога владике Цетињскога Висариона, изабрали за свога пастира душевнога и старјешину истогa владика *Саватија*, што је био и досад потврђен, »такођер и посад свом нашем вољом стављамо и потврђујемо, како више рекосмо, и по заповиједи преосвештенога архиепискупа Арсенија Црнојевића, патријарха српскога. За то дајемо на знање вашему пресвијетлому господству, да га смо сви контенти узет.« И потписали су се: »Ми *слуге и подложе* вашегa пресвијетлогa господства вас збор Црногорски.«

И шта су уопште ти кнезови и те старешине, и тај васколики збор Црногорски имали да јављају сопра-провидуру у Котору, да су они својом сувереном влашћу изабрали за свога пастира душевнога тога и тога, и да кажу у писму том да су контенти узет за владика тога, кога они изабраше и потврдише? Зар Црногорци и после 1692., које их је Скадарски Сулејман-паша »ослободио« од господства Млетачкога, не имадоше потпуне своје народне и народно-црквене аутономије, већ су морали доставити до знања Млетачком сопра-провидуру у Котору име онога, којегa су по заповиједи српскога патријарха Арсенија Црнојевића изабрали и потврдили? Или да узмеш да нису морали ни јављати ни пријављивати, -- но што се онда без сваке нужде потписаше онако на оној књизи?

Црногорски народ, који у септембру 1692. као што пише г. П. Ровински, омрзнуо на господство Млетачко, не хтеде да брани Цетиње против Турака, већ пусти да Турци продру у срце Црне Горе, и да разоре манастир, и тај исти народ, наиме кнезови и старешине и вас поштовани збор Црногорски, пише 4. маја по римском календару, 1694. сопра-провидуру у Котору, и каже му у писму, да су они свиколици контенти узет за владика Саватија и потписују се: »ми *слуге и подложе* вашегa пресвијетлогa господства!!!«

Покојни је Милорад Медаковић, живећи неколико година међу Црногорцима, мислио (и како да не мисли, кад је, као што сам каже, »имао времена и прилике, да позна Црногорце са сваке стране,« те је збиља мислио) да их је познао, и премда му је покојни владика Петар II.

једном приликом рекао, да он Црногорце не познаје, и како само да их он (Медаковић), јабанац, познаје, кад он сам, владика Петар II., који је прави Црногорац, родио се и узрастао међу њима и господар им је, па их још не познаје; — то опет није сметало Ђорђу Поповићу, да похвали Милорада Медаковића још за живота његова, и да каже и напише двапут у једној (1896.) години, како М. Медаковић »зна Црну Гору боље но ико.«

Но најпосле нека је знао и нека је најбоље познавао те Црногорце покојни Милорад Медаковић, само не знам, шта је, читајући то тврђење Ђокино, у себи помислио г. архимандрит Дучић, о којег се познавању Црне Горе и Црногораца онако похвално изразише и покојни Даничић и Кујунџић и живи Стојан Новаковић, као што кажу и посведочавају и Ђакомо Ђудина у предговору свога дела: »Storia del Montenegro (Crnagora),« штампаног у Сплету 1882.. на стр. 9. и 10., а недавно Antonio Martino у књизи: »Il Montenegro«, изданој у Турину, 1897., на стр. XIV.; и како ли се на ту тврдњу Ђ. Поповића осмехнуо Рус Павле Ровински, који у предговору свога великога дела о Црној Гори, помиње онај разговор владике Петра II. с Милорадом Медаковићем.

А остале млађе знанце и познаваоце Црногораца нећу ни да питам, шта они веле за ону изреку Ђ. Поповића, и да ли они познаше добро данашње Црногорце и не питам, какви су били они Црногорци, који 1692. плунуше, а године 1694. дне 4. маја по римском полизаше и потписаше се: »ми *слуге* *подложе* вашег пресвијетлога господства?«

На послетку ћу још једну рећи. Не слажем се с г. Ровинским и не мислим с њим, да се из извештаја Млетачких провидура од 1692., приопштених у поменутом »Зборнику« *јасно види*, да Црногорски народ није хтео да брани Цетиње од Турака; но уједно додајем, да није било ни онако као што се од Петра I. па све до данас у Црној Гори и ван Црне Горе о разору Цетиња 1692. причало и писало.

А како је управо било, сазнаћеш, кад прочиташ поменуте извештаје Млетачких провидура, а наиме главни извештај генералног провидура Далмације, Даниела Долфина, писани у Сплету 22. октобра 1692.

Не знам где је, али тек знам, да је Петар II. владика Црногорски рекао и записао:

Ко ћ' уфатит' маглу у висине?

Ко ли Црну Гору покорити?

То је сасвим неумесно и питати данас, али се и данас може питати:

„Ко ћ' уфатит' маглу на висине?

Ко ли познат' дичне Црногорце

у прошлости до смрти св. Петра I.?

Треба још да кажем, колико је дуката или цекиња примао на месец из коморе Которске, по решењу господства Млетачкога владика Висарион, али нећу, већ просто прелазим на *Саву владикау*, с којим ћу завршити ово поглавље.

Кад је патријар Пећски Арсеније III. Црнојевић у позну јесен 1689. долазио у манастир на Цетиње, при митрополиту Висариону, *Сава* је био игуман у том манастиру („*Просвета*“, 1896., стр. 384.), и постригао се у том манастиру, а отачаством је био из села *Очинићи*, као што је сам записао у једној књизи («Rad jugosl. Akademije,» I., 179.).

Исти је Сава записао својом руком у другој књизи (рукописној литургији), да ју је исписао повељенијем владике Висариона, и по престављенију његову (а ми већ знамо, да се Висарион престабио на крају јуна 1692.) принесена му је иста та књига, и он, слуга његов, Сава јеромонах, откупио је ценом 4 златице године 7200. — 1692. месеца јуна 29.

Горе је већ казано, да је по смрти владике Висариона остављен *игуман Сава* од Млечана, за администратора Цетињског владичанства; но у летопису Цетињском пише »ва лето 1692. постави се епискупом Савва Очинић и епискупствова 3 лета и умрије;« а и у оном горе запису цитираном из рукописног Богородичника каже се »по разору манастира (у септ. 1692.) месеца априла дне 16. прве године (дакле 1693.) дође *владика* — — с калуђерима из Махина на Ловћен, а отолен сиђе на *Цетиње*, и пође на Скадар и *глоби га паша*.“ Иза речи владика стоји у

запису реч »саад,« и ја сам већ једном напоменуо, да ће то бити Сава, но ипак би добро било, да се зналац очевидом у ориџиналу увери и каже, како је у ориџиналу. »И глоби га паша (даље се каже у запису) *двести и педесет хиљад ииастров.*“ Нећу сада да питам и разабирам за вредност тадашњих пијастра, али бих ипак рекао, да ће то бити мало много, и откуд да сиромаш Сава плати толику глобу?

Још ћу поменути, да је исти Сава у рукописној књизи »Беседе Јована Златоустога« записао: »Си Златоуст мње смјернаго архијереја, последњег приставника цркви Цетињскеј ђир-Саве, лето 7204.—1696.« (»Rad«, I., 179.) и да се у „*Просвети*“, 1893., стр. 135. помиње запис при владици Сави (Очинићу) од г. 7204.—1696., и по та оба записа од 1696. могло би се узети, да тај владика Сава није умро, како гдекоји пишу, већ 1695., пошто се ето у записима жив спомиње и 1696. Но будући да 7204. од створења света почиње с 1. септ. 1695., те није искључена могућност, да су оба поменута записа писана између 1. септ. и последњег дец. 1695.; то на основу само та оба записа не могу тврдити, да се Сава владика преставио 1696., а не на крају 1695.

Не знам, дакле, које се управо године преставио владика Сава, али знам, да је он протонисан или посвећен за архијереја (не 1692. већ) 1694. и то 27. новембра, у граду Нови званом, повељенијем светјејшаго патријарха Арсенија, а руком митрополита Биоградскога Хаџи-ђир-Симеуна и митрополита Захлмијског ђир-Саватија и Ђерасима; и то »в велицјеј ноужди од господстујушчих.« А то све знам и дознајем из самога записа његова, приопштенога у »Radu«, I., 181.

Сад, ако стоји оно, што Цетињски летопис каже за Саву владику, да је »епискупствовао 3 лета« или, као што је С. Милутиновић напоменуо на стр. 27. своје »Историје«, »владиковао *три године*“, и ако се његово епискупствовање или владиковање има рачунати од дана посвећења његова за архијереја, које је обављено 27. нов. 1694., — онда се мора узети, да се он, владика Сава, преставио на крају 1697.

Али ако се оне три године Савина владиковања не морају рачунати од дана његова *посвећења* за архијереја,

већ ако се рачунају од онога времена, кад је »наречен,« или први пут изабран за владiku, и ако се он, и као само избрани и »наречени владика«, већ називао владиком, као што се и назива у оном запису 1693., — онда ће крај његову владиковању бити на крају 1695., и онда је могао последник његов владика Данило изабран бити за владiku и пастира баш на Ђурђев дан 1696., као што вели М. Медаковић у последњем свом делу, изданом 1896.

Но о том у IV. одсеку или поглављу, а овај трећи одсек завршићу с молбом, управљеном на свеколике Црногорце, и старије и младе Црногорце, који се књигом баве и старине истражују, објашњују и тумаче, да, — ако знаду што више и што боље о владици Сави, и о његовим претходницима на владичанској столици, — то веће, тачније и боље знање своје саопште свету у ком листу, *и лист тај мени прислати не забораве*, за коју љубав бићу им захвалан у души, и трудићу се, да и у напредак пишем о Црногорској историји *sine ira et studio*, колико грешан човек може тако да пише о Црногорским историјама.

„Ко ћ' уфатит' маглу у висине!“

IV.

»Ва лето 1697. скупише се главари Черногорски на збор на Цетиње и изабраше себи за владiku и пастира Данила Његуша Шћепчевића.« Тако пише у летопису Цетињском, писаном око половине прошлога века, а сада, као што кажу, стоји написано на споменику Господара владике Данила I. на Орлову Крсту: »Митрополит Данило, *господар црногорски*. Рођен г. 1677., *ступио на владу г. 1696.*, преставио се г. 1735.«

Помози Боже и свети Никола, свече мој, и *мачем*, којим си »плевели прелести« посјекао, и *лопатом*, »развјевајуштом плевелнаја ученија,« и помози ми при разбирању и расправљању питања: ко има право: да ли онај стари калуђер Цетињски, који је пре 150 година записао, да је 1697. изабран за владiku и пастира душевнога Данило Шћепчевић Његуш, или пак она учена и мудра

господа на Цетињу, која урезаше на подигнутом прошле године споменику она слова и казаше, да је митрополит Данило, *Господар Црногорски ступио на владу 1696.*?

»Ступио на владу митрополит Данило I., господар Црногорски године 1696.« каже се у том натпису; но откуд да знаду то та велеучена и мудра Цетињска господа данас, кад ни он сам, владика Данило, није знао, да је он већ 1696. ступио на владу и постао господар Црногорски, већ се 1699. у једној књизи — а та књига садржала је живот св. Саве — записао овако: »Ва лето 7207. (1699.) месеца јула 16., ва недељу светих отаца купих књигу св. Саве, аз грешни и смирени Данил наречени владика „Цетињски“ (в. срп. краљ. Академије „Споменик“, III. 68. и 69.).

И како да патријар Арсеније Црнојевић, посвећујући 1700. истога Данила за архијереја, није знао, да он с осталим епископима посвећује за архијереја »Господара Црногорскога који је ступио на владу 1696.,« већ у даној му и изданој јуна месеца 1700. синђелије каже, да је он »са сабором састављеним у каштелу Сечују на јепархију Скендерску, по престављенију покојнога владике Саве без пастира оставшу, судом божественим и испушенијем црковним *произборах* частњејшега *јеромонаха Данила*, пострижника Цетињскога и с призиванијем светог и животворештога духа поставихом ва богољубственом степени архијерејском, да васпримет више имену јепархију, глагољу *Скендеријску* ва нејже именујут се мјеста: Црна Гора, Грбаљ« и т. д.?

И да је владика Данило 1696. ступио на владу, и постао господар Црне Горе, зар би она »условна« или »уставоположителна« грамата, коју је посланик руски благочестивога цара Петра, велики полковник и кавалијер Михаило Милорадовић, ваљда у име цареве као привилегију издао Црногорцима за вазда, и која је писана на збору Црногорском на Цетиње 17. априла 1712., гласила као што гласи: »Ми (то јест, тај велики полковник и кавалијер Михаило Милорадовић, посланик цара Петра) допуштавамо Црногорцима сваку слободу, да су својевластни, да немају над собом *Господара токмо Цара*, а другу меншу господу и офицере да имају од својих племена да нема

никада међу њима ни војводе ни кнеза ни капетана ни икаквога старијега *токмо Цара* по царском закону и суду, *а по духовному Митрополита*, како смо их тако и нашли и тако им је било код Иве Чрнојевића; и *духовни пастир* и Архијереј от њих отечества, и војводе и кнезови и капитани и сваки офицери да имају бити от њих отечества, а из друге стране никако.»

И пошто је даље исти тај посланик цара Петра, ослободио и допустио Црногорцима, да немају давати »никакве дације, ни харача, ни десетка, ни на баштину, ни на винограде, ни на ливаде, ни на коња, ни на вола, ни на дробну стоку, ни на пчелу, ни на никакву раду живу и мртву, него да су слободни од свашта« — и даље: »да има свакому офицеру плата од Цара: војвода војводску, а кнез кнежевску, капетан капетанску и сваки офицер своју, како у најбољег краља, и да имају ови први бољари поштење и бољарство кому је од куће и од старина, и да су својевластни помеђу себе суд чинити за своје работе,« — једном речи »све им (Црногорцима) допуштујемо, да су од свашта својевластни *до двоје*: једно црква која што има своје или села или њиве или винограде или ливаде или планине или бродове од рибе, свака своје да има, како русовољи пишу, и то све да је под област митрополита Цетињскога, и у то „мирски“ људи да се не мешају без благослова Архијереја.»

Има још у тој грамати, шта је све на том збору Црногорском допустио Михаило Милорадовић, посланик цара Петра Црногорцима, као на пр. »да су вољни и слободни у сваки град с мачем о пасу шетати« и т. д., но те слободе и та допуштења овде се мене не тичу, зато нећу их ни испитивати, а ко хоће и за те даље слободе и допуштења да сазна, нека прочита ту грамату целу у С. Милутиновића »Историји Црне Горе«, на стр. 25.—27., а Црногорци могу и у сам ориџинал те грамате, који се на Цетиње у државној архиви храни, завирити и уверити се, да ли све то стоји и пише у тој грамати, и да ли је покојни С. Милутиновић, који је, као што кажу, и тестаменат покојног блаженога владике Петра I. писао, верно од слова до слова преписао и без погрешке или каквога пропуста на свет издао?

Грамата или писмо то писа се, као што је већ казано, на збору Црногорском на Цетиње априла 16. 1712., и на крају се каже у том писму: »Тако се ово писмо учини да не буде *никогда никада пометнуто*, него потврђено са заклетвом.«

И сад ја тебе, драги читаоче, па био ти ко му драго, и боравио ти где му драго, озбиљно питам, и молим да одговориш на моје питање: Има ли у том писму или у тој Милорадовићевој грамати помена о том, да је тадашњи митрополит или »простонародно — као што каже С. Милутиновић — владика Данил,« био уједно и »Господар Црногорски?« Што се мене тиче, ја мислим, да у тој грамати нема помена о том господству или господарству владике Данила Његуша; но пошто се ја, грешан у Бога и »сирак без иђе иког,« могу варати и бити слеп код очију, зато и питам мнозину, да она каже и пресуди: да ли има у тој грамати о том помена или нема?

Ја мислим, да нема, и даље мислим, да се исти тај владика Данило Његуш нигде не назива нити се пише »Господар Црногорски,« као што се на пр. писао и називао владика Петар II. Или се владика Његуш, »смирен« будући, није из смиреномудруја хтео да пише »и господар Црногорски,« а покојни Петар II., не будући такав, писао се »и господар Црногорски и Брдски?«

Па кад се владика Данило Његуш, није писао и називао »господар Црногорски,« и нико га од *сувременика његових* није тако називао и титулисао; то сам слободан смерно упитати велеучену господу Цетињску: зашто су у оном натпису на споменику, подигнутом владици Данилу Његушу, уз »Митрополит« додали и »Господар Црногорски,« и још казали, да је он »ступио на владу 1696., кад у летопису Цетињском пише, да је Данило Шћепчевић Његуш изабран био на збору главара Црногорских за владика и пастира 1697. исто тако, као што су главари Црногорски поново изабрали за владика и пастира 1694. владика Саватија (Саву)?

Казао сам — затрчао сам се, па сам казао и написао, да се владика Данило није писао и називао, нити су га други називали »Господар Црне Горе.« Но данас морам то исправити, те признати, да има један натпис, којим

би се могло доказивати, е је владика Данило не само био »Господар Црне Горе«, већ да је збиља за митрополита и господара Црне Горе изабран и постављен 1696.

А тај је натпис први изнео на свет познати већ читаоцима руски професор историк и филолог г. А. Александров у свом кратком »Отчету о зањатијах за границеј љетом 1895. году,« Казањ, 1895. на стр. 15. где се каже: »На колокољне манастирја цетињскога обрашчае на себје внимание *бољшој колокол*, перелитиј в 1882. году из старога разбиџа, с точним сохранием, *как свидѣтелствујут очевидци и духовенство* преже бившеј на нем надписи: »Данијл Митрополит и Господар Црне Горе 1696.« Јета надпис јављае сја единственим живим доказатељством.«

Но о том, што све изводи из тога натписа поменути професор, о том после; а сад ћемо стати и мало се задржати код тог већег звона у звонари Цетињскога манастира и натписа на том звону. Млади тај Рус каже, дакле, да је 1895., кад је био на Цетињу видио својим очима на звонари два звона, и каже, да на већем звону, које је 1882. преливено из старога разбијеног звона, има овај натпис: »Данијл Митрополит и Господар Црне Горе 1696.«, и каже даље, да су га очевици и духовенство Цетињско уверавали и уверили, да је тај исти натпис од речи до речи или од слова до слова, био и на старом звону, које је Данило владика одмах, чим је изабран за митрополита и господара Црне Горе 1696., салити дао.

Част и поштење и оним очевицима, и оном Цетињском духовенству, који једногласно посведочише и уверише Руса А. Александрова, е је при преливању старога звона у ново звоно, тачно сахрањен онај натпис, који је био на Данилову звону. — Али нека ми они опросте, што ја с благоверним Русом не могу да верујем, да је и на старом разбијеном звону, био тај исти натпис, што га је А. Александров прочитао на новом звону, прочитао и приопштио нама, е да би се и ми уверили и, уверивши се, признали и знали, да »начало династије Петровића нужно односит ка 1696. а не ка 1697.«

А не верујем или не могу да верујем за то, што владика Данило није био никад господар Црне Горе, а кад то није био, није могао ни ставити на звоно онаки

натпис. А да је био он господар Црне Горе већ 1696., кад је био »момче младо голобрадо«, зашто је он, Данило владика, на оном мањем звону од 1718., дакле, после 1702. и 1712. и 1715. и 1717. ставио, као што исти А. Александров на истом месту каже, онај натпис: »Daniel Metropolita di Scanderia e oltramarina« (Данил, Митрополит Скандеријски и Приморски). И ваљда на том мањем звону није изостављен онај додатак »и Господар Црне Горе« за то, што није било на мањем звону места и за тај додатак, или што мајстор Вартоломије није знао, да митрополит Данило није само био то, већ уједно и господар Црногорски још од 1696.?

Но што да ти дуљим лакрдију, и да се мучим с доказивањем, да владика-митрополит Данило, није био, нити се називао господар Црне Горе, кад исти тај Рус, г. А. Александров, који је 1895. прочитао, преписао и с вером примио онај натпис од 1882. »Данијл М. и Господар Црне Горе 1696.,« чим се на крају 1895. вратио с Југа на Север и у ледену Русију, разуверио и покајао, што је на основу онога лажнога натписа од 1882. тврдио »что начало династии Петровичеј нужно относит к 1696. году а не к 1697-му,« те сад у приказу књижице „*Нова кола* од Николе I.« Цетиње, 1896. Казањ 1897. пише опет на стр. 15.: »что государственнаја власт (у Црној Гори) не била в руках митрополитов, а еѣ имјел в својих сам народ; и јето наше (т. ј. А. Александрова) положение подкрепљаетсја и показанијама: 1., не сохранилос подписеј владик-митрополитов гдје би они називали себја государјама и т. даље.«

2, »Не називали владик-митрополитов черногорских государјама и другие, и т. д.«

И да не мислиш, или бар не помислиш, да се Рус, може бити међутим предомислио, и вратио к првој вери од потоње невере, казаћу ти, да г. А. Александров и у најновијој својој публикацији: »Материјал и њекоторија изследованија по историји Черногорја,« Казањ, 1897. у краће повтораве оно исто, што је у оном приказу изрекао и потврдио, о чем се можеш лако и сам уверити, ако прочиташ стр. 9. и 10. те најновије публикације Русове.

И сад ми кажи, читаоче драги, да ли сам имао право, што сам одмах, на први поглед, узвикнуо: не верујем! — одавши у осталом сваку част и поштење и оним знаним г. А. Александровим очевицима и Цетињском духовенству, којима је безазлени Рус поверовао, те приопштивши помињати натпис, додао је од своје стране: »Јета надпис рјадом с указанијама в дјелах и документах венецианскога архива, јављаетсја единственим живим доказатељством того, что начало династии Петровичеј (Данијл Шћепчев) нужно относит к 1696. году, а не к 1697-му, как имјеетсја в трудах Попова, Милаковича, Бакича, П. А. Ровинскаго и др.«?

И ако мораш и ти, и сам г. А. Александров признати, да сам право имао, што нисам поверовао лажном натпису оном на оном већем звону у звонари Цетињскога манастира; онда ми мора и г. Александров, а с њим мораш ми дати заправо и ти, читаоче, било драги био недраги, и у том, што кажем и тврдим даље, да о двестагодишњици »владајуће куће« или династије Петровића у Црној Гори, за сада не може ни говора бити, и да ће се та двестагодишњица моћи славити тек 7560. године од створења света или 2052. од рођења Христова.

Но то нека је само узгредице речено, а сада се морам вратити на оно место, где г. А. Александров приопштивши поменути натпис вели: »Јета надпис рјадом с указанијама в дјелах и документах венецианскога архива, јављаетсја единственим живим доказатељством того, что начало династии Петровичеј нужно относит к 1696. году а не к 1697-му, как имјеетсја в трудах Милутиновича — П. А. Ровинскаго и др.«

Најпре о овом последњем, о. г. П. Ровинском, две три речи. Зна се, да је исти господин, проживевши много година у Црној Гори, и проучивши Црну Гору »в еја прошлом и настојашчем« саставио велику књигу »Черногорија« (Географија, Историја, Етнографија, Археологија, Современное положение), коју је издала на свет руска Императорска Академија Наука у Петрограду 1888., и у тој књизи пише збиља он на стр. 513.: »А неминуло ему (Николи Петровићу Шћепчевићу из Његуша, ешче и 16-и љет, как народное собрание провозгласило его владикој 1697.“

Питање је, да ли је исти г. П. Ровински, пишући то, знао за оно веће Цетињско звоно и за онај *натпис* на њему, или није знао за њ. Но може ли се и помислити, да један П. Ровински, који се већ толико година мучи с копањем, откопавањем и прекопавањем на месту, где је био римски град Doclea, »у куту између Зете и Мораче,« није знао, или да неће знати за оно звоно и за онај натпис на том звону? А ако је знао и разумео, шта пише и шта се каже у том натпису, онда се даље, мора питати: Па кад је знао за њ, зашто онда није уважио исти као најбољу сведоџбу за право »начело« династије Петровића за 1696., већ је остао при 1697., години летописа Цетињскога и С. Милутиновића («Историја Црне Горе», стр. 29.) и Д. Милаковића («И. Ц. Г.» стр. 104.), а остале млађе писце, као архимандрита Дучића и Марка Драговића и К. Јиречека и т. д. да и не помињем? Зашто је сасвим игнорисао П. А. Ровински натпис тај на том звону, — то ће најбоље знати он —, а могу се домислити и сами беспристрасни читаоци.

Но исти тај Рус П. Ровински, помиње у истом делу на стр. 515. други један натпис, урезан у мраморну плочу (у Душичкој цркви у Црмници), који гласи: »Овдењ почивају кости Вучете Ђуровића, који је погинуо су 70 Дупиљана на бесац, у доба Кнеза Николе, а *под владом владике Данила.*«

Но о том натпису после, кад дођемо до питања о Бадњем вечеру, — а сад да се врнемо к оним »Указанијама в дјелах и документах венецианскога Архива,« која помиње г. А. Александров.

Какви су то списи и документи Млетачкога архива, за које зна А. Александров, а за које није знао ни П. Ровински на Цетињу, ни г. Константин Јиречек у Бечу, и из којих је докумената и списа у свези са помињатим натписом на звону Цетињском г. А. Александров извео, да »начало Династије Петровића нужно однести к 1696. г. а не 1697.«?

Из »Отчета« г. А. Александрова од 1895. не види се, да је он тада био у Млеткама, и тражио у Млетачким архивама грађу за историју Црногорских владика из куће Петровића, али је он на том путу био са старим, и сад

већ покојним С. Љубићем у Старом Граду на Хвару, па може бити да је том приликом дознао што за неке списе и документе Млетачке архиве, које помиње. Но пошто нам Рус тај не каза, где је читао те списе, и шта је нашао у њима, зато морам слегнути раменом и задовољити се тим што знам, да није ни »нужно односит начало Династии Петровичеј к 1696.« году, и да је то тим мање нужно, што владике биране из »куће Петровића-Његуша,« а то је од Данила (1697.) до Петра II. († 1851.), нису ни били господари Црне Горе или династе, и да по томе о династији Петровића Његуша пре године 1852. не може ни говора бити.

С Русом сам готов, и сад ми само још остаје да кажем, да је од наших писаца, само покојни Милорад Медаковић био, који је постојано од почетка, то јест од 1850. па до своје кончине, тврдио и писао, да су »Црногорци једногласно за свог духовног и свјетовног Господара изабрали Данила Петровића Његуша 1696., и то ни пре ни после већ баш на Ђурђев дан (23. априла), кад Петровићи славе Крсно име, и да је избором тим владика Данило »постао основатељ данашње владајуће куће Петровић-Његош.« (В. у Медаковићевој „*Повести Црне Горе*“, штампаној у Земуну 1850., стр. 43. и 224.; „*Петар II. Његош*“ посљедни владајући владика, Н. Сад, 1882., страна 4.; и: „*Владика Данил*“, Биоград, 1896. страна 23.).

Много је ту покојни Милорад Медаковић штошта рекао, но на то штошта Медаковићево, нећу се сада и не морам се обазрети, већ питам само то: откуд зна Медаковић, да је владика Данило изабран за митрополита 1696. на Ђурђев дан (23. априла) а не 1697., као што пише у летопису Цетињском, за који он, кад је 1850. пустио у свет ону повест, није ни знао, али је из Милаковићеве »Историје Црне Горе« могао сазнати и 1882. кад је писао књигу: „*Петар II. Петровић*“, и кад је састављао свога »Данила« 1896?

Он у књигама својима нигде не каже, зашто претпоставља 1696. годину 1697. Или је можда и он, који је око седам година живео на Цетињу, и купио грађу за своју повест Црне Горе, знао за оно старо Данилово

звоно, које је тада још било читаво, и за онај натпис на том звону те и за годину 1696.?

На та сваколика питања нека сада место покојнога, одговори г. Ђ. Поповић, који је са многим и многим тврдњама Медаковићевим, усвојио и ту тврдњу у најновијој »Историји Црне Горе« на стр. 82.

По смрти владике Саве Очинића *избран* је, дакле, на збору главара Црногорских на Цетињу, за владiku и пастира јеромонах и пострижник Цетињски *Данило*, било то 1697. или 1696. Али је за владiku и пастира тај „*часни јеромонах и пострижник Цетињски*“ посвећен тек 1700. у месецу јуну у Угарској у кастелу Сечују, од патријарха српскога Арсенија III. Црнојевића, — који се већ од 1690. налазио и странствовао по земљи угарској и словинској, под крилом и заштитом ћесара римског и краља угарскога, — а не од тадашњег патријарха *Калиника*, којег су Турци на место Арсенија III. за патријарха у Пећи већ 1691. поставили били.

Но о посвећењу том после, а сад да се позабавимо мало с јеромонахом и пострижником Цетињским Данилом, и да запитамо: које се године родио он; ко су били и како су се звали родитељи његови; којег је рода и племена био он; које је године дошао, и шта га је покренуло да остави кућу својих родитеља, и да дође у манастир на Цетиње; кад се постригао и ко, и које га је године рукоположио за јеромонаха; и зашто су главари Црногорски баш њега изабрали за владiku и пастира свога?

Кад је поменути патријар Арсеније III. 1700. у јуну у кастелу свом Сечују, саставио свечасни и свештени Сабор, који ће »судом божественим и искушенијем црковним« произбрати и поставити »на епархију Скендеријску по престављенију покојнога владике Саве без пастира оставшују, за архијереја реченога јеромонаха Данила,« зацело да је исти јеромонах пре посвећења за владiku питан и испитиван, а питани су и испитивани и они, који су га из Црне Горе допратили и књиге главара Црногорских о избору његову за владiku и пастира с молбом на патријарха управљеном, да им истог јеромонаха Данила посвети за владiku, донели. А могао је одговоре њихове на стављена питања посведочити и онај митрополит Ћир

Саватије Захумски, који је тада ван своје дијецезе боравио код Новог у Боци Которској, под крилом принца Млетачкога, и с ким је и јеромонах Данило и дошао до патријарха Арсенија у Сечуј. — И ваљада је о испитивању том, и какав записник састављен, који да се којом срећом сахранио у патријарашкој архиви до данас, могли бисмо, може бити, на многа, ако не баш на сва, горе стављена питања, лепо одговорити.

Но пошто записника тога о персоналијама владике Данила нема, а у изданој истом владици синђелији патријарховој само се то каже, да је постављени за архијереја Данило »јеромонах и пострижник Цетињски« и ништа више; те не знамо ни то, да ли је јеромонах Данило тада, кад је протонисан за архијереја, достигао био доба св. канонима за получение архијерејскога достојанства прописано.

А то би бар знали, само да знамо, које се године родио Данило. Но кад сâм Сима Милутиновић, који је много питао и распитивао старе Црногорце, а нарочито старога и скоро осамдесетолетнога владика Петра I. о Данилу »том преријетком и мени (Сими) најмилијем Србину, црногорском владици Данилу Стјепову Његошу« („*Пјеванија*“, I. 62.) каже и признаје, „*да се не зна кад се он родио* (в. „*Историју*“ његову, стр. 29.).

Кад, дакле, ни владика Петар I. није знао; кад ни у »Историји« стрица Петрова, владике Василија, писаној и штампаној 1754., нема о том ни помена; откуд онда да млађи од С. Милутиновића, Димитрије Милаковић, зна, да Данило није имао ни пуних двадесет година, кад су га 1697. изабрали за владика; откуд млађи и од Милаковића, Милорад Медаковић, да зна, (в. „*Владика Данил*“, Биоград, 1896., стр. 20.) »да се владика Данило родио у другој половини XVII. века (око 1671.); откуд Руси: Попов, и Ровински, и А. Александров да знаду: „*а неминуло јему (владици Данилу) еште и 16-лет* как народное собрание провозгласило его владикој?«

Истина да су и Милаковић и Медаковић могли помњијим испитивањем и истраживањем гдешто дознати и сазнати, што старији и ближи — временом — писци човеку, о ком се поведе, нису знали или, ако су баш и знали, можда

нису записали; али се онда мора казати, откуд то они знаду, и морају се поменути извори њихова вишег и тачнијег знања. И кад се то не каже, онда оно њихово више и боље знање не вреди ништа. »Не зна се, дакле, — као што је већ Сарајлија рекао, — кад се Данило родио.« Не зна се, ни које се године покалуђерио, ни ко га је, и које године рукоположио за јеромонаха.

Кажу, а први је казао то С. Милутиновић, па по Сими каже и Милаковић и Медаковић и остали преписивачи, да се Данило пре пострижења звао Нико (Никола), и даље каже Сима, да је *»ови Данило из једнога благоговјејства оставио својеволјно дом очин и дошао на Цетиње у манастир,«* и још кажу, а први је то казао владика Петар I. у *»Историји«* штампаној у *»Грлици«* за 1835., на стр. 70., *»да су Црногорци свеопштијем сагласијем изабрали Данила Петровића Његоша против његове воље за својега началника и архипастира. Он (Данило) никако није хотио и даје илакао је, кад је всенародно свијем Црногорцима за владика изабран био и огњем из пушаках обично поздрављен,«* вели Петар I., а Милаковић пише, да је Данило изабран 1697. и то, *као што се говори*, преко његове воље за владика.

Но ми већ знамо и познајемо те *»нехтјеше«*, а зна и народ, и он је већ одавно рекао и изрекао: *»Незнадоше свијет поједоше, а некћеше све попише.«*

А. М. Медаковић, и ако је најмлађи међу тим историчима, зна још више о том Данилу, и шта ван он све не зна о њему причати и поведати. Он зна, и *»да Цетињски пострижник Данило, тад (то јест 1696.) јеромонах на Цетињу, бјеше и виђен и стасит и великог узраста, прикладан, рјечит и побожан.«*

Медаковић тај зна и то, да се Данило допао свима главарима и брзо се сложи, те Данила изабери за свога *господара*; али тај избор (вели он) није био Данилу по вољи зато, што је, и ако још млад, предвиђао тешко бреме, које прима на себе. Главари, који га изабраше (пева даље Медаковић), склањаху га, да се прими тешкога бремена, да буде од користи и вери, и сиромашном народу. Тако Црногорски главари изабраше себи господара, који ће оправдати њихову надежду итд. итд. А ти, љупки читаоче,

кад прочиташ то место многоглаголивога Милорада; неће л' ти пасти на памет она пословица: Жив ми Тодор, да се чини говор! Човек пустио перу на вољу, те перо шара и везе по пустом папиру што лепше — а све на памет!

Но све је то говорење и писање о Данилу, пре његова владичанства, пусто писање и говорење. Ја ти на горе стављена питања о Данилу не знам и не умем одговорити. Знам само то, да му се отац звао *Стефан*, а мати као монахиња *Ана*, и то знам из једнога записа самога владике Данила од 1715. Запис тај наћи ћеш у »Шематизму епархије Горњо-Карловачке« за 1892. на стр. 8., у ком запису, писаном у Москви, 14. септ. 1715., каже »Данил, митрополит Скендерије и Приморја, *отачаством Његуш*, да је уручио игуману Ђир-Теодору и јеромонаху Рафаилу из манастира Комоговине (у Хрватској) 12 минеја на службу св. манастиру, а за *душевени спомен родитељах мојих, раба божија Степана и монахије Ане.*“

У „*Старинару*“ је књ. V. 16. приопштио Марко Драговић овај запис владике Данила: »Данил, владика Цетињски *Негош воеводиц србској земли*, купи ово свето евангелије.« Даље каже владика, да је то евангелије дао оправити и сребром оковати и приложио патријаршији Пецкој 1732. фебр. 12.

Сад нећу да питам: да ли у том запису збиља стоји Негош место Његуш, већ ћу да запитам само, шта значи онај додатак „*воеводиц српској земљи?*« И ако то значи оно исто, што у »Речнику из књижевних старина« значи »воеводић« (*син војводе*); онда би знали и то, да је Стјепан, отац владике Данила, био војвода у свом племену, у *Његушима*. Само ми мало чудновато звони тај додатак у запису старога већ владике Данила од 1732.

По оцу, дакле, Степану (које су име већ тадашњи Црногорци изговарали *Шчепац*, *Стијепо*) прозивао се владика Данило Счепчевић, Шћепчевић или Стијепов.

У грамати Петра Великога од 1715. (в. Милутиновића „*Историју*“, стр. 65. и даље) назива се владика Црногорски: „*Данијл Сћеичевић Негош Митрополит Скендеријски и Приморски.*“ Кад је та грамата писана у Петрову граду поменуте године, тада је владика Данило главом био у Петрограду, те му је титула и у титули презиме

записано по руски онако, како је он сам казао да треба написати.

И Захарија је Орфелин приопштио у својој »Историји о житију Петра Великога« грамату ту (в. Ч., II. 87.) по неком препису, и он је читао и штампао: »Данијл Сљепчевич Негуш« на оба места, где се то име помиње у грамати. Да је Сљепчевић место Счепчевић погрешно, то не треба ни помињати, али ја мислим, да и С. Милутиновић није сасвим верно и тачно преписао с ориџинала ту и остале грамате и писма приложена у својој историји.

У Соловљевој је »Историји Русије« (том XVI.) приложена та грамата Петрова из Московскога Архива Мин. Иностр. Дјел, на стр. 403., и ту на првом месту стоји »Данилу Счепчевићу Негошу« — а на другом — Негушу.

»Данил Счепчевић« назива се владика Данило и у оном казању »о владајућим фамиљама« у Црној Гори, приопштеном у »Летопису М. С.,« 1843., II., 148. и даље.

Летопис Цетињски назива изабранога 1697. за владика: »Данила Негуша Счепчевића.«

И владика Василије помиње у својој »Историји« свога претка и управ стрица, владика Данила само једанпут (в. »Летопис М. С.,« књ. 68., стр. 18.) и он га назива: »Данила Счепчевича от Негуш Петровича;« а владика Петар I. само: »Данило Петровић Негуш.«

У »Rad-у«, књ. I., 181. има овај запис: »сија хјер(о)тонија владике кир Данила, родом от племене Негушах; в лето от рож. Христова 1713.«

Гаврило је расофор (расоноша и расодер) преписао хрисовуље манастира св. Николе на Врањини 7229.—1721. јула 9., светителствујућу тада и ва то време архијереју Ћир-Данилу и архијереју Ћир-Сави »имејушче отачаство Негуши« (Јастребовљени »Подаци«, стр. 214.).

Знам за неколико листова и списка владике Данила, као:

1. Синђелија његова од 1706., дана попу Николи Поповићу, и приопштена у »Далм. Магазину« 1868., стр. 160., од Ф. Радичевића:

У »Гласнику«, је књ. 63. (стр. 267. и даље) изнео на свет Марко Драговић три писма Црногорскога владике Данила. Прво је од њих писано Јовану пушкар у Будви, — не каже се кад, али га је Јован пушкар примио у Будви

16. јан. 1715. *Друго* је писмо писао владика истом Јовану пушкару у Бечу, 13. дек. 1714., у ком је на крају дописано: »Данас пођосмо из Беча« (у Русију). *Треће* је писмо опет управљено истом Јовану пушкару, а писано је: у (тако) Цетиње 10. јан. 1717. Исто је писмо приопштио већ Сима Милутиновић у I-ој ч. „*Пјеванија*“ од 1833., на стр. 62., и још придодао факсимиле од почетка тога писма Данилова. Оно је штампано и по трећи пут у „*Спом. XVII. Срп. Краљ. Академије*« 1892., на стр. 126., а на стр. 125. истог „*Споменика*“, отштампано је писмо владике Данила од 27. фебр. 1713., од којег је факсимиле већ С. Милутиновић приложио био уза своју »Историју Црне Горе,« и које је писмо адресовано брату: Раду Степчеву у Његуше.

Соловјев (Том XVI., 130.) помиње писмо митрополита Данила, које је он у новембру 1713. писао цару Петру »просја рјешитељнаго отвјета, что дјелат Черногорцам? Но како се на том писму потписао владика Данило, то нам Соловјев не каже.

У зборнику писама »Il Montenegro« нема помена о избору Данила за владика Цетињскога, а зацело да има у Млетачким архивама извештаја Которских провидура о његову избору и Данилову раду од 1700. до 1716., кад се вратио с пута у Русију, и Бог ће знати, шта је побудило онога, који је приредио за штампу тај зборник, да не прими извештаје и писма у том времену у тај зборник.

На стр. 138. тога зборника има писмо владике Цетињскога Данила управљено ванредном провидуру у Котору, Signor-у Marino de Molin-у, од 30. јула (10. авг.) 1717., на ком се владика потписао: »Danilo Vescovo di Schenderia.«

На стр. 141. од нов. 1717. с потписом: Danilo Vescovo di Schenderia e di Cettigne.

Тако исто и на стр. 146. под писмом од 4. јула 1718.

На истој страни потпис: Danilo Vescovo di Cettigne, Metropolita di Schenderia.

На стр. 150. на писму од 2. маја 1725: »Danilo Vescovo di Cettigne par la Dio gratia Metropolita di Schenderia «

Из поменутих записа, писама и потписа владике Данила, могао си сазнати и видети, како се он сам звао и називао, писао и потписивао, а наиме да се он сам обично

писао и потписивао Данило владика или митрополит Цетињски или Скендерски и Приморски, а каткад је још додао, да је родом од племена Његуша или да је отацством Његуш; а савременици његови да су га прозивали Шћепчевић (Счепчевић по оцу Степану), а никад се није писао и потписао *Петровић*.

Па кад то знаш; онда ћеш се зачудити и мораш се чудити, како је С. Милутиновић на стр. 33. своје »Историје« *могао* казати: »Ови владика Данило позивао се *Петровић*, премда му је отцу било Стефан име.«

А да се Данило није презивао и писао презименом Петровић, то је већ одавно знао и архимандрит Дучић, написавши још 1872. и повторивши то и г. 1893.: да се кућа Петровића, која влада (?) у Црној Гори од владике Данила 1700 до данас прозвала тим презименом *послије владике Данила* — односно, да су се синовци његови (од којих су и владике Василије и Сава) прозвали *Петровићи по оцу Петру* (наравно брату Данилову.) И тако владика Данило нити је био, нит се звао и писао »Петровић«, већ су се »Петровићи« стали звати и писати синовци његови, најпре Сава владика, а после и Василије владика, и то по свом оцу Петру, брату владике Данила.

Па кад је тако, као што Дучић тврди и разјашњава; зашто онда поменути синовац владике Данила, владика Василије назива Данила *Петровићем*? И зашто опет синовац Василијев, владика Петар I., такође у својој »Историји« назива Данила — Петровићем?

И зашто се у оној Црногорској народној песми од 1711. пјева и приповједа:

„Кад Русија с Турском заратила,
Петар Перви, Император Руски
Оправио посланика свога
Михаила Милорадовића,
Од старине из Херцеговине,
Да понесе Црној Гори књиге
Петровићу Данилу владици
И главаром од Горице Црне итд.“

И зашто једна од летописних бележака из новије Црногорске историје, које је приопштио Љ. Ковачевић

у »Starine«, књ. X., 2. 62., гласи: »Да се зна, када удари од Цара Отмановића у Церну Гору, у вриеме митрополита Данила *Петровића* 1711. и погибе војска турска у Царев Лаз?«

И напоследку, зашто у депеши Ивана Зуста, ванреднога провидура у Котору, од 20. јан. 1769. пише: »Il primo della nazione Montenegrina assunto alla dignita stessa fu Danillo Petrovich, zio del visente vescovo, Sava?«

Не кажем, — та како бих могао помислити само, а камо л' казати, да за све то и још много, архимандрит Дучић није знао, само он на то не обрће главе, већ мирно пише и пишући тврди, да су се владике Сава и Василије по оцу Петру прозвали Петровићи.

Али није истина, да се Василијев отац звао Петар, већ друкчије а наиме *Радул* (Раде). Марко Драговић Црногорац пише у (књизи: »Митрополит Црногорски Василије Петровић« Цетиње. 1884. на стр. 5.): »Митрополит Василије Петровић-Његош родио се 1709. године у селу Његушима. Отац му се звао Радул Петровић и био је брат владике Данила.«

И да би свако приговарање од стране Дучићеве пресекао, додаћу, да Марко Драговић није то из прстију исисао, већ да има за то класичког сведока, а тај је сведок сам владика Василије, који у једном свом извештају о стању Црне Горе, поднесеном руској царици Јелисавети, помиње време блаженопочившег свог стрица, митрополита Данила и његовога брата а свога оца, кнеза Рада (*ibidem* стр. 79.). Истога брата владике Данила а свога оца помиње Василије и у штампаној својој »Историји о Црној Гори« (в. у »Летопису« књ. 68. на стр. 18.), где каже, да се г. 1711. на позив руског цара, Петра Великога нико од позваних хришћанских народа против порте отоманске не диже, осим јединих Црногораца, који се дигоше под предвођењем свога митрополита Данила Сћепчевића од Његуша Петровића »Поистиње имјел он (М. Данило) славније полководци, а именно: первој от Његуш родној јего брат дук Радул Петровић с племеником своим Сердар Сава Петровић, сердар Волк Радонић« и т. д.

А што се владике Саве тиче, то мислим, да се и Савин отац није звао Петар већ Иван (Иво), а мислим

тако погледом на автентични печат Савин, на ком пише: Савва Иванов (или Иванович) митрополит цетињски (в. »Далм. Магазин« за г. 1862. стр. 166.; »Starine« X. књ. стр. 36.; »Срп. Магазин« за г. 1896. стр. 180.; »Просвета« Цетињска за 1897. стр. 697. и А. Александрова »Материјал из историји Черногорја.« Казањ. 1897. стр. 40. и 43.).

Ако пак г. Дучић мисли, да то: „Савва Иванов“ (Ивановић) на печату не значи, да се Савин отац звао Иван већ Петар, а он нека докаже то; но тешко да ће Дучић моћи то доказати, да су се владике Сава и Василије по своме оцу Петру позвали Петровићи.

Сазнасмо, дакле, за два брата владике Данила, а синове Шћепца војводе Његушкога, за *Ивана*, старијег брата оца потоњег владике Саве, и за *Радула*, млађег брата владике Данила, а оца потоњег владике Василија. И за то, пишући владика Данило дне 27. фебр. 1713. брату Радулу, пише »Раду Степчеву у Његуше« и назива га у писму: »мој Раде«; а за Саву владикау већ знамо, да је био рођени синовац владици Данилу, те се по томе и он морао звати и називати: Иван Степчев или Сћепчевић.

Па кад је тако и никако друкчије; зашто се онда и Сава владика и Василије владика пишу презименом: Петровића, кад им се отац није звао Петар, већ једном Иван а другом Радул? И зашто је владика Василије, помињући свога стрица, митрополита Данила Сћепчевића, додао још: »от Његуш *Петровића*,“ кад се Данило владика није никад потписивао »Петровић«, нити су га савременици његови прозивали Петровић?

»Ови владика Данило — пише С. Милутиновић — прозивао се Петровић, премда му је отцу било име Стефан (а простонародно Счепац, Шчепац) *и то је зар по даљној некој старини чинио.*“

Владика Данило није се прозивао Петровић, али су се синовци његови и владика Сава и Василије прозивали и писали Петровићи и, пошто нису били синови никаквога Петра; могли су то »по даљној некој старини чинити,« па је могао, да је хтео, то и сам владика Данило чинити.

Да је у животу Милорад Медаковић, па да му је случајно ова расправа дошла до руке; би се и насмејао и

наљутио, и љутио, што људи пишу и расправљају о славним Петровићима, а неће најпре да проуче његово дело, посвећено двестагодишњој прослави владајуће куће Петровића Његоша, где је, на стр. 21. и даље, лепо изложено родословље те куће, и где је он јасно казао, зашто се и по ком се Петровићи зову тако.

»О родословији нам слово!« уздахнуо је Константин филозоф, први родословац, спремајући се да изложи родословље Неманића и Лазаревића, у животу деспота Стефана Лазаревића. Ја нити излажем нити хоћу да састављам родословље »најмлађе владајуће српске куће,« али ето се сретосмо с М. Медаковићем, најмлађим српским родословцем, те морам да се мало позабавим с његовим родословним излагањем, па да с Константином философом узвикнем: »О родословији нам слово!«

На поменутој страни поменуте књиге пише М. Медаковић: »Владика Данило произлази из старе српске властелинске породице. У другој половини XV. века два су се брата Јерак и Раич доселили испод планине Његуш у Ерцеговини, па по тој двојници браће зову се и данас Јераковићи и Раичевићи. (Ова кућа задржала је свој породични грб, кога имаше владика и Раде и Ђуро Савов.) Они се прозваше Петровићи по њиховом предку Петру, а по ђеду Шћепчевом. Шћепац имаше сина Петра, а Петар опет Шћепца, а овај Шћепац имаше четири сина: Дамјана, Рада, Ника и Петра.

1. Дамјан имаше два сина: Марка и Милоша, али овај потоњи умре без порода.

2. Раде имаше два сина: Ђура и Сава; а

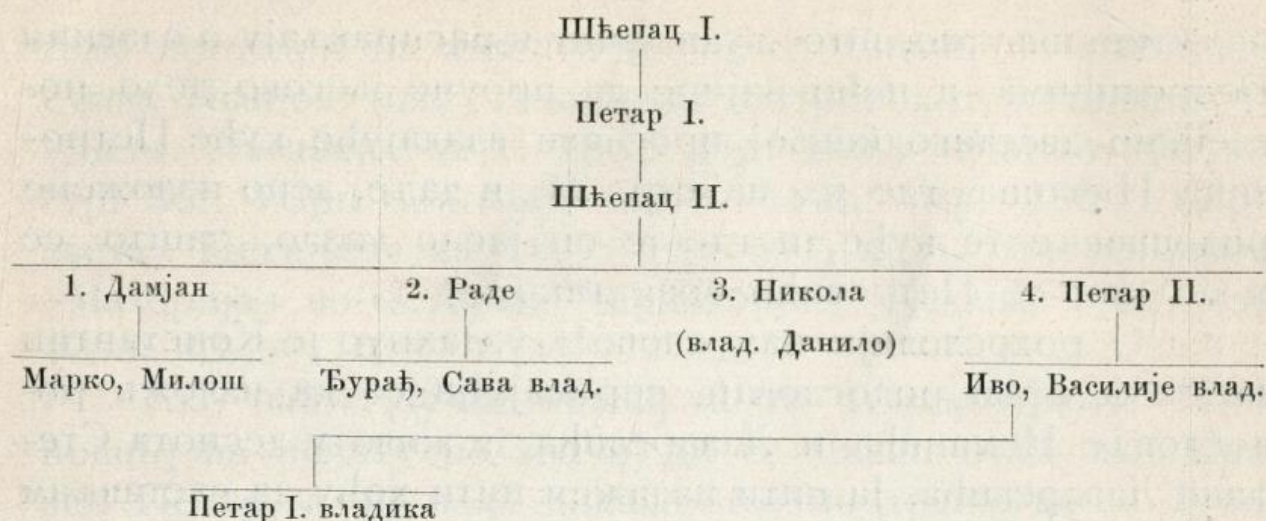
3. Петар: Ива и Василија.

4. Нико Шћепчев покалуђери се и би изабран за владика и господара Црне Горе.

Данило узме сина Радова, *Сава*, за наследника, а Сава свога братинића Василија.

Владика Василије узме к себи синовца свога *Петра*, да га спреми за свога наследника.»

Из тога Медаковићева родословнога изложења, добија се овака родословна слика:

Да је Раде, други син Шћепца II., био брат владици Данилу, то је већ горе утврђено, али није истина, да је тај Раде имао и сина Саву, потоњег владика, јер се Савин отац, као што смо видели, звао Иван а не Раде.

Исто тако није истина, да је трећи брат владике Данила, Петар II., имао сина Василија, потоњег владика, јер Василијев отац звао се Радул (Раде) а не Петар.

Медаковић помиње међу браћом владике Данила, на првом месту некога Дамјана, који би по том био најстарији син Шћепца II., и каже, да је тај Дамјан имао сина Марка, а Марко Дамјанов да је имао четир сина: Стијепа, Петра, Сава и Тома, од којих Петар ступи у монашки чин и постане владика Петар I.

И од тога *Дамјана* (најстаријег сина Шћепца II. и најстаријег брата владике Данила) »потјече — као што тврди Медаковић, — наследственом (?) кућа Петровића,« јер, као што је наведено, Данилов (треба Дамјанов) син Марко имаше четир сина: Стијепа, Петра (I.), Сава и Тома (отац владике Петра II.). Од Сава и Тома нема данас никога, већ само од Стијепа; Стијепо је прадјед данашњем Црногорском Господару, кнезу Николи.

Но ја о том *Дамјану*, не нађох ни у којој историји, и ни у кога писца помена. М. Медаковић је био секретар, или, као што он каже, »државни Секретар кнезу Данилу« (г. 1856.); али су секретари Црногорским владикама и, као што данашњи Цетињски писци хоће, и господарима Црне Горе, били и С. Милутиновић и Д. Милаковић. И Вук Врчевић је био секретар, као што сам каже, код неумрлог кнеза Данила од 1852. до 1855. г.

Архимандрит Дучић није био секретар, али је и он боравио у Црној Гори, ако не дуже а оно онолико, колико и М. Медаковић, и није седео у Црној Гори скрштених руку, већ је питао и испитивао, тражио и истраживао све што се односи на прошлост и тадашњост Црне Горе; па како то, да сви секретари и несекретари, па ни Павао Ровински ни Марко Драговић, да у својим историјама и списима нигде не поменуше тога Медаковићева *Дамјана*, тобож најстаријег брата владици Данилу?

Ја, као што рекох, не нађох ни помена о њему, а баш сам се мучио и знојио тражећи и истражујући, не би ли нашао трага и спомена и осим Медаковићеве књиге о том Дамјану, од којег, као што Медаковић аподиктички вели, »потјече насљедственом кућа Петровића.«

Истина, — и ја морам признати то — да управо не знам, шта је тим Медаковић хтео да каже, и шта то значи: »од Дамјана, најстаријег брата владике Данила, потјече насљедственом кућа Петровића;« али је, ваљда, тек нешто мислио, кад је то написао, па ће се, ваљда, наћи когод, који ће знати и умети казати, да и у тој бесмислици има неког смисла. Само то стоји, да је М. Медаковић знао, што нико други није знао, и мал' да неће г. Ђорђе Поповић имати право, написавши још за жива Медаковића, да Медаковић познаје Црну Гору и Црногорце боље но ико.

Но ја ћу засада то »боље знање и познавање Медаковићево,« оставити на страну, па само питам то: Откуд Медаковић зна, где је нашао и од кога је дознао он, да је најстарији брат владике Данила, био Дамјан, и да је тај Дамјан био дед владици Петру I., који се престабио 1830.?

За поменутог горе Вука Врчевића, неко време секретара кнеза Данила, зна се, да је купио »народности«; и даље се зна, да је он не само списао »Живот владике Рада, Петра Петровића II.« на 200 страна, већ и »Огранке за историју Црне Горе« на 380 страна са »Ђенеалођичком лозом куће Петровића;« — али се не зна, бар ја не знам, и нисам ни из Милићевићева »Поменика«, могао дознати, — да ли су ти »Врчевићеви »Огранци за историју Црне Горе,« а наине да ли у тим »Огранцима« она »Ђенеалођичка лоза куће Петровића« гдегод штампана.

А волео бих, и не знам шта бих дао, да сам могао доћи до те »Бенеалођичке лозе куће Петровића« од Вука Врчевића; те бих, може бити, могао једног с другим тући у главу: Милорада Медаковића Вуком Врчевићем и обратно, дакако: в сласт и наслажденије свију љубитеља народних бенеалођичких прича и причалица.

Казао сам и признао сам, да не знам, и откуд да знам, кад никад ни од кога пре 1896. нисам чуо, и дознао што за Медаковићева Дамјана, брата владике Данила; али с друге стране ја знам, што опет Медаковић није знао, или није хтео да зна за »благородног господина кнеза *Луку*,“ за кога је и руски цар Петар Велики знао. И кад је послао с Милорадовићем у Црну Гору, оне две своје грамате или позивнице на устанак и рат с Турцима, адресована је једна од тих грамата *Цетињском Митрополиту господину Данилу*, а друга *брату* му: »благородному господину књазу *Лукје* Петровичу.« И знам још за синовца или племеника Данилова, *сердара Саву* Петровића, за којег је и Захарија Орфелин знао, те га у својој »Историји о животу Петра Великог« помиње; којег *сердара Саву* Петровића, као племеника свога стрица Данила и свога оца дука Радула и владика Василије, спомиње у својој »Историји« (в. »Летопис«, књ. 68., стр. 18.), и којег је, чини ми се, и Д. Милаковић, не у »Историји Црне Горе«, већ у »Далм. Магазину« за 1860., на стр. 138., међу *сердарима*, који су били у време владике Данила, на првом месту споменуо.

Па и за тога *сердара Саву* Петровића, синовца Данилова, није знао М. Медаковић, бар га у родословном делу своје књиге нигде не смомиње, јер онај *Саво*, којег он заједно с братом му Ђуром, као синовце владике Данила, на стр. 21., помиње, није овај *сердар Сава* Петровић, већ потоњи владика Сава.

Из свега дојакошњег претресања и расправљања некако излази то:

1. да је владика Данило био син Степана (Шћепца), војводе у Његушима, и да су синови тога Степана, а браћа владике Данила била и звала се по имену а) Иван, б) Радул и в) Лука;

2. да је Иван имао сина, који је у калуђерству назван Сава, који је од 1719.—1735. био коадјутор митрополиту Данилу, стрицу свом, а од 1735.—1781. митрополит Црногорски;

3. да је други брат владике Данила, по имену Радул, имао сина названа при пострижењу Василије, који је 1750. посвећен за владiku од српскога патријарха Атанасија II. у Београду, и који је био коадјутор брату свом, митрополиту Сави све до 1766., које се године престабио у Петрограду.

4. Да ли је трећи брат владике Данила, кнез Лука Петровић, имао деце, Бог вест! И можда је онај *сердар Сава Петровић*, синовац и Данилу и Радулу, био син кнеза Луке.

А осим тога произлази из дојакошњег претресања и то, да је М. Медаковић, — хтевши да од својих претходника, Црногорских секретара, више зна, — у неколико погрешно изложио родословље куће Петровића, а од чести изложио тако, да не знаш шта да радиш, већ мораш да питаш, паки и паки да питаш: откуд Медаковић зна за Дамјана и Петра, као рођену браћу владике Данила? Но најпосле поклонили би му и брата Петра, само да нам је казао: откуд је сазнао или ко му је казао, да је Дамјан био најстарији син војводе Степана, и да је тај Дамјан родио Марка а Марко Вукашина и братију јего?

И пошто све то не знам, не могу и нећу ни да примим на веру голу тврдњу покојног Медаковића, то јест, да је Дамјан био најстарији брат владици Данилу и т. д. и т. д. и да од тога Дамјана потјече насљедственом кућа Петровића у Црној Гори. А ко верује и прима за готов новац те тврдње Медаковићеве, — просто да му је; и ја молим само тога благовјерника, да мене не осуђује пре, него што лепо докаже, да је тако како Медаковић рече, па ћемо онда сви знати и радовати се, што знамо, те не морамо, да сумњамо, и да се колебамо тамо амо.

Кад, дакле, знамо, да је Медаковић само казао, а није уједно и доказао оно што тврди, а наиме да је Дамјан био најстарији брат владике Данила; ко онда још више верује том Медаковићу, кад он и опет просто каже без свакога доказа, да се *дед* истог владике Данила, а отац поменутога Шћепца, звао *Петар*, а Петров отац опет *Шћепан*?

Горе је поменуто оно место на стр. 21. Медаковићева: »Владике Данила«, где се прича, како су се у другој половини XV. века, два брата Јерак и Раич доселили испод планине Његош у Херцеговини, и да се по тој двојици браће и данас зову два братства у Његушима: *Јераковићи* и *Раичевићи*, и написавши то, одмах је додао: »Ова кућа задржала је свој породични грб, кога имаше владика и Раде и Ђуро Савов.«

Ту ја не знам, која је кућа задржала свој породични властелински грб: да ли кућа Раићева или и Јераковића, и не знам даље, који је то владика био, и који ли онај Раде и Ђуро Савов — и какав је то »породични властелински грб био, кога имаше владика и Раде и Ђуро Савов.«

Одмах за тим пише даље М. Медаковић: »*Они* се прозваше *Петровићи*, по њиховом предку Петру, а по ђеду Шћепановом.« И опет не знам: ко су *они*, који »се прозваше Петровићи по предку Петру, а по ђеду Шћепчеву?« И којем је *Шћепцу* био дед тај Петар: да ли оном Првом Шћепцу или оном познијем Шћепцу? Јер ако је Петар био дед другом, онда му Петар није био дед већ отац, као што и Медаковић каже, пишући: »Шћепец (I.) имаше сина *Петра*, а Петар опет Шћепца (II.), а овај Шћепец имаше четир сина Дамјана« и т. д.

Ето, тако је *сметено* написано то родословље, — и како онда да верујеш том *сметеном* и *многоглаголивом* писцу?

»Та за Бога милога: стар је био човек и изнемогао, кад је писао!«

Па кад је стар био, шта је онда писао и написано штампано, кад га нико није на то гонио нити молио?

Није, дакле, ни архимандрит Дучић разјаснио, ни М. Медаковић одговорио на питање, и ми још и данас не знамо: зашто се синовци владике Данила, владике Сава и Василије, писали и потписивали *Петровићи*, и зашто се владика Данило није никада потписао »Петровић.«

Дучић архимандрит пише: (в. „*Књижевни радови*“, књ. III., 74.): »Из братства су Хераковића *Петровићи*, кућа, која влада у Црној Гори од владике Данила 1700. година до данас, прозавши се тијем именом *послије* владике Данила, који се је до своје смрти потписивао: *Данило*

Шћепчев Хераковић Његош. По његовој смрти прозову му се синовци (од којих су и владика Василије и Сава) *Петровићи по оцу Петру.*“

Но већ је горе расправљено и доказано, како не може бити боље, да се владика Сава и Василије нису прозвали и нису се могли прозвати Петровићи по оцу Петру, јер су они били синови од два брата: Сава од *Ивана*, а Василије од *Радула*, синова Шћепчевих.

Позвао сам се на архимандрита Дучића, да његовом помоћу побијем оне, који пишу и тврде, да се Данило прозивао и потписивао Петровић и мислим, да ми је то прилично за руком пошло; али клонећи се Скиле, запао сам у Харивду, или не, нисам запао, већ сам се само *ad hoc* био здружио с њим, а сад морам да се раздружујем, и да ратујем против њега самога, против архимандрита Дучића, који ето каже, да се Данило до своје смрти потписивао: »Данило Шћепчев Хераковић Његош,« а ја сам горе поменуо и набројао писма и листове, за које ја знам, и записе Данилове, и ја, јадан, не нађох, да се Данило потписивао онако, као што каже Дучић, а наиме да се до смрти своје потписивао: »Д. Шћепчев *Хераковић Његош.*“

Та где се, у ком листу или запису или натпису, он тако писао и потписао — не више пути и до смрти своје, већ само једанпут? И ја бих од муке и љутине пуцао, — не на г. Дучића, већ на самога себе, што не знам ни за један такав потпис његов, а Дучић мирно и смешећи тврди и понавља само: јест, јест, тако се до смрти потписивао владика Данило!

Но шта помаже љутити се, што не знаш ти, или љутити се на Дучића, што он зна, — јер љутњом својом можеш само учинити то, да се и Дучић ражљути до конца, и да ти никад не открије, и не покаже лист или писмо, на ком се Данило потписао: Д. Шћепчев Хераковић Његош. Нећу, дакле, да се љутим, већ лепо и братољубазно молим г. Дучића, да из скриње своје изнесе на видело, и приопшти свету онај лист, онај автограф владике Данила, где се он потписао: — »Хераковић Његош.« И размирици нашој биће одједаред крај.

Приликом овом још бих замолио, и молим г. Дучића, да нам каже, да ли он зна за онај паметник, који помиње

професор А. Александров у свом кратком »Отчету о за-
њатијах за границеј љетом 1895. на стр. 15. доле у при-
медби, и која примедба гласи: »При церкви села Његуши,
на перепутје между Котором и Цетињем ест памјатник,
указивајушчиј могилу Шћепца Петровича Калуђерова,
родоначелника дома Петровичеј, отца перваго владики
Данијла.«

За тај гробни споменик тек сам из те примедбе са-
знао, те не знам, да ли је још који од старијих или но-
вијих путника, на пр. А. Пајевић, тај паметник видео, и
не знам, када је и од кога је споменик тај стављен, и је
ли то прост камен без натписа или са старим натписом,
и да ли се у том натпису, Шћепец »родоначелник куће
Петровића« а отац првог владике Данила, назива: Шћепец
Петровић Калуђеров?« А, не знајући све то, не могу се
ни обазрети на тај паметник.

А само да знам, да је паметник тај подигао на пр.
владика Данило оцу свом Степану, и на камену урезао:
»Овде лежи Шћепец Петровић Калуђеров,« могао бих
узети, да је Шћепец по оцу свом Петру прозван Петровић,
као што је и владика Данило по свом оцу Шћепану про-
зван Шћепчевић — и онда би покојни Медаковић имао
право, дајући Шћепцу за оца *Петра* — и онда би тај
Петар могао бити родоначелник куће Петровића, а не
Шћепец његов син, те би се ваљда могло узети и то,
да су се и потоње владике, а имено владика Сава и вла-
дика Василије, не први прозвали већ да су се и они
прозивали Петровићи, јер, као што смо видели, већ се
кнез Лука, брат владици Данилу, прозивао Петровић и
да и владика Василије свога оца Радула презименом зове
Петровића.

Био би — велим — тај Петар, отац војводе Шћепца
родоначелник куће Петровића, само да знамо, ко је по-
ставио онај паметник с оним натписом — ако, то јест има
тога натписа на том камену, и да није тај паметник по-
дигнут тек у наше дане. Но незнајући то не могу из
поменуте примедбе А. Александрова ништа изводити, те
морам поново признати: да не знам, зашто су се си-
новци владике Данила потписивали Петровићи и зашто
се њихов рођени стриц први Црногорски владика из њи-

хове »џамеље«, владика Данило, није нигда потписивао Петровић?

Црногорци кажу, да је »џамеља« Петровића огранак братства Хераковића у племену »Његуши« од старине званом — и они су причали С. Милутиновићу, а Сима је њихово причање записао, и унео у своју »Историју Црне Горе« на стр. 28., које причање гласи: »Ови је Данило рођен у Његуше (село Црногорско под Ловћен планином више Котора) од братства Херачкога или Хераковићах, који су се ту населили по узећу Хераче (Херцеговине) Турцима; они су тамо под гором *Његош* званом пребивали, ама не хотећи турски јарам носити и варварски бич тријети, побјегну у Црну Гору и у велику се пустињу и шуму тада у пољицу бившу завуку и населе, које населеније назову по имену оне своје горе Његош или Негош, и Његуш по данашњему. Увјерава се — додаје Сима — увјерава се да су се од рођена два брата, од Раича и Херака, сви данашњи Његуши натрагали, Раичевићи и Хераковићи.«

У Василијевој и у Петровој »Историји Црне Горе«, нема ни помена о тој Његушкој родословној причи, па и трезни Д. Милаковић није примио причу ту у своју историју, издану 1856., али познији гатко- и скаскољупци прихватилише обема рукама то Симом Милутиновићем записано причање и кажевање Црногорских Његуша, као нпр. *М. Медаковић*, који у својој 1850. изданој »Повесници« не спомиње ни Ерака ни Раича, али је он то што је у повесници пропустио, обилно надокнадио у књизи »Живот и обичаји Црногораца« од 1860., стр. 79. и даље, у спису: »П. П. Његош, последњи владајући владика« од 1882., стр. 36., и напослетку у спису »Владика Данил« од 1896., стр. 21. —; г. архимандрит Дучић најпре у »Гласнику«, књ. XL., а сад у својим »Књижевним радovima« књизи III. на стр. 73. и даље; Марко Драговић у делу: »Митрополит Василије Петровић«, 1884. стр. 31. и остали преписивачи.

Међу тим писцима има првенство г. архимандрит Дучић, и он о искону Петровића прича овако:

»Кад је већ реч о Његушима Хераку и Раичу, проговорићу — а то проговара арх. Дучић — неколике о

њима на основу народнога предања: Херак и Раич су рођена браћа, доселивши се у Црну Гору из Херцеговине, испод планине Његоша у првој половини XVI. века; настане се на малом пољицу или планинском котлу на обронку Ловћена под Штировником више Котора; прозову се: Његоши за спомен својега старога завичаја, и у њему планине тога имена, која раздваја Баћане од Дуге. Од Херака постало је братство Хераковића, а од Раича: Раичевићи. Из братства су Хераковића: Петровићи, кућа, која влада у Црној Гори од владике Данила 1700. до данас и т. д.»

А на стр. 91. III. књ. истих својих »Књижевних радова«, пише Дучић: »А *Петровићи* који сада владају у Црној Гори, отселили су се из Баћана испод планине Његоша у Херцеговини, у Црну Гору у првој половини 16. века, о чему сам већ споменуо.«

Споменуо је, да, арх. Дучић на стр. 72., али би боље било, да то није споменуо, као што ће се то већ видети. Него сад ћу само да запитам г. Дучића, како то пише он, да су се Петровићи, који сад владају у Црној Гори, одселили из Баћана у Херцеговини у првој половини XVI. века? Ја знам, да данас влада и господари у Црној Гори кнез Никола Петровић, или другим речма, да је и данас и 1872., кад је Дучић писао о Црној Гори, било у њој, као што би г. Панта рекао, »јединоначалије«, а не »многоначалије«; но то је само узгред речено.

Али ако су се збиља Петровићи, већ у првој половини XVI. века доселили у Црну Гору, што то није одмах казао, већ тек на стр. 91., те се ја не бих морао узалуд мучити, тражећи родоначелника тих Петровића у XVII. веку, кад су они, Петровићи, као што ту уверава и Дучић, већ у половини XVI. века благовали тамо негде у Херцеговини у Баћанима испод планине Његоша? И кад је то *знао* и на стр. 91. казао, е су се Петровићи, ови исти Петровићи Црногорски, од којих данас један, по имену и презимену кнез Никола Петровић влада у Црној Гори, у првој половини XVI. века доселили испод планине Његоша у Херцеговини; што је онда на стр. 72. поменуо, и то само на основу народнога предања, Херака и Раича, и Хераковићеве и Раичевићеве, кад се исти овде, где

се истражује »темељ« или »искон« династије Петровића, нас и не тичу?

Но и то ћу му поклонити и нећу пожуривати одговор на та питања, само нека нам каже г. арх. Дучић, откуд он зна, да су се Петровићи, или она два брата Херак и Раич, иселили из Херцеговине и доселили у Црну Гору, и настанили на маленом Његушком пољу у *првој половини XVI. века*, кад С. Милутиновић, који је први сазнао и за вечита времена записао и сачувао ону Његушку причу, не каже, да је то »преселеније« било у првој половини XVI. века, већ је само онако у опште напоменуо, да је то било по узећу Хераче (Херцеговине) Турцима, и да су они само за то, што нису хтели турски јарам носити и варварски бич трпети, побегли у Црну Гору, а Турци су заузели Херцеговину у другој половини XV. века?

И Медаковић збиља каже и пише и у свом „*Петру II. Петровићу*“, стр. 36., и у свом „*Владици Данилу*“, на стр. 21., да су се ова два брата, Јерак и Раич, доселили из Херцеговине у Црну Гору у доба Иван-бега, у *другој половини XV. века*.

Ко, дакле, од те двојице има право: Дучић ли, који тврди, да су се они доселили у првој половини XVI., или пак Медаковић, који уверава, да су се доселили у другој половини XV. века?

Но мени се већ досадило непрестано питати, — и ја ти просто и одсудно кажем, да нема ни један од њих право, и да је уопште цела та прича Његушка о досељењу Његуша испод планине Његоша у Херцеговини проста, измишљена бајка и ништа друго.

Но пре, него што станем казивати *чињенице*, које ту Његушку причу туку у главу, хоћу да коначно свршим с Милорадом Медаковићем, који је у оној књизи о »Петру II. Петровићу Његушу«, на стр. 36., приметио ово: »Скоро сви писци нашег времена уобичајили су писати *Његуш* мјесто *Његош*, држећи, да се Његоши тако зову по мјесту рођења, Његуши. Истина, да се они рађају на Његушима, али се они не називају по том селу, него по оној планини Његош у Ерцеговини близу Дуге, под којом су неколика села, која се зову Требача. Испод овога Његоша доселили су се у Црну Гору на Његушима. У доба

Иван-бега, у другој половини XV. века доселише се два брата Јерак и Раич у Црну Гору, па су још онда они били главари, и остаде сердарство у кући Јераковића, а 1696. би изабран народом Данило Петровић *Његош* за владајућег владику, па тако су они сви називали себе Његош, а не Његуш. Они знаду своје родословије још од Јерака и Раича, и броје редом и данас, ко је од кога.»

Но већ је Вук Караџић, који је први пут походио Црну Гору 1834. и којег су белешке о Црној Гори 1837. изашле на немачком језику: »Montenegro und die Montenegriner,« напоменуо на стр. 55.: »Der vornehmste montenegrinische Stamm Njegusch i leitet seinen Namen von dem herzegovinischen Berge Njegosch, (wie sich die Vladikas noch jetzt schreiben).«

Истина је цела, да се владика Петар I. и Петар II. и кнез Данило називали и писали »Његош« и да се и данашњи кнез Никола тако пише и назива. Али није истина, да се први владика Данило писао и називао »Његош.« На једном листу каже он, да је отачаством »Његуш«, а на другом пише да је од племена „*Њугушах*.“ Не по селу, где се ко рађа, већ по *илемену*, ком припада, и које је старије од села, додају Црногорци — но нећу ја да говорим, већ нека каже Вук Караџић, који је те ствари мало боље проучио, него многоглаголиви М. Медаковић, и Вук пише у свом „*Рјечнику*“ под »презиме«, да се у Црној Гори, кад се о ком говори, каже не само, чији је син, и како се по презимену зове, или, као што они кажу, од кога је братства, него се још дода, и из кога је племена, нпр. *Саво Марков Петровић Његуш*, а тај Саво Марков био је рођени брат владици Петру I., који се писао: П. П. *Његош*, мислећи ваљада, да тако треба писати, и даље мислећи, да се племе Црногорско, звано »Његуши«, доселило у Црну Гору од планине Његош у Херцеговини.

А то племе Црногорско звано »Његуши«, назвало се тако по имену родоначелника »Његуш« званог, које име долази већ у листини једној латинској године 1000.: *Negusius Podcupica* (в. Kukuljević »*Codex diplomaticus*,« I. 98.: пореди: Schafarik »*Gesch. der serb. Literatur*,« стр. 151., *negusius testis d. 1000 l. Njeguš*. — У Даничићеву

„Рјечнику из књижевних старина,“ II., 177.: „Његоуш“, између Влаха, које је краљ Стефан Првовенчани дао Жичи, једном беше име *Његоуш* М. 15.

Толико о племенском имену, а што се тиче самога тога Црногорскога племена, *Његуши* званогa, то се из списка Млетачкога архива види, да су Његуши већ 1435. године становали на истом месту, где станују и живују и данас.

У „Гласнику“, књ. XIV., 22. и даље, или у Љубићеву „Зборнику листина“, књ. IX. стр. 85., каже се: »Item quia post declarationem in Cataro concorditer factam de confinibus Catari, ut patet literis super inde scriptis et sigillatis, Negusi subditi Jurasevich, occuparunt de territorio dominii Venetiarum, in tribus locis intus confinia de versus castrum Catari, petitur quod confinia conserventur et manuteneantur, et quod praedicti Negusi cogantur restituere domino comiti Catari, omnes recolectas et emolumenta, quas et que quomodolibet habuerunt et colligerunt super dictis terrenis sive territoriis.«

А спис, у ком се то каже, јесте, од 1435. (О том в. Ч. Мијатовића „Десиот Ђурађ Бранковић,“ Београд, 1880., стр. 180. 228. 230. и 318.).

У XI. „Своменику“ је Српске Краљ. Академије, Београд, 1892., приопштио Конст. Јиречек, на стр. 79., спис од 22. дек. 1437. у Котору о мирењу вражде између људи из *Његуша* и оних из Ораховца (код Доброте између Котора и Пераста)

Кад су, дакле, *Његуши* већ у првој половини XV. века, као суседи Котору и Которској области, а подложници Ђурашевића, иначе и Црнојевића званих, отимали и заузимали земље од територије Которске и кад су пре 1437. враждевали с Ораховчанима и те се године мирили с њима пред Павлом Контареном, Млетачким кнезом у Котору; — како онда може стојати она С. Милутиновићем записана и М. Медаковићем и арх. Дучићем и Марком Драговићем прихваћена прича о досељењу некога Херака и некога Раича испод планине Његош зване у Херцеговини у Његушко поље, било то у другој половини XV. било у првој половини XVI. века, и да се племе њихово по тој планини прозвало Његош?

Још бих могао поменути нека места из Санудијевих летописа приопштених у Кукуљевићеву „*Архиву*“, књ. 5. и 6., а нарочито оно, где се помиње Conte Alexa Vayvoda de Negusi de Montenegro у 1503., али нећу и задржаћу та места за себе и за случај, ако би се и опет прохтело г. арх. Дучићу, да се брани или да нам разјашњава, зашто је он казао, да су се Петровићи доселили испод планине Његоша у првој половини XVI. века; и зашто он, који је у првом издању своје »Црне Горе« писао лепо »Његуши«, у другом поправљеном издању пише племе »Његоши« на оба места (в. књ. III., 16. и 17.)?

А Ђорђе Поповић, који је по М. Медаковићу укратко извео и 1896. издао »Историју Црне Горе« — мисли ли он збиља, да сам сасвим заборавио на њ, и на ту његову »Историју« а наиме на ону подужу ноту у тој историји на стр. 66.? Не, не, нисам заборавио и не смећем с ума речено у тој ноти, само ћу најпре да приметим да и Ђ. Поповић на стр. 84., што се Јерака и Раича тиче, трага за М. Медаковићем, и понавља оно што је о њима старац написао.

А нота Ђокина на стр. 66. гласи: »Кад је Скендер-бег Црнојевић пашовао у Скадру (1514.—1530.) ударио је султан Селим I. на Мисир и освојио га је. Зацело је у Султановој војсци био и Скендер-бегов контингент и у њему већина Хришћана, јер су тада под султановим заставама војевали и Хришћани поданици његови, а у оним крајевима тада је било мало Мусломана. И ту нам се чини, да су у Скендер-беговој војсци *могли бити* и војници од племена *Његуша*, па су освоивши Мисир и дошавши му на јужну границу *могли чути*, да још даље на југ има Хришћанска земља, која већ столећима брани од Мусломана крст и своју слободу. *Нису ли могли* ови *Његуши* и с њима остали крштени Зећани помислити, да је боље удружити се са тим Хришћанима против Мухамедоваца, него ли крв лити за утврђивање над собом власти својих диндушмана? *Па није ли можно*, да су ови *Његуши* из Мисира доспели у Хабеш, где данас цар носи титулу *негус*. Зар није могао који *Његуш* у Хабешу својим јунаштвом и уз потпору остале дружине попети се на царски престо? Нека се не узима ово као празна фантазија.

Европа још мало зна Хабеш, али се толико зна, да у Хабешу мушки играју исто коло, које се на Цетињу игра. У Хабешу има више местних имена, која знаменито звоне на словенску; а у Хабешкој области Тигру има град *Ариград*. Није случајно да од *Ариграда* југозападно на 8—10 километара има место *Серби*, а на југ од Ариграда у истом растојању место *Негаше*."

То, што се у тој примедби каже, не треба коментара, јер је јасно казано, што се хтело казати, а критици и онако нема места и не може бити места, кад се ту ништа не тврди, већ једна проста могућност за другом ниже — и ја бих волео, да добар иначе укус г. Ђ. Поповића није га тада оставио кад је ту ноту написао; волео бих, да се могао савладати и одолети искушењу — и да није написао или, кад је већ написао, да јој није дао места у краткој »Историји Црне Горе«, већ да ју је турио у какав лист као нотицу. И најпоследње: шта се нас Хабеш и у Хабешу онај »негус« тиче — кад и онако због Његуша Црногорских имамо пуну руку посла са нашимцима.

Ја кажем, да су »Његуши« старо Црногорско племе, по непобитним писменима сведоџбама већ у почетку XV. века, а зацело и пре живели ту, где и данас живе и животаре; и ако данашњи Хераковићи и Раичевићи, Радоњићи и Богдановићи, Петровићи и Пророковићи неће и не признају, да потичу од тих старих Његуша, већ у силу Бога хоће, да увере остали свет, да су њихови чукундеди Херак и Раич, или у другој половини XV-ог века или у првој половини XVI-ога века доселили испод оне планине Негош или Његош зване у Херцеговини у Црну Гору, и настанили »у планинском котлу на обронку Ловћена под Штировником,« и да се они по тој Црцеговачкој планини зову »Његуши«, и сувише, да се још и данас, као што уверава М. Медаковић на једном месту, поносе својим Хераком и Раичем (не знам само, шта знаду они о Хераку и Раичу причати и поведити, да се могу њима поносити); онда — е онда су и ти Петровићи и ти Пророковићи према староседиоцима Његушима само »приселице«, као што такве позније досељенике из бела света Арх. Дучић, или »поселице«, како их М. Медаковић

назива (књ. III. 73. и 74., »Живот и обичаји Црногораца« стр. 81.), какве су приселице и *Врбице*.

И кад неки од рођених на Његушима, неће да се пишу Његуш већ Његош — шта им могу ја? Могу им само казати, да су баснољупци, који примају за истину басну смишљену и измишљену у почетку овога или на крају прошлог века, а то није лепо. Најпосле кад баш хоће тако *habeant sibi!* А ја перем руке и праштам се с њима, и враћам се к првом владици из племена Његуша, владици Данилу, који године 1697. би изабран а г. 1700. посвећен за владика у Сечују.

Кад се у синђелији изданој од Арсенија патријарха, како у оној штампаној први пут у »Историји С. Милутиновића« на стр. 30.—32. а други пут у »Седмици« за г. 1856. стр. 218. не каже ког је дана посвећен Данило за владика, већ пише, да му је издана синђелија 1700. месеца јуна; откуд је Медаковић знао, да је то посвећење било на Петров дан? То он није казао, те и не знам, да ли је баш тога дана посвећен Данило за архијереја.

Из текста те синђелије, штампане у Милутиновићевој »Историји«, испале су непажњом преписивача или штампара две владике, а наиме Ћир Јефtimiје *Будимски* и Ћир Стефан *Сремски* митрополит. Дознајемо пак из те синђелије, да је Данило посвећен на епархију *Скендеријску* (»ва немже именујут се места сија: првее *Црна Гора* | и племе *Грбаљ*, *Паштровићи*, *Кртоли*, *Луштица*, и град *Бар*, град *Скадар* и град *Уцињ* | и град *Подгорица* и *Жабљак* и племе *Зета* | и *Кучи*, *Васојевићи* и *Братоножићи*, *Пипери* и *Белопавлићи* са васеми вароши и сели и јенуријама«), или другим речма: Данила је поставио патријар Арсеније III. за епископа 1. Црногорског, 2. Приморског, 3. Зетског и 4. Скендеријског (Брдског), како се доцније и Сава владика и владика Василије писао и називао (в. »*Летопис М. С.*«, 1891., књ. 167., стр. 12.).

Први се Цетињски владика Висарион називао »митрополит *Зетски*;« и *Вавила* његов пријемник назива се на једном месту *митрополит*, а на другом архијепископ *Зетски* (в. »*Просвјету*« под уредништвом Ј. Сундечића, год. I., стр., 16. и 17.). А Ромил владика већ се писао 1530. не само архијепископ »*Зетски*« већ и *Црногорски*

и *Приморски* («*Starine*», X., 254.) у запису пак, 1551., пише се и тај Ромил само »епискуп Црние Гори и приморја« («*Просвета*», I., 135.).

Позније Цетињске владике у XVI. и XVII. веку, колико се досад за њих зна, све до Руфима II., писали су се и називали владикама (митрополитима или епископима) само: »*Црногорским* и *Приморским*« на пр. *Венијамин* 1591. («*Магазин Далматински*», 1868., стр. 159.); *Руфим* I., 1608. и 1609. («*Rad*», I., 178.); *Мардарије* 1640., епискуп от земље Црне Горе, от ман. Цетиња; *Висарион* II., 1651. и 1654. («*Starine*», XXV., 179. и 192.); »Роман владика Црногорски и Приморски« (на стр. 203. »*Споменик*«, III. српске Академије.)

»Стари патријарх Максим« дао је mineј за септембар храму Цетињском за љубов митрополиту Црногорском и *всеј Скендерији* ћир Руфиму (II.) године 1675. («*Споменик*«, III., стр. 198.).

Василије јеромонах је писао у Св. Гори Апостол »иждивенијем светјејшаго митрополита *Зетскога Црногорскога* ћир-Руфима, 1682. (тамо, стр. 200.); а већ знамо, да се и *Висарион* III. писао и називао »бискуп од Цетиња и от *Скандарије* или митрополит Скендеријски.«

Из тих података и напомена шта се може извести?

Онај Р—ц на Цетињу, који је на мој чланак »Владике Зетске и Црногорске«, штампан у »*Просвјети*«, I., у том истом листу и исте године написао неколико примедба стр. 129.—137., може из тих напомена и других својих података изводити, што год хоће, и што му у рачун иде: а ја ћу из тих напомена извести то, да је било време, а наиме у другој половини XVI. и првој половини XVII. века, кад владике Цетињске нити су биле, нит су се називале »Зетски или Скендеријски« митрополит или епископ »Црногорски и Приморски«, и да је тих стотину и неколико година било мимо тих Цетињских владика, још и других владика у санџакату Скадарском, који су се звали и називали »Зетски или Скендеријски или Арбанашки епископи или митрополити;« о којима сам нешто поменуо у поменутом чланку у »*Просвјети*«, на страни 22.

Ту сам поменуо митрополита *Зетскога Ђерасима* 1575., а сад могу да споменем још једнога владику из XVII. века, који се писао »и Зетски митрополит.«

Учитељ Андрија Јовићевић, описујући у „*Просвјети*“, 1894., манастир Морачу, приопштио је на стр. 133. натпис, по ком се храм светог првомученика и архиђакона Стефана обнови и пописа трудом и подвигом јеромонаха игумена Ђир-Антонија — тогда престолом Пећским правешту Ђир-Пајсеју патријарху, при Лонгину митрополиту Херцеговачком и *Пајсеју митрополиту Зетском* ва лето 7151.—1643.

О том Пајсеју, Будимљанском и Зетском митрополиту, и његову жалосном скончанију нећу сада и овде да говорим, него ћу само да напоменем, да се он на једном спису, 1648., потписао: »Paisii dei gratia Metropolitae di Budimlia et Albania.«

Ја, дакле, мислим, да се од Цетињских владика први Руфим II. стао називати и *Скендеријским* митрополитом, пошто је Зетска или Скендеријска митрополија била на време укинута, односно њему, Руфиму II. Црногорском и Приморском владици, можда од патријарха Арсенија III., земљака његова, који је патријархом постао 1675., на управу дана, те је од тада Цетињски владика био митрополит у свој Скендерији или у санџакату Скадарском.

На свуколику Скендерију или »Скендеријску епархију« рукоположио је патријар Арсеније III., 1700., бораваћи у Угарској, владику Данила. И патријар је Арсенија могао написати и дати владици Данилу у руке синђелију на ту свуколику епархију; но да ли ће владика Данило моћи и вршити духовну власт у свој Скендерији, то јест, и у Бару и Уцињу, у Скадру и Жабљаку, у шехер Подгорици, у Зети у Брдима — то је друго питање, и вршење те духовне власти и у тим градовима и крајевима зависило је од санџака Скадарскога и од патријарха Пећскога Калиника, који нису дужни били, нити су морали посвећенога на страни у земљи Угарској од патријарха, који се изневерио турском цару, владику, за таквога признавати и пустити га, да врши духовну власт и ван Црне Горе и Млетачког приморја.

Но доста је већ о посвећењу јеромонаха Данила за владика у кастелу Сечују 1700.; а ком је то мало, и мршаво и сувопарно, он нека узме у руке последње дело М. Медаковића »Владика Данил« и нека прочита одсек IV., где ће наћи и лепо насликано и још лепше описано то посвећење владике Данила — и ако случајно ко не зна шта је то византинизам и византијски начин писања, ако, то јест, није још доспео, да прочита од корице до корице »Byzantinische Geschichten von Aug. Fr. Gfrörer,« штампано у Грацу у три свеске, 1872.—1877., или Крумбахерову »Повест византијске књижевности,« друго издање у Минхну 1897., у једном, додуше, тому, али од 1193 стране вел. осмине, а нарочито страну 20. и даље; или ако онај, који не зна немачки, није прочитао ни живот краља Милутина од архијепископа Данила у издању Даничићеву, а он нека прочита само поменуто дело Медаковићево о владици Данилу, које нема ни 100 страна; — па ће не само добити неки појам о византинизму и о византијском начину писања, већ ће се, ако није, читањем неких штампаних на Цетињу и у Новом Саду састава историјскога садржаја, покварио укус, згадити на тај византијски начин писања, згадити, велим, и одвратити лице од тих јадних српских византолога!

Шта је радио владика Данило, кад се вратио из Угарске у свој манастир на Цетиње?

На то питање могу ти одговорити, да је он по Цетињском летопису »ва лето 1701. саградио цркву вазнесења (малу једну црквицу — каже Д. Милаковић на стр. 105. своје »Историје«), по сем трпезарију; а ва лето 1704., да је исти Данило по истом летопису »саградио цркву велику храм рождеству пресвете Богородице; по сем и вас манастир сагради и кућу на Ловћену и у Махине;« то јест, обновио је разваљену, године 1692.. цркву и манастир, што их је 1484. Иван Црнојевић на Цетињу био саградио.

У »Далм. Магазину«, је за 1868., штампана синђелија од 21. септ. 1706., у којој Данило, б. м. митрополит Скандаријски пише »ва Богом спасноје село Плавницу и Карабеже и Курило и Бериславце и Гостиљ,« и јавља Хришћанима тих села, да им по молби њиховој шаље

попа Николу за попа (приопштитељ каже, да је то био поп Никола Поповић Грађанин). Сва поменута села помиње Маријан Болица у опису санџаката Скадарскога од 1614. («Starine», XII. 181.) у области града *Подгорице*, само што је у том издању испало село Карабеже, које се помиње у Ленорманову I. тому Ровинскога дела на стр. 807.

У »Шематизму Бококоторске епархије« је за 1890, штампана синђелија патријарха Калиника, дана попу Стефану на протопопство у Грбљу. Издавач те синђелије каже, да је она издана дне 29. јан. 1750. у Грбљу — но то никако не може бити, јер је тај »Калиник патријарх васем Србљем и Блгаром,« који је попа Степана, сина протопопу Вука, произвео за протопопу Грбаљскога, био патријар Пећски од 1691. до 1710., које се године, дне 16. августа, престабио у Темишвару — и по томе издавач није добро прочитао годину, те место афи (1708.) ставао афн (1750.). Издавач каже, да на налећници те синђелије пише: »Изволихом и благословихом *владика кир Данило*, да га постави хјертуниом, да будет протопоп ови поп Стеван.«

У „*Беседи*“ је, листу што је у Н. Саду излазио 1870., приопштена на стр. 150., из архиве патријарашке у Карловцима синђелија, коју је дне 4. нов. 1709., инд. 2. у патријаршији издао Калиник, архијепископ Пећски и патријар српски новопосвећеном Дабарском (Дабробосанском) митрополиту Мојсију Петровићу, потоњем митрополиту *Белиградском* (1713.—1718.), затим архијепископу Србијском у Београду (1718.—1726.) и најпосле архијепископу Карловачком и Београдском (1726.—1730.); и у тој синђелији каже патријар Калиник, како по преставленију митрополита Дабарскога *Висариона*, приђоше к њему у патријаршију (наравно на позив патријархов) всеосвештени митрополит Скопски ћир *Атанасије* (који је 1711., 6. јан. постављен за патријарха); и митрополит Захумски (Херцеговачки) *Берасил*, и митрополит Рашки ћир *Мојсије* (патријар, после Атанасија, постављен дне 6. окт. 1712.), и митрополит Белиградски *Михаил*; и митрополит Темишварски *Константин*, и митрополит Ваљевски *Григорије*; и богољубазни епископ Самоковски ћир *Нектарије*, и епископ Коласијски (Ђустендиљски) ћир Данил; и »бого-

љубазни јепископ Цјетињски кир Данијл,« и епископ Нишки ћир *Јоаникије* и преподобњејши ексарх ћир *Христофор* — и от иних стран немало чрнаца и властеља — те би протосинђел ћир *Мојсије* јеромонах избран и рукоположен с призивањем светога и живоначелнаго духа, »да васпримет своју освештенују митрополију Дабарскују и богохранимое мјесто *Сарајево*« итд.

Богољубазни је владика Цетињски ћир Данило, дошао дакле, на позив патријарха Калиника у патријаршију у Пећ 1709., и учествовао је са осталим српским митрополитима и епископима у избору митрополита за Дабробосанску митрополију.

»Ва лето 1711. дође с трима граматами от Москве (записао је летописац Цетињски) от цара Петра, Михаилу Милорадовић ва Чернују Гору ка владики Данилу и Черногорцима за велико зло монастирско и Черногорско,“ итд. Летописачки податак иде на други лист и ја ћу овде застати, да се још једанпут обазрем на рад владике Данила за првих 10 година његова владиковања, да боље истакнем оне синђелијске податке, из којих се може видети, како је владика Данило стајао према патријарху Калинику, кога су Турци после бегства патријарха Арсенија III. поставили били за патријарха 1691. и за кога и његова прејамника Мојсија Чурлу Ровински, на стр. 542. своје велике књиге, каже, да су били »креатури турецкаго правитељства« и да је владика Данило већ тим самим, што се дао посветити за владика од Арсенија III. у Угарској — »виразил непризнание власти печских патриархов и возбудио их против себја.«

Но ми видимо, где патријар Пећски, 1708., производи попа Стефана за протопопа Грбљанскога у Грбљу — у области Цетињскога митрополита, и тај Цетињски митрополит, није ни као владика ни као господар стао на пут незваном госту и протерао га из своје области, већ каже, да је и он саизволео, пристао и благословио, да патријар поп-Стевана хиротонијом (хиротесијом) произведе за протопопа у жупи Грбаљској.

Но то је ништа, али шта ћемо с оним позивом патријарха Калиника управљеним на владика Цетињскога, и одзивом истога владике, који се на онај позив збиља

упутио *преко Турске* у Пећ, у патријаршију, да учествује у избору митрополита за Босну, не бојећи се ни Скадарскога ни Дукађинскога паше, ни онога Махмудбеговића у Пећи? Или су Турци 1709. већ заборавили били на покољ Турака од 1702. или 1707. године у Црној Гори, и на главног виновника тога изненадног покоља и истраге Турака у Црној Гори?

Ја то само питам. И докле Црногорска и остала српска господа стану размишљати, шта и како да одговоре на стављена горе питања, ја ћу се међутим спремати и, ако да Бог, спремити, да узмогнем што то рећи о Црногорском »Бадњем Вечеру« 1702. или како М. Медаковић и Ђ. Поповић хоће, 1707. То је од моје стране маневар, или, као што би мој и Ђ. Поповића добри друг покојни Стеван Димитријевић из Руме рекао, »војническоје хитроумије,« којим се служим према поменутој Црногорској и осталој српској господи за то, да бих их принудио, на размишљање, шта да одговоре на стављена горе питања.

И кад се дугим и дубоким размишљањем усукату и уморе, да тек онда изнесем пред њих мишљење своје о оном Црногорском Бадњем Вечеру, — и тада, ако бих, по несрећи својој, и у том питању у сукоб дошао с првим нашим аукторитетима *in Montenegrinis*; — ако бих случајно довео у питање цело то Црногорско Бадње Вече, да не повичу одмах и она господа, а за господом и негоспода у један глас: да ја рушим Црногорске идеале — нађем госпиду већ уморену и с тога умора приступачнију за мирно саслушање и противнога мишљења. Но уморили се они или не, ја ћу, као поштен човек, казати, шта мислим о песми, која почиње са: »Сабор купи хаџи попе Јове,« о тој песми и о оном запису владике Данила, који је први пут штампан у XVII. књ. „Гласника“, итд. итд.

И може ли ко захтевати од мене, да кажем да се слажем са г. архимандритом Дучићем, ако се у истину не слажем?

V.

На крају IV одељка ове расправе питао сам: шта је радио владика Данило, кад се као посвећен архијереј 1700. вратио у Црну Гору, и, одговарајући на то питање,

изнео сам неке податке из Цетињскога летописа и неких листина и списка, из којих се види, шта је он за првих десет година свога владиковања радио.

Но од тридесетих година овога века овамо друкчије одговорише многи писци на то питање, и први је међу тим писцима Петар I. Петровић, митрополит Цетињски, који у краткој »Историји Црне Горе«, изданој после његове смрти у »Грлици« 1835., пише на стр. 70. ово и овако: »Кад се поврати овај Митрополит (Данило) у своје отачество, главна је његова брига била, очистити Црну Гору од унутрењијех Турака и повратити Црногорску слободу. Зато и заповједи одмах, да се учини свеопште собраније Црногорско, у које изиде и овако стаде говорити: »Благородна Господо Бољари и остала браћо моја Црногорци! Ви сте мене против моје воље изабрали, да ја будем вашим начальником и духовнијем архипастиром, и ја се на то нужде ради једва сагласих,« итд., а завршио је беседу ту овако: »И ако мене слушати хоћете, да што скорије Црну Гору од турскога духа очистите, и да за повраћене своје слободе витешки радите.« По овоме митрополита Данила говорењу (наставља митрополит Петар I. причање) обећаше Црногорци, да ће испунити његове наредбе, које и самијем дјелом ни мало не растезајући засведочише, побивши и прогнавши све своје потурчењаке који се крстити не кћеше (итд.) Видећи митрополит Данил с Божијом помоћу Црну Гору од Турака очишћену, (опет наставља митрополит Петар I.,) најпрво даде хвалу и благодареније Богу, пак поче разорену од пређе поменутога Сулејман-паше цркву и манастијер градити и међу народом слогу и поредак утврђивати.«

По томе причању митрополита Петра I. била би Црна Гора очишћена од Турака и повраћена Црногорска слобода у времену између 1700. и 1704., које је митрополит Данило изнова саградио, разорену 1692., цркву и манастир. Пада у очи, да митрополит Петар I. не зна и не спомиње оно, што је очишћењу Црне Горе од Турака претходило; не зна и не спомиње синџир — колац — муке владике Данила и искуп његов из руке паше у Подгорици.

А што се онога тобож Данилова говорења тиче, рекао бих, да је и ту Данилу у уста метнуту беседу смислио

сам митрополит Петар I., као год што је он исти смислио и измислио и ону беседу, коју је последњи војвода и господар Црногорски од рода Црнојевића, — Ђурађ — остављајући Црну Гору и владу над њом и Црногорцима изговорио, и које почетак гласи: »Ја вам, љубезни племићи и остали свагда храбри народе, не могу потпуно благодарити за вашу верност и усрдије (итд. итд.)«, и коју беседу, ако хоћеш да ју целу прочиташ и поредиш са преднапоменутом беседом митрополита Данила, наћи ћеш на стр. 64.— 66. поменуте »Грлице.«

Чини ми се, да сам већ негде у овој расправи напоменуо, али ћу сигурности рада напоменути и опет, да је »светопочивши« (као што каже С. Милутиновић у предословију, стр. VIII., своје »Историје«) историју ту већ под саму старост започео писати, кад му је слабост у свему досађивала, и да је он, састављајући је »једва имао, осим грамата, каквијех старијех рукописа, предизвјешћен бивши, да су морали пропанути ако су и били који у толикоме времену и разоравателнима размирицама« и митрополит се Петар I. држао, дакле, »само изузног причања и попјевања из народњег паметовања.«

Митрополит Петар I., не помиње, као што горе напоменух, оне невоље, које је владика Данило по изузном причању народном допао био; но о томе подробно прича, бивши секретар његов С. Милутиновић у састављеној од 1828. до 1830., а тек 1835. изданој у Београду »Историји Црне Горе« на стр. 33. и даље, и прича по усном причању »некијех старијех Црногораца и самога светопочившег митрополита Петра I.«

»Ови владика Данило (пише С. Милутиновић) почео је први умишљати, како би се Турци очистили из Црне Горе, и паштио се дјелом то произвести, тек је изгледао к томе згоди и вријеме, да Турцима и вид порабоштенија Црне Горе одузме и уклони једном завазда у напредак; на то даде му повод и неки Демир-паша, који је из Цариграда послан био с нешто војске, да тефтиши рају и одметнике у низам (послух) доведе цару. Демир, прошав Арбанију, дошао је и у Подгорицу, окупио Зету равну (подручну) што је тајно у себи подозрејево њихов (Зеханах) рајалук по причини оближности Црне Горе, која

се никако још није посве турскоме цару покорила, ако је још међу собом оне своје потурченике и трпила и некијема се изванскијем Турцима на Обод ријеку порад пазара и трговине бавити допуштала; за то им рече Демир, да доведу преда њ и својега владику с Цетиња, казав му, да га везир и већил царев зове на важни разговор, тако их је искусио. Зетски Христјани Срби отиђу на Цетиње, позову владику к везиру, но отићи му он хотио није никад, да га они не узеше на свој врат и душу, те тако пође. Демир, како је владику видио сама ће иде к њему, прими га лажно — лијепо, док се ш њиме поразговори и увиди га, каква је духа и срца, а очима га већ имавши шта гледати, јер је био ко највиши и најприкладнији чојек, при томе и дрзновен и неустрашив. Овака су качества, и без отпорна разговора, довољна била, да уздигну јарост и пакост варвара против себе, за то га одпут заповеди у хапс метнути, у синцире и томруке, па сјутра дан упрти му колац стржев (Црног. дубов) на рамо, и поведе га пјешки до Спужа, да избира сам себи мјесто, ће ће га на колац удривши оставити; па га врати опета у Подгорицу тај дан; и тако, увјерава се, неколико пут' га је водио тамо и амо за неколико днових, а по ноћи би га вјешао испод пазуха, те би по сву ноћ тако висио бој чојечи од земље подигнут, зар да га муком том и страхом принуди потурчит' се, и Црну му Гору Султану свуколику и посве подложити, и њу потурчити примјером својим; но Данило пребуде Богом Спаситељем толико укрепљен, да је пребегао био и све муке варварскога тирана испразнивши умријети, и не учињет' му на вољу. Некакав Зетски поп Бошко Поповић (Љешкопољац) за благоговјејнство свакијем почитовани тад је могао самосам к Данилу тајно и митом улазит', те му је ћешто јестива уносио, и држао га на рамена своја, док би што висећи заложиио, паче ли одморио руке и пазуха, о чем је објешен био. Сва се Зета ужаснула од такога поступања с владиком својијем, и науми сложивши се сви једнодушно молити за њега везира, да им га поклони и одсијече на благо; Демир најприје ни по што не шћедне, ма они повторавајући своју молбу, а Данило неослабљајући трпјенијем, преодоле варвара безаконије, те им за њега 600 цекини

поиште; они му обећају саставит' их и дати, е ма да га већ на муке не меће, ако ће га и у хапску још држати, док се откуп донесе, и то им он учини. Тадер Данило објави *браћи својој*, да му толико за њега откупа пошљу; они му саставе *до триста цекинах* од својега имућа, но још им толико мањкаваше; за то пођу до на Топло (монастир код Новога у Боки), ће је митрополит Херцеговачки Г. Саватије тад још столицу имао, те им он узајми триста цекинах, које они понесу те га искупе, и поврате дома, а и Демир-Паша отиде даље отоље по својему послу. Сада већ владика Данило истога годишта (којега годишта?) тајно подговори војводу Цетињскога, и остале уздане Цргорце, да његов дивни умишљај у дјело произведу, тако они сами на Бадњи дан вечером ударе свуђ проз Црну Гору на Турке, сретно их ископају, неке посјекавши, друге прогнавши, а неке млађе искрстивши; ето тако се и тад са свијем очисти и ослободи сва Црна Гора од Турака, који су је били почели умножавањем самијем превазмогавати.«

»За ово дјело (одмах затим додаје С. Милутиновић) имаде и пјесма народна, која је достојна да се и овди придметне, нека доукраси повјест, и да види, тко хоће, како дух народнога пјеснотворста то све изображава по својем умотарјенију:

Сабор чини хаџи-попе Јово,
На сабор је Зету окупио,
Па пошто је Зету окупио
Овако је попе бесједио:
„О Зећани, јадна браћо драга!
„Што хоћемо од живота свога,
„Не имамо цркве ни закона;
„Но погибе Лазар у Косово,
„А клетични прискочише Турци;
„Развалише цркве и олtare,
„Оградише све турске мунаре;
„Но ја велим, моја браћо драга — —

Но песму ту знаће сваки Србин а нарочито Црногорац, те би сасвим сувишно било, да, саопштавајући овде целу ту песму, запремим место у овој и онако већ

развученој и цитатима из повесничких извора претовареној расправи. Али ако ко од читалаца ове расправе, случајно не зна садржаја те песме, и није му при руци поменута »Историја Црне Горе« од С. Милутиновића, може прочитати песму ту или у зборнику народних песама названом: „*Певанија Црногорска и Херцеговачка*“, а изданом први пут 1833. у Будиму од истога Чубре Чојковића, Црногорца, под бројем 9.; или у потпунијем зборнику истих песама Црногорских и Херцеговачких изданом 1837. у Лајпцигу од истога Чубре Чојковића опет под бројем 9.; или напokon у „*Огледалу Српском*“, приређеном од владике Црногорског Петра II. и штампаног први пут у Београду 1845. а други пут на Цетињу 1895. у оба издања III-ћу песму; но ако случајно нема ни Симиних »Пјеванија« ни тога »Огледала Српскога«, наћи ће песму ту отштампану у толико пута већ помињаном последњем делу Милорада Медаковића од 1896.; — па кад једном прочита ту песму, наћи ће између онога причања С. Милутиновића о оном делу неке мале разлике, наиме: Сима не зна ништа за градњу оне мале цркве у Зети, и да је владика Данило на позив Зећана, а уз дозволу и бурун-тију пашину пошао у Зету, да освети ту цркву и да је том приликом страдао.

И Сима помиње некаквога попа Зетског по имену попа Бошка Поповића Љешкопољца, док народна песма зна само за хаџи-попа Јова; но и што се његова имена тиче, има неке разлике између разних издања те песме. У првом издању, 1833., каже Милутиновић на стр. 51., да је исту 9-ту песму под натписом »Ослобод« преписао од *Мата Радова Мартиновића Бајице*, и ту почиње песма са: »Сабор чини хаџи-попе *Јово*“; у »Историји«, изданој 1835.: »Сабор чини хаџи-попе *Јове*“; у издању песама од 1837.: »Сабор чини хаџи-попе *Јовве*“; а у владичину »Огледалу Српском« опет: »Сабор чини хаџи-попе *Јово*.“

Па како се управ звао тај Зетски поп, и да ли се он збиља после догађаја оног покалуђерио те назвао *Јов*, или је и пре био и после остао поп-*Јово*?

У »Историји Црне Горе« је приметио С. Милутиновић на први стих: »Сабор чини хаџи-попе *Јове*“, доле у нотици: »Ови се поп звао *Бошко Љешкопољац*, но хаџиом

су га прозвали, што је жудио поћи на ћабу, а не могао, и што је благочином живио и Богу служио. После овога догађаја он се *покалуђерио* и назвао се *Јов*. Е ма овдје му пјевац све у једно именује, да му сву одпут важност и достојност укаже.»

На част то мудровање и куријозно изјашњавање Симино, а ја мислим да је онај певац, онај Мато Радов Мартиновић Бајица, знао само за хаџи-попа Јова и да у сну није мислио и знао, да се тај поп управ звао Бошко Поповић Љешкопољац, и да су га хаџијом прозвали само за то, што је жудео, а не могао поћи у Јерусалим, и да се поп тај после оног догађаја покалуђерио, и назвао калуђерским именом *Јов*, онако исто као и Иван Црнојевић. Цела та напомена Симина проста је измишљотина, а измислио је Сима за то, да измири и у склад доведе народну песму, певану од Мата Радова Мартиновића Бајице — ако је, то јест, збиља певао или казивао Сими песму ту тај Мартиновић — са причањем Зећана о попу Бошку Поповићу Љешкопољцу, и о услузи његовој учињеној Црногорском владици и »господару Данилу у његовом тешком положају у Зети г. 1702.«

Но на тога попа Бошка Поповића и његово потомство и повељу кнеза и господара Црне Горе од 26. фебруара 1892. (в. „*Просвету*“, 1896., стр. 151.) вратићу се још једанпут, ако само не заборавим на Филипа Радичевића, приопштитеља те »владачке повеље,« и Филипово разјашњење.

Кажу да је С. Милутиновић био учитељ »Раду Томову Његушу,« потоњем владици Петру II.; но тај владика Петар није хтео да зна за Симине мудролије и у »Огледалу Српском« стоји: »Сабор чини хаџи-попе *Јово*“ без сваке напомене; даље — С. Милутиновић зна за неког *Демир-пашу*, а народна песма за *Омера* (»попе Јово, јадовна ти мајка! није вјера тврда у Омера«). Омером се називао један од синова Сулејман-паше Скадарскога, који је паша 1692. продро до Цетиња и принудио Млетачку војску да се преда.

По причању Симину је поискао Демир-паша 600 цекина откупа за владику. И Данило објави *браћи својој* (ваљада својој рођеној браћи, а не браћи Црногорцима), да му

толико за њега откупа пошљу, и они саставе до триста цекина од *свога имућа*, а триста узајме од владике Херцеговачког Саватија. Тако пише Сима по причању »некијех старијех Црногорац;« а шта се о том у песми каже:

Паша га је врг'о на откупе
Три хиљаде жутога дуката;
Двије даје владика Данило.
Ону трећу Зета земља равна.
А кад виђе владика Данило,
Е га стави пашче на откупе,
Он направи лист књиге бијеле,
Па је шиље малој Гори Црној
Црногорцим својој браћи драгој:
„Откуп'те ме, не држите овђе,
„Продајите крете и кандила
„И путире од сухога злата,
„Све црковно дајте за ме благо,
„А да би ме само избавили
„Из невоље, из турског синџира.“
То кад чуше браћа Црногорца,
Од маха су благо саставили и т. д.

Само што се у песми не каже, како су Црногорци саставили 3000 дуката: да ли златом или продајом оних црквених драгоцености или зајмом, или од *свога имућа*?

За М. Медаковића, плодног писца Црногорских историја, казаћу после, како је изложио повест о истребљењу Турака у Црној Гори; а што се Д. Милаковића тиче, напоменућу само, да и у његову причању нема ништа, што није узето или из »Историје« митрополита Петра I. или из Симине »Историје« или и понајвише из народне песме. А што се године тиче, то вели Милаковић, да је то било ноћу уочи Божића, »по свој прилици 1702. или најдаље 1703. године.«

Б. Поповић (»Историја Црне Горе«, стр. 86.) слаже се, што се оне откупне своте тиче, са Милаковићем и народном песмом, то јест, да је владика Данило откупљен за 3000 дуката; на тој истој страни у напомени помиње Поповић, шта каже Милутиновић, колико је паша искао откупа; но да народна песма каже, да су откупа искали

3000. »ми (Ђ. Поповић) с Милаковићем узимамо онако, како народна песма каже.« Но Ђ. Поповић не узима с Милаковићем и то, да се истребљење Турака из Црне Горе догодило на крају 1702. или најдаље 1703., већ истом 1707., а то неслагање Д. Милаковића с Ђ. Поповићем у погледу године долази отуд, што Д. Милаковић, издајући своју »Историју Црне Горе« 1856., није знао за неки запис владике Данила, у ком пише он, владика Данило, да се зна »како Турке изагнасмо између нас 1707. годишта;« а Ђ. Поповић је знао за тај запис, премда се њиме у својој »Историји« мало служио, и само је из записа тога г. 1707. усвојио.

У XVII-ој је свесци „Гласника Друштва Српске Словесности« 1863., приопштен запис Црногорскога владике Данила, који гласи: »Пишем ја владика Данило да се зна како Турке изагнасмо између нас 1707. годишта. Прво када ме откупише из Подгорице, скуписмо се неколико главарах црногорскијех у магазин на Стањевиће, и ту ми дадоше вијеру, да ће Турке између себе изагнати, и да ће им ударити *на бијеле покладе*, а договор чињасмо на Никољ дан пред Божић, *али Црногорци преварише, на Турке не ударише*; када ја то виђех, и опета се скуписмо на Ловћен у житницу манастирску око Ђурђева дне, и ту се договоримо, да им удримо у Госпођине посте; но Госпођине посте дођоше и прођоше, а Турци остадоше здраво; и јошт се почеше мнозина турчити, јер их мићаше паша из Подгорице; када ја виђех, *да Црногорци не смију Турцима уложит*, ја то оставим до Неђеље Светијех Отаца, а у исту неђељу чујем, ће говори народ, да оће Турци Скандаријски послати неколико људих да ме уфате за то, што сам бунио Црногорце, да своје Турке побију. Како ја то чујем, пошљем за Вука Бориловића и *четири* брата Мартиновића, и све њима кажем, како је и што је, и речем им, ако неће Турке побити, који су међу њима, да ћу се ја маћи из Црне Горе. *Они одговоре, да не смију уложити*. Онда ја узмем моју сабљу и дам је Бориловићу, а онијема четворици, једноме ћурак, другоме двије пушке Пецке сребрне, трећему шејшану (поп-Јанкову) везену сребром, а четвртому десет дукатах. Али они по свему томе мене рекоше, да неће нипошто, што им ја

нећу дати моје људе, да почну, *е се бојажу и они да један другог не издаду*: онда ја дозовем *Вучка Његуша, Станишу Велестовца и Марка Дуљанина*, и речем њима да они пођу с њима и да они први почну бити Турке; и тако пођоше *на Божић пре зоре*, и побише Турке *Цетињске и Беклиџке*, који не кћеше доћ' да се покрсти код мене; и ту се мој момак Станиша рани, али, фала Богородици, не би му ништа, него га она сачува, а бјеше га убила пушка по сред прсих и ножем посјека по обије руке. И буди слава ва век Богу, који нас чува од пасје вјере, амин!»

Запис овај, каже се у »Гласнику« на стр. 316., вјерно је снимио са оригинала, уписаног на крајњем листу једне црквене књиге, находеће се у тадашњег архимандрита а садашњег владике Црногорског Илариона, *Никола Мусулин*, Гомирац, тада учитељ на Цетињу (1861., дне 21. марта). И Мусулинов снимак од тога записа приложен је на крају поменуте књиге »Гласника.«

Да ли је за запис тај владике Данила знао Митрополит Петар I.? Ја мислим, да није знао, јер да је знао, он би се зацело тога записа држао, и по том старом запису родоначеоника своје династије испричао повест о истрази Турака у Црној Горе 1707. у својој »Краткој Историји«, те не би морао смишљати и измишљати оне беседе, метнуте у уста том истом претку свом, и не би к томе могао написати: »како су *Црногорци* по ономе Митрополита Данила говорењу обећали, да ће испунити његове наредбе, које и самијем дјелом *ни мало не разтезајући*, засведочише побивши и прогнавши све своје потурчењаке, који се крстити нектеше.« И кад није за запис тај знао митрополит Петар I., онда није ни секретар његов за последње три године живота његова, С. Милутиновић, знао за њега.

Но ако су и један и други знали за тај запис виновника, и уједно најбољег сведока за ту истрагу Турака лицем на Божић 1707., па упркос томе онако писали о тој истрази — горе по њих! — За владика Петра II., »сочинтеља« »Горског Вијенца«, могло би се само по једном месту у том »Горском Вијенцу« слутити, да је нешто начуо о том запису владике Данила. То је оно

место на стр. 217. Решетарова издања »Горског Вијенца«, где прича војвода Батрић Мартиновић владици Данилу:

Ми пет братах пет Мартиновићах
И три твоје слуге највјерније

(три тјелохранитеља — додаје Решетар — два Новака и Пимо барјактар)

Покласмо се синоћ са Турцима,
У помоћ нам ко год чу притече,
Сакупи се војске као воде
И што ћу ти дуљити причање — и т. д.
Соколови пет Мартиновићах

— — — — —
Два Новака с барјактаром Пимом
И витеже Бориловић Вуче
Који први удристе на Турке,
Ко умије вама сплести вијенце?

У Црногорској »народној« песми под бројем III. у »Огледалу Српском«, које је приредио за штампу сам владика Петар II. и издао у Београду 1845., и којој је исти владика ставио натпис: »Српски бадњи вече около 1702.,« а почиње:

„Сабор чини хаџи-поне Јово,
„На сабор је Зету окупио, и т. д.“

нема помена о оној тројици телохранитеља, она три момка владике Данила — а нема помена о њима ни у другој познатој песми или причи, већ само у запису владике Данила од 1707.

Разлика је само између записа и »Горскога Вијенца«, што владика Данило те своје момке пише по имену: Вучко, Његуш, Станиша Велестовац и Марко Дупљанин, а владика Петар II. каже да су то били два Новака и Пимо барјактар. Но главно је да су били *три момка* (слуге) владичине, а што су Вучко и Станиша и Марко ваљада по лиценцији појетичкој замењени Новаком и другим Новаком и трећим Пимом барјактаром; то је споредно и

нека то изјашњује ко год хоће и како год хоће: ја нећу, те зато сам и казао, да је владика Петар II., може бити, *начуо* нешто за поменути запис владике Данила. *ц*

Многоме и многима сам се већ чудио у овој расправи о Црногорским историјама, чудио, начудио, и престао чудити се, али се Русу Павлу Ровинском не могу довољно да начудим, што он, који је толико година провео у Црној Гори и на Цетињу, истражујући старине Црногорске и листине, старе књиге и записе, и белешке итд.; ком се са свију страна ишло на руку, те је могао да напише онолику књигу о Црној Гори у прошлости и у садашњости, па у тој књизи прича и »кровавој драми, черногорској вартоломеевској ноћи, начавшејсја в. г. 1702. от вечернеј зори на кануће рождества Христова,« ипак у књизи тој ни једном речи не помиње нити се обзире на поменути запис владике Данила од 1707., премда се она црквена књига, у којој се нашао тај запис, тада кад је Ровински написао, налазила у ризници манастира Цетињскога, и премда је за ту књигу и за запис онај у тој књизи знао и о њему извештавао учене људе (архимандрита Дучића и дра Решетара) др. Л. Томановић, добар пријатељ П. Ровинском.

И може ли се узети, да Рус није знао за тај запис, и ако се то никако не може узети, зашто не помену, зашто се није обазрео он и на тај запис владике Данила? То је за мене велика загонетка! Или да се није сумњао што П. Ровински и можда држао, да је сумњив, да није автентичан тај запис, да није владика Данило својом руком записао тај запис у ону црквену књигу, већ неко други много доцније?

То ми је јако зазорно! Г. Др. Решетар каже у ноти на стр. 32. свога издања »Горскога Вијенца«, да му је препис тога Данилова записа, послао с Цетиња др. Л. Томановић, и он, др. Решетар, приопштивши на стр. 31. цео тај запис, одмах и као сумњајући се, нешто пита:

„Ако ово писмо (тај запис) збиља написа својом руком владика Данило, тад је владика Петар у »Горском Вијенцу« далеко премашао истину; али и ако то писмо није писано од владике Данила, опет се »Горски Вијенац« у главној ствари не слаже« и т. д.

Но о том, да ли је запис тај владике Данила автентичан запис или другим речма, да ли је причање садржано у том запису — записао баш владика Данило, о том — по том; па и оно питање и испитивање, којим се мучио и намучио др. Решетар, да ли се »Горски Вијенац« у главној ствари слаже или не слаже, то ме се питање ни најмање не тиче, јер Петар II., пишући и сабирајући свој »Горски Вијенац«, није хтео и није мислио писати повест о истрази Турака за владике Данила, већ је хтео да напише појему, да уздигне и прослави Црногорце Данилова доба; а за ту цел није му, као песнику, баш ни требао нит' би му ваљао онај запис владике Данила. Друго је историја а друго појезија, и друкчије се пише проста, озбиљна повест, а друкчије се ствара појетичка ствар или ти плете венац »на весеље многим.«

»Петар II. је волео тај догађај, ту истрагу потурица, коју је певао. Он је у том незнатном местном боју, који је Црногорска историја једва забележила, видео велики историјски догађај. Он је у томе што се ослободио један мали крај, који се око Ловћена скупио, као оно неколико села око Авале, видео ослобођење целог српства. Он је био срећан, сазнавши да је ослобођење извршено и на Ријеци и у Црмници, на ширем земљишту, него што је по народној песми (оној III-ћој у »Огледалу Српском«). — Он је томе догађају дао шире размере, него што их је овај у ствари имао. Он је од овог незнатног боја начинио један велики рат. Он је једну личну идеју владике Данила, претворио у једну општу народну тежњу. Петар II. је сматрао истрагу потурица као најважнији догађај у историји црногорској; он ју је сматрао као већи догађај од Царева Лаза. — Он је претставио истрагу потурица као круну целе Црногорске историје« и т. д. То не говорим ја, већ Србијанац, Павле Поповић, а ја сам само исписао то из његове расправе.

Па пошто су то његове речи, нек он и одговара за њих ако је момак; а ја ћу само да додам то, да тај, мени посве непознати делија, није знао за поменути запис владике Данила, бар није, колико се сећам, поменуо запис тај у својој расправи о »Горском Вијенцу«, није поменуо, а знао је за Решетарово издање, и за онај Решетаров

увод у том издању, у ком је приоштен тај по препису дра Л. Томановића.

Ни Д. Милаковић (1856.) није знао за тај запис, а није знао ни М. Медаковић пишући »Повесницу Црне Горе«, издану на свет 1850. Но што није знао Медаковић у млађим својим годинама, то је он већ на крају живота свога дознао, и у свом је последњем делу „Владика Данил“ приоштио на стр. 49. запис тај, и испричао је сам по том запису онај догађај на стр. 47.—50., и напослетку рекао: »Ово је овако записао владика Данило својом руком у једној црковној књизи, па по овоме онда отпадају све приче и нагађања о тако званом бадњем Вечеру.«

»Сад видимо и знамо (и то су Медаковићеве речи) да није хтио уложити први Турцима ни Вук Бориловић нити четири (а не пет) брата Мартиновића, него три вјерне слуге владике Данила, и у том изтријебљењу Турака Црногорскије *нико не погибе* нити се рани, до вјерног владичиног момка Станише Белестовца. Ово се догодило на Божић 1707., дакле годину дана мучио се владика да нађе људе, који ће уложити да изтријебе потурчењак црногорске из Црне Горе. Изведена пјесма о овоме свему догађају (то је песма III. у »Огледалу Српском«) не слаже се са оним што владика пише: *али је владичино за вјеровање.*«

»Владичино је причање — за веровање«, вели М. Медаковић, који је иначе као што већ знамо, велики авторитет *in montenigrinis* за Ђорђа Поповића, али што се тиче крваве ноћи у очи Божића, рекао бих, да се он сасвим не слаже са Медаковићем. Ђ. Поповић пише на стр. 86. »Усљед овог догађаја сазрела је Данилова намера за истребљење некрста из Црне Горе. Али су се црногорским главарима чиниле прилике врло сумњиве и једва на бадње вече 1707. приступи се послу. Који потурчењак није хтео да се покрсти, или није могао да утекне, тај је немилосрдно био посечен. Али ова крвава ноћ у очи Божића није прошла без великих жртава. Тако на пр. кнез Никола Вуча Ђуров удари са Дупљанима на тврђаву Бесац у Црмници и ту погибе са 70 друга.« Ту се мој Ђ. Поповић мало пребацио, написавши да је *кнез Никола Вуча Ђуров* с Дупљанима, ударајући на Бесац у Црмници ту погинуо са 70 друга, јер се из »Горског Вијенца« зна,

шта су писали и како су известили владику Данила, кнез Никола и остали Дупљани:

Како чусмо, што би на Цетињу,
Покласмо се с нашијем Турцима;
Дан и ноћ је поклање трајало;
Бјеше пуна Црмница Турака —
Мало ко нам у помоћи дође;
И ми смо ти грдно изгинули,
Половина у бој погубосмо;
Нестало је гробља око цркве
По шестину у један копамо!
И град Бесац са земљом сравнисмо;
Сад ти нема у нашу нахију
Обиљежја од турскога уха
До трушине али развалине.“

Из тога рапорта кнеза Николе, и осталих Дупљана види се да *кнез Никола* није погинуо ударајући с Дупљанима на Бесац.

Истина да Ђ. Поповић не каже да је кнез Никола — већ пише, да је кнез Никола Вуча Ђуровић погинуо са 70 другова, па може бити, да исти Никола није истоветан са кнезом Николом »Горскога Вијенца.« Ако је тако, онда нека нам каже г. Ђ. Поповић, откуд зна он за кнеза Николу *Вучу Ђурова* Дупљанина, и ако рече, да је он дознао за њ из онога натписа на камену, који гласи: »овден почивају кости *Вучете дјуровича*, кои је погинуо су 70 дупљана на Бесац у доба кнеза Николе, а под владом владике Данила« — опет је грдно погрешно Ђ. Поповић, јер се из тога натписа види, да је неки *Вучета Ђуровић* на Бесац погинуо у доба кнеза Николе, а не сам кнез Никола, који се никад није звао »кнез Никола Вуча Ђуров.« Боље би било, да Ђ. Поповић није ни спомињао оних великих жртава, без којих није могла да прође она крвава ноћ у очи Божића, или бар да није примера ради поменуо кнеза Николу Вучу Ђурова.

Архимандрит Нићифор Дучић, није писао историје Црне Горе, већ је приложио у XL. књ. »Гласника« »Географичко, типографичко, етнографичко, штатистичко и

политичко описаније Црне Горе,« и тај је опис под натписом »Црна Гора, биљешке А. Н. Д.« прештампао и издао 1874. у Београду; и ја још и данас не знам, зашто је писац тој и таковој књизи претпоставио овај мото:

„Историјо, ковчеже времена!
„Где су разна дела и имена,
„Добро ил' зло, што се учинило
„Аманетом теб' је поверено —“ (Љ. Н.)

кад то није ни слично ни појетично. Но то је ствар укуса; а мене се баш и не тиче тај мото у везаном слогу, већ ме се тиче цигло владика Данило. А тога баш архимандрит Дучић помиње и велича у тој књизи и каже за њ, да је био »врло разборит, одважан и прави пријатељ својега народа и цркве. Он се усрдно старао« и т. д. Али му је највећа заслуга, што је у договору с племенским главарима очистио Црну Гору од потурица 1707., и повратио јој првашњу самосталност« — и за потврду казаног, позива се Дучић на »Историју Црне Горе« од Милаковића, затим на »Гласник« срп. уч. друштва, књ. XVII., и на »Горски Вијенац.«

»Гласник« XVII. цитира он због оног записа владике Данила; а зашто је међу изворима повести о очишћењу Црне Горе од Турака поменуо и »Горски Вијенац« историческо собитије при свршетку XVII века — ја не знам, а он ће ваљда већ и то знати, и како да не зна, кад је он писао негде, ако не коментар »Горскога Вијенца«, а оно бар примедбе на коментар и уз то 1891. у I. књ. својих књижевних радова на стр. 160. написао напомену, да је »Горски Вијенац« изишао на свијет у Загребу г. 1890. с најбољим до сада коментаром дра М. Решетара. »Али (вели Н. Дучић) ни он није без гријешака.« Дабоме да није, као и свако дело руку људских што није, па и саме белешке Дучићеве о Црној Гори што нису. Али је Дучић у II. издању тих својих бележака о Црној Гори у књизи III. својих књижевних радова, као што и сам помиње у предговору на стр. III., »гдешто поправио, гдешто изоставио, а гдешто другим замјенио.« Нећу да помињем оно, што је у другом поправљеном издању изо-

ставио, али морам напоменути, да је 1707. заменио годином 1702., — но не знам, зашто је то учинио он: да ли зато, што се, проучивши боље речени запис, родила у њему сумња о истиности тога записа, или што је с Цетиња добио вернији препис истог записа, и што у том вернијем препису стоји 1702. место 1707. Мусулинчева снимка.

Е, па кад је и арх. Дучић усвојио год 1702., тога по мишљењу његову бољег преписа оног записа, и кад и у Решетарову, односно Томановићеву препису стоји: »Пишем ја владика Данило, да се зна, како Турке изгнасмо између нас 1702. годишта;« онда се, збиља, мора питати: Ко је боље прочитао и преписао годину у том запису, учитељ Мусулин или др. Л. Томановић?

Ну дрскост би била с моје стране да и покушам само, упустити се у решавање тога питања, које би могао решити само добар српски палеограф, кад би му дошла у руке она црквена књига, у којој је уписан тај запис владике Данила. И пошто ја нисам никакав палеограф, нити сам кад имао нит ћу икад држати у рукама те црквене књиге, с тога остављам решење онога питања другоме и то тим више, што сам већ и онако изгубио вољу, да се и даље бавим и да рачунам с тим записом владике Данила. И застрашило ме је и озловољило ме је оно подмукло ћутање Ровинскога; — па што да се ја мучим и разбијам себи главу с тим записом, кад се неки сумњају, а Црногорци, који би требало да, што се каже, и рукама и ногама, а највише здравом главом и оштрим пером бране и да извојују автентичност истог записа, свога првога владике из куће Његушких Петровића, ћуте.

Е, па кад су Црногорци толико равнодушни, и тако мало цене записано причање самога владике Данила тога »великога ослободитеља и Господара Црногорског,« како стари ђакон или протођакон Филип године 1896. назва владику Данила; онда нећу ни ја да се заузимам за њ и за онај његов запис од »вопросне« године.

Нећу више — и не само да нећу хтети да знам што за тај запис, као што није хтео да зна за тај запис П. Ровински у својој »Черногорији«, већ ћу отворено казати, да запис тај није писала рука владике Данила, да је он

подметнут владици Данилу, и то не за живота његова, већ много доцније, кад се стало у Црној Гори веровати и држати, да је било за владике Данила неке истраге Турака или потурчењака у Црној Гори.

Да видим сад те младе Црногорце, да ли ће и даље остати онако равнодушни према запису том који почиње са: »Пишем ја владика Данило, да се зна, како изагнасмо Турке између нас годишта« итд., или ће, може бити, сви једанак довикнути ми од прилике оно, што су, њихови преци пре 388 година довикнули Црнојевићу Ђурђу, господару своме:

„Чувај нама образ и поштење,
„Да те наше не разнесу стрјеле
„И зелени не здробе палоши!“

Да пређемо, дакле, преко записа тога на дневни ред, а на дневном је реду најглавније питање: А откад се управо у историји Црногорској почело писати о том Црногорском Бадњем Вечеру или о тој истрази Турака у Црној Гори за »влада« владика Данила — откада? И ја унапред знам, да чисто нећеш моћи веровати, кад ти, одговарајући на то питање, кажем: *тек у трећој десетини овога века.*

За истрагу ту не зна:

1) Летопис Цетињски, који допире до 1750. године;
2) не зна за њу, за ту истрагу, тај »најважнији догађај Црногорске Историје«, ни митрополит Црногорски Василије Петровић, рођени синовац владике Данила, који је списао и у Москви 1754. издао на свет »Историју« о Црној Гори;

3) не зна за ту истрагу ни онај незнатик, који је око 1774. написао преглед Црногорске повести, што га је Павле Стаматовић у »Српској Пчели«, 1839., приопштио;

4) ни сâм покојни Милорад Медаковић 1850. год., кад је издао своју »Повесницу Црне Горе«, није знао или бар није хтео да зна за ту истрагу Турака, јер у повесници тој Медаковићевој нема ни помена о тој истрази.

Најпосле поклањам ти и остављам на страну и Медаковића и онога незнатика у »Српској Пчели«, и Цетињског летописца, али не могу напустити и оставити

на страну митрополита Василија, који се родио на Ње-гушима 1709. од оца Луке Радула Петровића, рођенога брата владике Данила, којему је по уверавању нашег књижевника Дучића архимандрита, највећа заслуга то, што је очистио Црну Гору од Турака 1707., односно 1702.; па како да тај Василије митрополит на помену у својој »Историји о Црној Гори« оно, што сачињава највећу заслугу и заслужену славу свога стрица владике Данила? Како то да владика Василије не зна за истрагу Турака при том Данилу? Може ли се изјаснити то незнање и не-помињање митрополита Василија?

За »Историју« митрополита Василија, састављену 1754. у Москви, знао сам ја одавно и то из књиге 68. »Лето-писа М. С.,« и, не нашавши у њој помена о оној истрази, мислио сам, да је, можда, случајно при преписивању испао један листић или изостављено непажњом оно место, где се помињало то славно дело, та истрага Турака, па, ми-слећи и помишљајући на то, тражио сам годинама и тражио на све стране екземплар печатане 1754. у Москви те »Историје« Василијева, и једва неки дан обрадова ме Пакрац с једним екземпларом, и то баш оним екземпларом те штампане историје, о којем је у овој расправи већ било помена, и који је био негда властитост покојног митрополита Стефана Стратимировића. Обрадовао сам се, али само за један часак, док нисам пажљивим увидом, на стр. 30., уверио се, да ни ту нема помена о истрази Турака; да и ту Василије од 1699. прелази одмах на годину 1711., кад оно руски цар Петар Велики, »сли-шавши о славних и храбрих дјелах народа Черногорскога,« изволи послати своје грамате к њима.

Пошто се, дакле, поново испоставило, да у Василијевој »Историји« о Црној Гори нема помена о истрази Турака у Црној Гори, о том »најважнијем догађају« Црногорске историје, шта остаје? Остаје широко поље за домишљање, како се лепо може изјаснити то, што митрополит Василије у »Историји« о Црној Гори не помену ни ону жалостивну повест о муци владике Данила у Подгорици, ни повест о Црногорском Бадњем Вечеру и крвавој истрази Турака и потоњем весељу на Цетињу на сам Божић, »каквога весеља од Косова није било;« а ја се више нећу да до-

мишљам, већ просто мислим — не намећући никоме својега мишљења — ја мислим, да митрополит Василије, није споменуо ни истраге, ни оно што је претходило истрази, из простог узрока и за то, што владика Данило није никада ни »уфаћен« и мучен од Подгоричких Турака, нити је оне »сказујеме« истраге, онога покоља и изгона Турака у доба тога владике било; и према томе мислим даље, да је владика Данило могао слободно поћи у новембру месецу године 1709. у Пећ, у Патријаршију српску, да учествује у избору митрополита за сву Босну, и из Патријаршије преко Турске, сербез се вратити на Цетиње, не бојећи се Турске освете за онаки покољ и изгон Турака из Црне Горе. w

И ако ми ти сад станеш зановетати и приговарати и помињати и позивати се на онај запис владике Данила (који запис у осталом ниси обелоданио прво ти, већ учитељ Мусулин *Гомирац*), одговорићу ти, да ми је запис тај већ због оног просто лепог и непретераног начина, којим се прича изгон Турака задавао — то ти признајем — велике брига, и био ми је велика и највећа запета; и да ме Решетар оним својим сумњивим питањем: »ако је запис тај писала рука владике Данила« — и опет: »ако запис тај није писао владика Данило« није збунио, и велики пријатељ твој, Павле Рус, оним својим игноровањем тога записа ражљутио; а ти сам оном твојом књигом: »Дво-вјековна влада славне куће Петровић-Његоша, приликом Двјестагодишњице, написао проф. Лазар Т. Перовић, Цетиње, књ. црн. државна штампарија, 1896.,« у којој се већ на првом листу, где су побројани сви »извори, из којијех је писац црпао грађу у својем раду,« а поменути запис међу изворима и не спомиње, нити је писац хтео да зна што за то причање владике Данила сасвим и до конца раздражио — не бих смео гурнути на страну тај запис, ту велику запету, или прескочити преко те запете на другу страну, на страну оних, који неће да знају ни за тај запис владике Данила и у опште за то Црногорско Бадње Вече и за истрагу Турака тога вечера и ноћи за том вечери; а ти су, као што већ знаш, редом: летописац Цетињски и митрополит Василије и онај незнаник у XVIII., па М. Медаковић, док је још млађи, мужевнији и кураж-

нији био, и Енглез Sir J. Gardner Wilkinson (у »Dalmatien und Montenegro« немачки превод од г. 1849.) и К. Ј. Јиречек у XIX. веку.

А кад сам већ једном скочио и ускочио сад, као и сваки други ускок, хоће л' ми се, неће л' ми се, морам се, као нов ускок, истаћи и показати, те нападати на оно што сам пре бранио, или зашто сам се побарао. Био сам бранич автентичности онога записа владике Данила, а сад нисам, већ кажем, да записа тога није писао владика Данило; да исти запис није писала она иста рука, која је, 27. фебруара 1713., писала оно писмо (брату владичину) кнезу Раду на Његуше, од којег је писма снимак С. М. дао ушити у своју »Историју Ц. Г.« између 44. и 45. стране; или она рука, која је, дне 17. јан. 1717., на Цетињу писала оно писмо »Јовану Никову пушкару у Млецима или ће буде,« и од којег је писма почетак снимио и снимак тај приложио исти С. М. у првој »Пјеванији« између 64. и 65. стране. У тим снимцима и писцима нема нигде я већ свуда љ, а у снимку онога записа, тобож' владике Данила, има то я: »пишем я владика Данило — а одговор чинясмо на Никол-дан — кад я то виђех — јошт се почеше мнозиня турчити« и т. д. и т. д.

Запис је тај, дакле, писан онда, кад се у Црној Гори стало писати я место доондашњег љ, а то је могло бити, да рекнем, од прилике 38. година након смрти владике Данила, и по томе записано причање тек 73 године после догађаја, о ком се у њему прича, заслужује онолико исто вере, колико заслужује вере усмено причање и приповедање и попевке записане након исто толико времена.

Ну ако није било, као што тек сад ти тврдиш »Бадњег Вечера« у Црној Гори, ако нису онако изагнани Турци из Црне Горе у почетку XVIII. века, ако уопште није било тога историјског »собитија«; шта ћемо онда с »Горским Вијенцем«, »том — као што г. архимандрит Дучић каже у својој »Историји српске православне цркве« на стр. 257. — круном српске појезије,« у ком је опевано то »историческо собитије?« Нећу да ти на то питање »изравно« одговарам, већ ћу ти у место тога директнога одговора напоменути нешто о Шилеру и Шилерову Вилиму Телу.

„Херман што је Тевтонима,
„И Брђаном што је Телл,
Ти си Ђорђе Срб-синов'ма
„Једну с њима с' им'о цјел.“

Погађаћеш и мучићеш се да погодиш, али нећеш ље погодити, чији су то стихови, и да ли још и данас дише и уздише творац тих стихова — и само ћеш из употребе јерова, дивних соколова моћи закључити, да су стихови ти сковани још у оном препотопском времену, дакле пре 1848., и штампани у листу, кад је још и омладина српска »правописанија ради« писала и дебело и танко *јер* и *јери*, — дакле, око 1845. године. *W*

И ако си ђимназијалац или си прошао кроз ђимназију, знаћеш ваљада, да је о том Брђанском-Швајцарском Телу и његову дрзовиту чину, славни немачки песник Фридрих Шилер написао у стиховима драму или Schauspiel in fünf Aufzügen.

И Шилер је саопштавајући драму »Вилхелм Тел« названу, мислио да саставља драматски спев о историјском догађају из XIV. века, па са Шилером је мислио тако уопште немачки свет; а данас знају сви образовани Немци, да подлогом том Шилерову спеву није историјски догађај, да Виљема Тела нигда није ни било на овом свету, и да је то проста фабула. И данас се пише много само о »Tellsage« и испитује, како је постала и у времену се развијала та »Телсага«, и Тел је по Максу Милеру (Essays, II. 208.): der letzte Reflex des Sonnengottes (des ferntreffers). И о томе има у Немаца читава литература, но ја те у овај час могу само упутити на издање Шилерова Тела, mit Einleitung u. Erläuterungen von Moritz Carriere. Leipzig 1871. и на књигу: Treppenwitz der Weltgeschichte von W. L. Hertslet, 4-te Auflage, Berlin, 1895., стр. 223. и даље.

Не бој се, дакле, Србине, да ће »Горски Вијенац« изгубити што од своје праве, унутрашње појетичке цене, ако се докаже, да оно, што се у драматском том спеву опева, није историјски догађај или бар да није догађај доба владике Данила — као што Шилеров Виљем Тел

и после оног доказа није ништа изгубио од своје вредности. Doch wozu in die Ferne schweifen?

Има једна Црногорска народна песма, која додуше, није штампана у Симиним »Пјеванијама« или примљена у владичино »Огледало Српско«, али је приопштена у »Летопису М. С.,« 1843., 61. књ., стр. 148., под насловом: »Ива Црнојевић и Мехмет султан,« и у песми се тој казује, како је Мехмет султан писао и у књизи поручио Иви Црнојевићу на Цетиње:

„Црнојевић', Црногорски бане!
„Е да мислиш, на гласу витеже,
„Јер си бане, на Цетиње паша,
„Да утечеш сабље Мехметове.
„Ти се вараш, вјера ти је моја,
„Залуду си, бане, сакупио
„Сакупио моје одметнике,
„Да савијеш гњездо у горицу
„Као змаји у стени студеној,
„Ал' ево сам војску сакупио;
„Наперићу соколова крила,
„Истражићу змије из горице —

— — — — —
„Но у мене срце милостиво,
„Пошаљи ми госпоцке дарове
„И пошљи ми Станка сина твога
„Да ми буде у бјеломе двору,
„За мир ћемо ласно учинити.“
На ино се Иву не могаше,
Већ му шаље госпоцке дарове
И са њима дванајет витезова,
Све кнежевих младих црногорских.
Кад дођоше цару силеноме,
Дивно их је царе дочекао,
Па их младе царе потурчио.
Ту их држа доба неколико,
Док алкуран турски научили,
Па их шаље малој Гори Црној,
Да кажују турског алкурана.
А Станку ми везирлука даје

Везирлука малу Гору Црну
И сву равну земљу Арбанију.
Кад дођоше Скадру бијеломе,
Ту остаде Црнојевић Станко,
И он посла дванаест кнежевах,
Њих у своје шаље отачаство,
Да кажују турског алкураана.
Кад дођоше малој Гори Црној,
Ту ми сташе доба неколико,
По године ни више ни мање.
Кад сазнаше јадни Црногорци,
Да фамеље турчити почеше,
Једно јутро рано уранише,
Посјекоше дванаест кнежевах,
И да од њих нико не утјече
Од зла рода да нема порода!
То је било, кад се је чинило —
Нама здравље и весеље било!

За ту кратку народну песму није знао ни С. Милутиновић ни владика Петар II., али у Милутиновићевој »Историји Црне Горе« има на стр. 14.: »Пјесма о Иван-бегу Црнојевићу и његовим синовима, изведена из »Грлице Црногорске« за годину 1835. У тој »Грлици« пак уврштена је та пјесма међу Црногорске јуначке попјевке, на стр. 88. и даље. И владика Петар II. примио је ту пјесму у своје »Огледало Српско« под бројем 1 и натписом: »Синови Иван-бегови око 1510.« и у првој напомени на стр. 38. каже владика, да од 1510. до 1702. никакве песме немамо.

У »Огледалу« том почетак песме гласи:

Пију вино млади Црногорци
Пред Котором градом латинскијем,
Међу њима Црнојевић Иво.
Но када се понапише вина
И јуначка збора назборише,
У то дође соко тица сива и т. д.

Песма је та слична песми оној из »Летописа«, и по тој се песми *Станиша* или *Станко* у Стамболу потурчио.

Цар Станиши ошет рече твоје: (говори соко)
„Чуј ме добро, Црнојевић' Станко,
„Ал' ћеш твојом вером преврнути,
„Али нећеш главе изнијети
„С ни једнијем братом Црногорцем.“
Станко ти се тад на муке нађе:
Воље живот и нашалук турски
Него сабљу и црна целата.
Потурчи се твој Станиша, Иво!
Султан га је пашом учинио.
Дарива му земљу Скендерију
И сву твоју до мора државу.
Цар му (Станиши) даде бијела фермана
И даде му браћу потурчену
И са браћом војске неколико. —
Глас допаде Црнојевић-Ђуру
На Цетиње пред бијелом црквом
Баш кад баба конаше Ивана (дакле 1490.),
Да Станиша иде од Стамбола,
Да му узме бабову државу.
Он (Ђуро) покличе браћу Црногорце
И отиде равну Лешкопољу.
Ту се двије војске састадоше,
Убише се бојем жестокијем.
Ту је Ђуро Станка придобио:
Заробио младе Црногорце,
Насели их на њих отачаство.
Станко бјежи Скадру бијеломе.
У њ не дају Скадарска господа,
Већ га гоне у село Бушате,
Прозва себе Бушатлија Станко!
По добићу Ђуро књигу пише:
„Слушај, царе, не чули те дома...“ (и т. д.)

А потурченици? Потурченици остали живи и здрави
у Црној Гори!

А зар нису Црногорци

Једно јутро рано уранили
И посјекли 12 кнежевих
А да од њих нико не утјече?

Нису богме, већ их оставили живиздраве »на њих отачаство.«

Није, дакле, било истраге потурица у Црној Гори већ 1490. или 1510. године? Није, — ето, читај још једанпут јуначку Црногорску попевку, примљену у официјозни зборник Црногорских песама, па ћеш се уверити, да у њој нема ни помена о каквој истрази потурчењака. Е, па кад је тако и кад није било те истраге 1490. или 1510. — премда једна јуначка Црногорска песма каже, да је било, па било то 1490. било 1510. —; онда сам и ја слободан тврдити и рећи, да ни 1702. или 1707. није било оне у песми народној онако дивно опеване, и у »Горском Вијенцу« још дивније увеличане и од многих и многих потоњих Црногорских повесничара невезаним слогом дивно испричане истраге од 1702. или 1707.

Ну ако мислиш, драги побратиме, »који носиш од јунака име«, да не ваља питати и тражити истине у јуначким песмама, већ да треба питати, шта каже Црногорска повест о оним Црногорцима, који су се заједно са Станком или Станишом Црнојевићем у Стамболу потурчили; ја и на то пристајем и само те молим, да ме не принуђаваш, да ти овде исписујем из »Историје Црне Горе« од митрополита Петра I. она места, која се тичу судбине оних Црногораца, што се са Станишом Црнојевићем у Стамболу турчише, и вративши се и опет населивши се у свом отачаству, остадоше и надаље Турци међу браћом својом Црногорцима, већ те молим, да сам потражиш и проучиш та места на стр. 63. и 68. и 69. и 170. поменуте историје Петрове у »Грлици« за 1835.

Данас тих потурченика већ нема, а није их било већ ни 1711. у Црној Гори. Кад их је нестало из Црне Горе, кад су се истражили?

И ако би ти на то питање, хтео истопа одговорити, да су истражени и изагнани они из Црне Горе у почетку XVIII. века, показао би, да си брзоплет, јер је њих из Црне Горе могло нестати и пре, а наиме тада, кад су Црногорци, потстакнути од Млечана, устали 1687. на Турке и побили све Турке у својој земљи; и по томе би ипак владика Петар II. имао право, кад је оно, што се опева, слави и велича у »Горском Вијенцу«, назвао »исто-

рическим собитијем XVII. века», и само је у толико погрешно, што није просто написао »историческо собитије XVII. века« већ додао оно „при свршетку“ XVII. века.

Но ако је истрага та била XVII. века, онда она не може састављати највећу заслугу владике Данила, који је завладичен тек у јуну 1700. а поменуте 1687., кад су Црногорци устали на Турке и стали уз Млечиће војевати, таманити и требити Турке, није владика Црној Гори био Данило од Његушкога племена, већ Висарион од Баице и породице *Бориловића*, и може бити да је у тој истрази Турака за времена владике Висариона, један од Бориловића играо ону улогу, коју и у песми народној и у »Горском Вијенцу« и у оном запису владике Данила игра *Вук Бориловић*.

Ја, дакле, домишљајући се мислим, да су Црногорци 1687. устали на Турке, своје крвнике, и да је у том устанку и рату, који је трајао више година, нестало оних Црногорских Турака (потурчењака) и да је у том устанку и разорен *Ободник* на Реци Црнојевићевој, и да је у том Црногорском устанку и о јунаштву Црногорских витезова под водством владике Висариона било у народу прича и песама, које су приче и песме после, и то после смрти митрополита Василија († 1766.), пренете на владика Данила и његово доба (може бити у интересу куће Петровића), и да се тиме од чести изјаснити даде оно, што владика Петар II. у »Огледалу Српском«, 1845. стр. 10., пише: »Српско (право Црногорско) Бадњи вече, около 1702.«, а у »Горском Вијенцу«, изданом на свет 1847. стоји на корицама: »историческоје собитије при свршетку XVII. века.«

Но што ја о тој истрази Турака или потурица у Црној Гори у почетку XVIII. века покретом владике Данила из Његушког племена тако мислим; то је ништа и нико не мора примити и усвојити мишљење човека, који нити је икада био у Црној Гори, нити познаје Црногорце. Али није ништа, већ је баш ишта у питању о тој истрази то, што прво владика Василије, синовац владике Данила (рођ. 1709. † 1766.), не зна ништа о тој истрази, и што друго Чех др. Константин Јиречек, написавши у Отову »Научном Словнику« преглед Црногорске повести, и не помиње те истраге у том кратком али најбољем до данас

прегледу исте повести. Исти господин жив је, хвала Богу, и здрав, и ја га овим питам и молим, да нам каже, зашто није поменуо у поменутом прегледу истрагу Турака или потурица у Црној Гори, о којој су наши писци од Петра I. па до архимандрита Н. Дучића умели причати и поведати?

С тим питањем завршујем засад ову расправу, јер сада немам ни воље ни времена, да наставим расправљање Црногорске повести до кнеза Данила.

